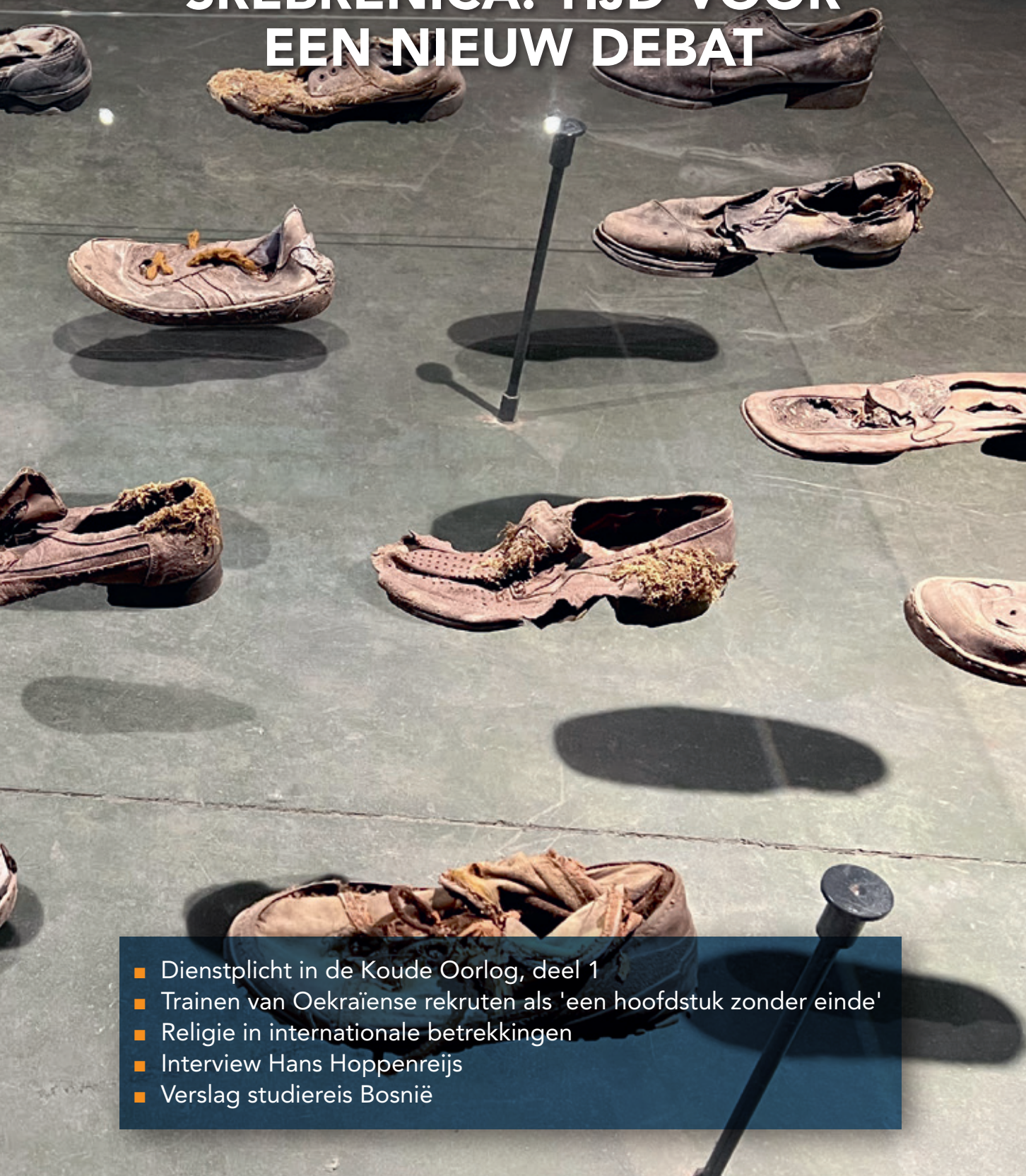

MILITAIRE SPECTATOR

SREBRENICA: TIJD VOOR EEN NIEUW DEBAT

- Dienstplicht in de Koude Oorlog, deel 1
- Trainen van Oekraïense rekruten als 'een hoofdstuk zonder einde'
- Religie in internationale betrekkingen
- Interview Hans Hoppenreijs
- Verslag studiereis Bosnië

FOTO U.S. ARMY, JOSEFINA GARCIA

Bij *Militaire Spectator* 9-2025 zal de bijlage ‘Een nieuwe Militaire Revolutie? Technologische trends, Oekraïne en de toekomst van oorlog’ van Adelbert Bronkhorst en Frans Osinga worden gevoegd.

De auteurs duiden de oorlog in Oekraïne als meetmoment en constateren dat verschillende nieuwe technologieën en Artificial Intelligence hun intrede hebben gedaan op het slagveld. Maar is het genoeg om te spreken van een nieuwe Revolution in Military Affairs? Is het werkelijk mogelijk in de toekomst een oorlog te voeren en

te beslissen zonder grote troepenformaties, zoals sommige analisten voorspellen? En hoe nieuw is drone warfare en wat is er te zeggen over hybride conflicten?

In hun artikelen laten Bronkhorst en Osinga een groot aantal analyses en *foresight studies* de revue passeren. Wordt de snelheid van innovatie overschat? Het innovatieklimaat in de Europese Unie is in elk geval niet goed en tegen de achtergrond van de geopolitieke ontwikkelingen is het de vraag of Europa de inertie de komende tijd van zich af zal kunnen schudden. ■

Oorverdovende stilte als friendly fire

De dreiging in de wereld is zichtbaar en onze defensieorganisatie schaaft begrijpelijkerwijs op. We bereiden ons voor op mogelijke grootschalige inzet. Maar, zoals het verleden laat zien, er is nog een andere dreiging – sluipender, minder tastbaar, maar even schadelijk – en die komt van binnenuit.

Deze dreiging heeft te maken met het gegeven dat het handelen van collega's na inzet vaak in twijfel wordt getrokken. Collega's die zich naar eer en geweten inzetten onder moeilijke omstandigheden – zoals bij Srebrenica, Chora of het bombardement op Hawija – kunnen na afloop niet zelden rekenen op publieke en politieke veroordeling, uitgesproken in debatten, media of civielrechtelijke procedures.¹ Vaak door mensen die het resultaat van de missie kennen, maar niet de omstandigheden, de gebrekkige informatie, de druk en de onzekerheid waarin beslissingen werden genomen.

Soms is de kritiek subtiel, soms hard, en zij drukt zwaar op degenen die erbij waren. En wat dit alles nog pijnlijker maakt is het gebrek aan uitgesproken steun: de vaak oorverdovende stilte vanuit onze eigen organisatie. Dit voelt als een mes in de rug, een tweede front, dat niet op het slagveld ligt, maar in de eigen organisatie. Een vorm van *friendly fire*.

Verantwoording over inzet en toetsing van kaders is terecht, dat hoort bij een democratische rechtsstaat. Maar zolang – zoals juristen het zo mooi kunnen verwoorden – er geen wettig en overtuigend bewijs is dat een militair over de grens is gegaan, is het een morele plicht om deze collega te steunen, zonder voorbehoud.

Het verzaken van deze morele steunplicht is een keuze. En die keuze laat collega's in de kou staan. Juist onze eigen organisatie moet en kan dit anders doen. De politiek, pers en maatschappij zijn moeilijk te sturen, die hebben heel andere belangen, maar wijzelf kunnen kiezen voor openlijke, ondubbelzinnige steun. Niet stilletjes achter gesloten deuren, maar zichtbaar en hoorbaar. Op elk podium waar we spreken. In elk debat. In elk interview. In elke directiekamer. Onze onvoorwaardelijke steun hardop uitspreken voor collega's die besluiten moeten nemen waarvan de uitkomsten voor politiek, pers en maatschappij ongemakkelijk voelen.

Als onze collega's bereid zijn (geweest) risico's te lopen, mogelijk zelfs het grootste offer te brengen voor vrijheid, volk en vaderland, is hardop uitgesproken steun toch het minste wat daar tegenover mag staan. Dat we zorgen voor hen die voor onze vrijheid proberen te zorgen.

Het zou Defensie sieren om in alle voorbereidingen rondom hoofdtak 1 ook deze dreiging mee te nemen: de impact van politieke en publieke veroordeling op de inzetbaarheid, het vertrouwen en het welzijn van onze mensen en onze passende reactie op deze dreiging. Wie loyaal is aan de missie, moet ook loyaal zijn aan de mensen die haar uitvoeren. En dat begint met: voorkom friendly fire, spreek je steun hardop uit. ■

¹ Zie ook: P.K. Smit, 'Oorlog en civiel recht gaan niet goed samen', *Militaire Spectator* 193 (2024) (11) 672-673.

UITGAVE

Koninklijke Vereniging ter Beoefening
van de Krijgswetenschap
www.kvbk.nl
E info@kvbk.nl
linkedin.com/company/kvbk/

Secretaris en ledenadministratie

Majoor R. Verheijen MA
E secretaris@kvbk.nl
Nederlandse Defensieacademie (NLDA)
Ledenadministratie KVBK
Postbus 90002, 4800 PA Breda
E ledenadministratie@kvbk.nl

REDACTIE

Igen b.d. ir. R.G. Tieskens (hoofdredacteur)
Itkol Mr. E.C. Bahler
kol Marns drs. G.F. Booij EMSD
kol dr. L. Boskeljon-Horst
bgen prof. dr. A.J.H. Bouwmeester
kap dr. B.T.A. van den Broek
dr. A. Claver
drs. P. Donker
cdre KLu b.d. F. Groen (plv. hoofdredacteur)
Itkol A.L. Judge-Heijboer MSc
ltz 1 W.M. Ooms MSc MA
kol mr. dr. B.M.J. Pijpers
Itkol P. Schrijver
mr. drs. A. van Vark
dr. R. de Winter

BUREAU REDACTIE

M. Katsman MA (e-outreach)
dr. F.J.C.M. van Nijntatten (eindredactie)
NIMH
Postbus 90701
2509 LS Den Haag
E redactie.militaire.spectator@mindef.nl
www.militairespectator.nl
facebook.com/militaire-spectator
twitter.com/milspectator
linkedin.com/company/militaire-spectator/

De Militaire Spectator is
aangesloten bij de European
Military Press Association

LIDMAATSCHAP

Particulier lid € 30,-
Particulier lid buitenland € 30,-
+ € 15,- verzendkosten

Instellingen binnenland € 35,-
Instellingen buitenland € 35,-
+ € 15,- verzendkosten

Evenementenlid € 10,-

OPMAAK

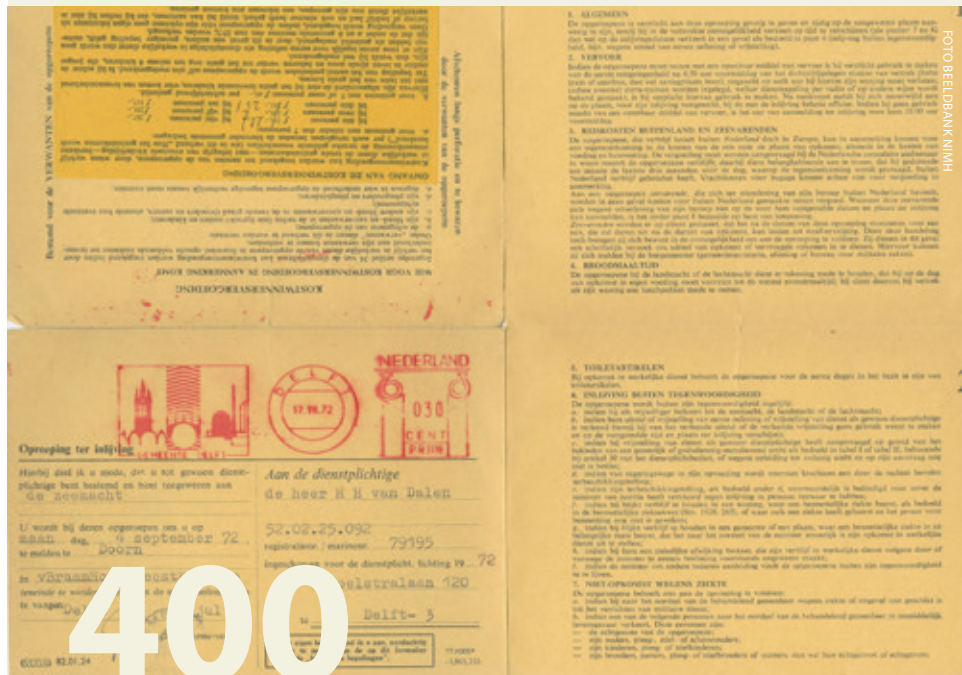
Coco Bookmedia

DRUK

Wilco Meppel
ISSN 0026-3869
Nadruk verboden

Cover: Memorial Center Srebrenica

Foto: Militaire Spectator, Frans van Nijntatten

Dienstplicht in de Koude Oorlog: hoe werkte het ook alweer?

Deel 1. De instroom van dienstplichtigen: keuring, oproep, vrijstelling en indeling

Daan Theodorus Sanders

De dienstplicht is weer onderwerp van discussie in Nederland, maar hoe werkte die in de Koude Oorlog? In dit eerste deel van twee artikelen staat de instroom van dienstplichtigen centraal, waarbij keuring, oproep, vrijstelling en indeling aan de orde komen.

Srebrenica nu 30 jaar geleden: tijd voor een nieuw debat

Dertig jaar na de genocide in Srebrenica is het tijd om het militair-historische debat over de val van de enclave te voeren, zeggen de historici Arthur ten Cate, Dion Landstra en Jaus Müller.

488

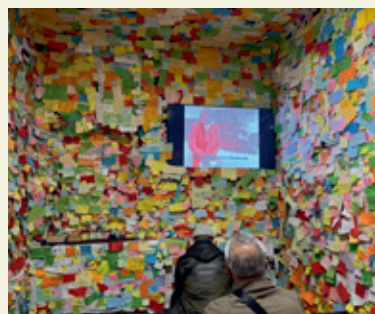

FOTO BEELDBANK NIMH

FOTO MILITAIRE SPECTATOR, FRANS VAN NIJNTATTEN

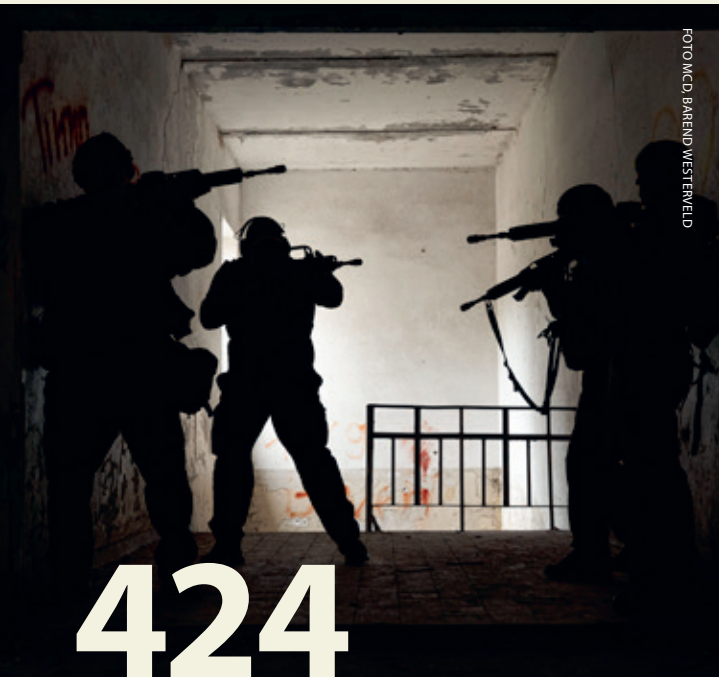

FOTO MED. BAREND WESTERVELD

FOTO US AIR FORCE. TV PILGRIM

Trainen van Oekraïense rekruten als ‘een hoofdstuk zonder einde’

Mabel Koenen en Tine Molendijk

Het gebruik van geweld en blootstelling daaraan kan voor ingrijpende morele dilemma’s zorgen, met aanzienlijke psychische impact.

‘Religie speelt voor 0% een rol in de geopolitiek’

Simon Polinder

Diplomaten, beleidsmakers en politici moeten over religieuze geletterdheid beschikken, wat ook onderdeel zou moeten zijn van de opleidingen internationale betrekkingen aan universiteiten.

EN
VERDER

GASTCOLUMN	De leugen als wapen: Katyn en georganiseerde desinformatie	452
GASTCOLUMN	Dimensies van hoofdtak 1	454
GASTCOLUMN	Raad 2.0	456
INTERVIEW	Hans Hoppenreijts	458
MENINGEN VAN ANDEREN	Militaire paraatheid en maatschappelijke weerbaarheid	470
COLUMN PIEN VAN DER HOEVEN	Het uur der waarheid	470
TEGENWICHT	Het nieuwe NAVO-Artikel 15	474
BOEKEN	Zonder vrees, zonder overmoed	476
RETROSPECTATOR	‘Mijnen zijn niet Pionier-gevoelig’	478
VERSLAG	Studereis Bosnië zet studenten en militairen aan het denken	480
MENINGEN VAN ANDEREN	Srebrenica, een nieuw debat?	492

Dienstplicht in de Koude Oorlog: hoe werkte het ook alweer?

Deel 1. De instroom van dienstplichtigen: keuring, oproep, vrijstelling en indeling

Daan Theodorus Sanders*

De toegenomen dreiging in de wereld heeft een discussie op gang gebracht over opschaling en vulling van de Nederlandse beroepskrijgsmacht. Ook alternatieve vormen van personeelsaanwas, waaronder vooral het nieuw leven inblazen van de dienstplicht, komen daarin voorbij. Dit artikel, uitgebracht in twee delen, beoogt achtergrondinformatie te verschaffen voor het debat over een eventuele herinvoering van de in 1996 opgeschorte opkomstplicht, door te kijken naar de praktische toepassing ervan tijdens de Koude Oorlog. Welke rol vervulden dienstplichtigen in de krijgsmacht: hoe werden zij geregistreerd, geselecteerd, ingedeeld, opgeleid – en als het nodig was, ingezet of gemobiliseerd? Hoe werd omgegaan met bezwaren, vragen om vrijstelling en andere uitzonderingen en problemen? Deze twee delen richten zich met name op de latere periode van de Koude Oorlog, rond de jaren tachtig. Deze periode is wat betreft technologie, wetgeving en maatschappelijke en bestuurlijke context het meest vergelijkbaar met de huidige tijd. Daarbij vormt deze periode een contrast met begin jaren negentig, toen de dienstplicht net als de gehele krijgsmacht onderhevig was aan krimp en bezuinigingen na de val van de Berlijnse Muur en de Sovjet-Unie – en de dienstplicht dus ook in een ander daglicht kwam te staan.

Dit eerste deel begint met een korte duiding van de taken die de Nederlandse krijgsmacht tijdens de Koude Oorlog vervulde, het karakter van de krijgsmachtdelen en de globale rol van dienstplichtigen in de krijgsmacht. Vervolgens richten de twee delen zich op de

stappen die een dienstplichtige doorliep tijdens zijn dienstdtijd. Dat begon bij de registratie en eventuele vrijstelling voor de dienstplicht. Vervolgens kregen zij een oproep tot keuring. Daarna werden goedgekeurde dienstplichtigen verdeeld over de krijgsmachtdelen. Deel twee beslaat de actieve dienstperiode en de mobilisabele reserve: dienstplichtigen werden opgeroepen voor een opkomst in een specifieke functie en eenheid. Dan gingen zij hun 'eerste oefening' in, de periode waarin zij opleiding kregen en vervolgens als parate militair meedraaiden in hun eenheid. Daarna gingen zij met grootverlof – sommigen moesten eerst met 'kleinverlof', waarbij zij binnen 24 uur

* Daan Theodorus Sanders MA is promovendus-onderzoeker bij het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) in samenwerking met de Universiteit Utrecht en de Faculteit Militaire Wetenschappen van de Nederlandse Defensieacademie, op het gebied van Nederlands defensie- en veiligheidsbeleid tijdens de Koude Oorlog. De auteur dankt de collega's van het NIMH Jan Hoffenaar, Rogier Koedijk, Erwin van Loo, Herman Roozenbeek, Ben Schoenmaker, Quirijn van der Vegt en Rolf de Winter voor hun input en het kritisch meedenken. Hij dankt ook de medewerkers van het depot en de leeszaal van het Nationaal Archief voor hun hulp en flexibiliteit. Deel 2 van dit artikel verschijnt in *Militaire Spectator* 9-2025.

Koningin Beatrix spreekt tijdens een werkbezoek aan de Legerplaats Seedorf in 1986 met dienstplichtigen

FOTO BEELDBANK NIMH

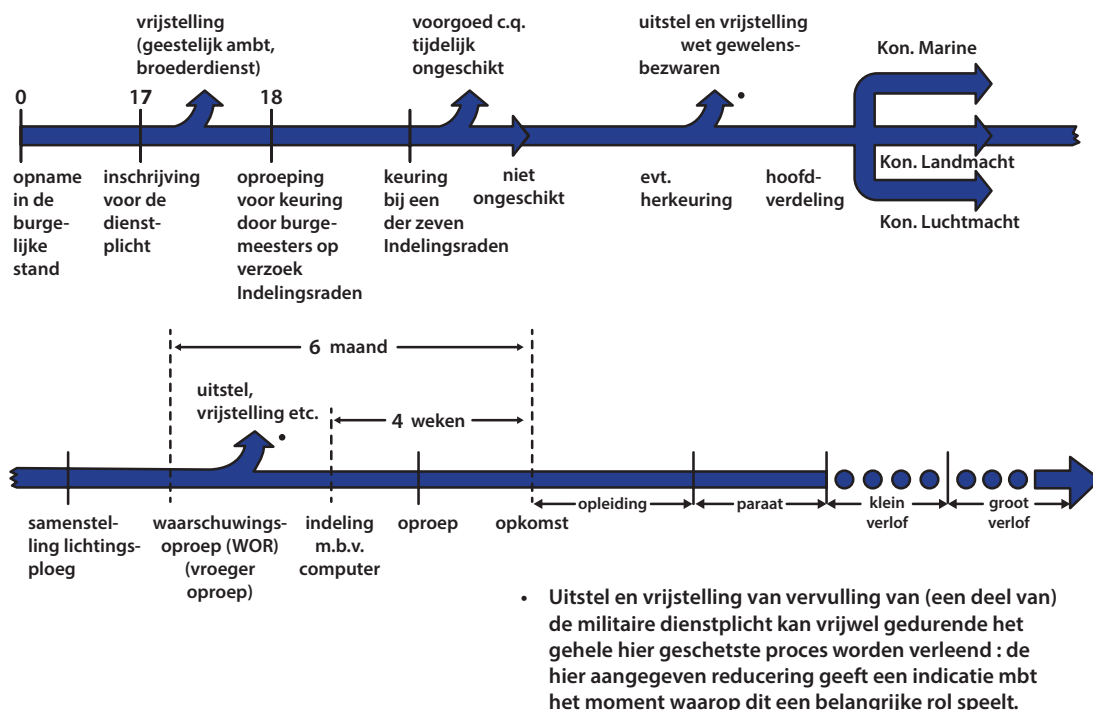
oproepbaar moesten zijn. In de grootverlofperiode waren dienstplichtigen mobilisabel en konden zij worden verplicht tot het opkomen voor herhalingsoefeningen, niet zelden in een andere eenheid dan waar zij hun parate periode hadden volbracht. Uiteindelijk volgde het definitieve ontslag van alle plichten als zij de daartoe vastgelegde leeftijd hadden bereikt. Dit artikel – de twee delen – volgt deze stappen en licht toe waar zij toe dienden, hoe Defensie deze organiseerde en invulde, en wat de uitzonderingen of mogelijkheden waren voor dienstplichtige jongemannen. Het licht ook enkele van de belangrijkste beleidsmatige overwegingen toe.

Krijgsmachtvorming: dienstplicht en het kader-militieleger

Legervorming: de taken en de behoeften

Tijdens de Koude Oorlog stonden de NAVO-landen, aangevoerd door de VS, tegenover de Oost-Europese communistische landen van het Warschaupact, gedomineerd door de Sovjet-Unie. De NAVO kende een geïntegreerde militaire bevelsstructuur die zich in vreedstijd, naast operationele controle over eenheden met 'hoge paraatheid' zoals de luchtverdediging, vooral bezighield met het voorbereiden van operatieplannen en het adviseren over de sterkte en structuur van nationale eenheden. De krijgs-

SCHEMATISCHE VOORSTELLING VAN DE VERSCHILLENDE FASEN IN
HET PROCES VAN DE VOORZIENING MET DIENSTPLICHTIG PERSONEEL

Figuur 1 De dienstplicht schematisch uitgelegd. Reconstructie op basis van: Defensie Directie Dienstplichtzaken ca.1986, NL-HaNA, 2.13.255 invnr.848

machten van de NAVO-landen waren relatief groot om een geloofwaardige afschrikking te kunnen vormen tegen de overweldigende numerieke superioriteit van het Warschaupact. De dienstplicht als instituut en dienstplichtigen als militairen leverden vanuit militair perspectief een aantal belangrijke bijdragen aan de Nederlandse krijgsmacht. De eerste was tijdens de parate periode. Door dienstplichtigen in de 'eerste oefening' mee te laten draaien vulde Defensie vele vacatures waarvan het onbetaalbaar en onmogelijk was om ze allemaal met professionals te bezetten, omdat de aantallen te groot waren of omdat de krijgsmacht er niet in slaagde om er voldoende beroepspersoneel voor te werven. Dat gold bijvoorbeeld voor de grote aantallen functies in de gevechtseenheden van de Koninklijke Landmacht (KL) en voor specialistische functies bijvoorbeeld op technisch gebied, waarvan er bij de Koninklijke Luchtmacht (KLu) en Koninklijke Marine (KM) relatief veel waren. Ten tweede waren dienstplichtigen

na hun parate periode, in hun verloftijd, als mobilisabele schil belangrijk. De mobilisabele reserve werkte vooral voor de KL als een zwemvest: de landmacht kon met deze reserve in de aanloop naar een oorlog binnen enkele dagen veel meer en grotere eenheden te velde brengen dan zij in vreedstijd handhaafde. Een derde *spin-off*, die niet als zodanig als beleid te boek stond maar toch zeer waardevol was voor de krijgsmacht, was de wervende werking van de dienstplicht. Hoewel vele dienstplichtigen blij waren wanneer hun eerste oefening en hun mobilisabele status afgesloten waren, bleef menig dienstplichtige na de eerste oefening bij Defensie hangen als beroepsmilitair of als burgermedewerker, of in de reserveperiode als vrijwillig reservist.

Koninklijke Landmacht

Binnen de bondgenootschappelijke en nationale verdedigingsvoorbereiding op het land had de KL twee hoofdtaken: nationale territoriale verde-

diging en logistiek – inclusief *host nation support* – en de verdediging van een sector in het geallieerde verdedigingsplan. Voor die laatste taak had Nederland het 1e Legerkorps, bestaande uit drie divisies en legerkorpstroepen. Het 1LK moest een sector verdedigen die vanaf de eerste helft van de jaren zestig op de Noord-Duitse Laagvlakte lag. 1LK verbleef in vredetijd in Nederland, met uitzondering van een versterkte pantserbrigade die voorwaarts gelegerd was in het Duitse Seedorf. Het Nationaal Territoriaal Commando (NTC) was in de tweede helft van de Koude Oorlog verantwoordelijk voor het territoriale domein. Het takenpakket van het NTC behelsde allereerst verdediging en beveiliging van het grondgebied en de voorbereiding en uitvoering van de mobilisatie. Dat betekende onder andere het beschermen van cruciale objecten en infrastructuur en de samenwerking met de civiele verdediging en civiele partners. Het NTC was ook verantwoordelijk voor het beheer van kazernes en terreinen. Onder het NTC ressorteerden Provinciale Militaire Commando's die een deel van deze taken op decentraal niveau uitvoerden.¹ Hoewel de Koninklijke Marechaussee (KMar) ook taken uitvoerde bij de andere krijgsmachtdelen, was de KMar gedurende de gehele Koude Oorlog onderdeel van de KL. De KMar, waar ook dienstplichtigen dienden, wordt daarom in dit artikel, net als in de bronnen uit de Koude Oorlog, gerekend tot de KL. Bij de KL maakten parate dienstplichtigen een aanzienlijk deel uit van de vredessterkte. Maar minstens zo belangrijk was de mobilisabele reserve van dienstplichtigen met grootverlof. Zij vormden de enorme flexibele schil die de landmacht meer dan 70 procent in omvang kon doen toenemen in oorlogstijd. De beroepsmilitairen waren dus de ruggengraat van de landmacht en de dienstplichtigen zorgden voor het volume. Deze legerstructuur heette van oudsher het 'kader-militieleger'.

Om te voorzien in deze grote behoeften kreeg de KL het merendeel van het dienstplichtig personeel toebedeeld: rond het einde van de Koude Oorlog jaarlijks zo'n 39.000-40.000 man, oftewel 85 procent van alle dienstplichtigen. Daarnaast beschikte de landmacht ook nog over de Nationale Reserve (NATRES), die bestond uit

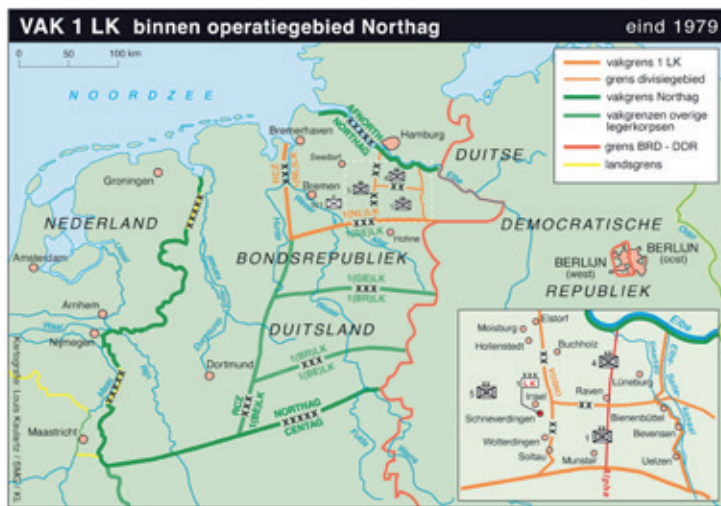
Figuur 2 De Provinciaal Militaire Commando's van het Nationale Territoriale Commando. Bron: Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het Oosten*, blz. 301

vrijwillig reservisten. Eind jaren tachtig telde de NATRES, die vooral objectbewaking tot taak had en daarvoor onder het NTC ressorteerde, 4500 leden.²

Koninklijke Luchtmacht

De Koninklijke Luchtmacht had in de Koude Oorlog twee primaire taken: deelname aan de tactische lucht oorlog met de tactische luchtstrijdkrachten en luchtverdediging met interceptie jagers en *surface-to-air missiles* bediend door

- 1 Jan Hoffenaar en Ben Schoenmaker, *Met de blik naar het Oosten. De Koninklijke Landmacht 1945-1990* (Den Haag, Sdu, 1994) passim.
- 2 Zij bemanden samen ongeveer 140 pelotons en 23 compagnieën. Zie: Jan Hoffenaar, *November Romeo treed nader! De Nationale Reserve 1948-1998* (Den Haag, Sdu, 1998).

Figuur 3 Het operatiegebied van het 1e Nederlands Legerkorps in de bondgenootschappelijke verdedigingsplannen. Bron: Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het Oosten*, blz. 356

de Groepen Geleide Wapens die hoofdzakelijk in West-Duitsland gestationeerd waren. De KLu, hoewel aanzienlijk groter in omvang en aantal locaties en squadrons dan tegenwoordig, was een veel kleinere organisatie dan de KL en was geconcentreerd rond technologisch hoogwaardige (wapen)systemen. Zij moest, vanwege de verwachte snelheid van de luchtoorlog, een groot en snel reactievermogen hebben en dus een hoge paraatheid.

Om deze redenen bestond de KLu voor het merendeel uit beroepsmilitairen en was bij de KLu veel minder sprake van een flexibele, mobilisabele schil. De meeste dienstplichtigen hadden hun meerwaarde in de parate periode. Er was bij de luchtmacht in principe geen differentiatie tussen functies voor dienstplichtigen en beroepsmilitairen. Wel waren bepaalde functies bij uitstek wel of niet geschikt voor dienstplichtigen, met name vanwege de duur

van de opleiding. Dit werd het 'rendementscriterium' genoemd: als een functie bijvoorbeeld een opleiding van anderhalf jaar vereiste, had het geen zin daarvoor dienstplichtigen in te zetten, want zij waren alweer met grootverlof tegen de tijd dat ze opgeleid waren. Er was een concentratie van dienstplichtigen in de bewakingseenheden, luchtverkeers- en gevechtsleiding, technische diensten voor onderhoud of bewapening, administratie, medische eenheden en intendance (logistiek, transport en catering).³ Onder andere de Groepen Geleide Wapens in West-Duitsland kenden lang een aanzienlijk deel dienstplichtigen.⁴ Met de inkrimping van deze groepen gedurende de jaren tachtig liep ook het aantal dienstplichtigen dat voor deze taak in Duitsland moest dienen terug. Rond het einde van de Koude Oorlog stroomden jaarlijks rond de 4000-4500 dienstplichtigen in bij de KLu; ongeveer 10 procent van alle opgekomen dienstplichtigen.⁵ Met zo'n 4000-5000 dienstplichtigen in eerste oefening op 10.000-12.000 beroepsmilitairen maakte de eerste groep in de tweede helft van de Koude Oorlog in de jaren tachtig ongeveer 20-40 procent van het luchtmachtpersoneel uit. Dit was een nogal schommelende verhouding afhankelijk van de instroom van beroepspersoneel. De KLu kende ook nog ongeveer 1500-2500 reservisten.⁶

Koninklijke Marine

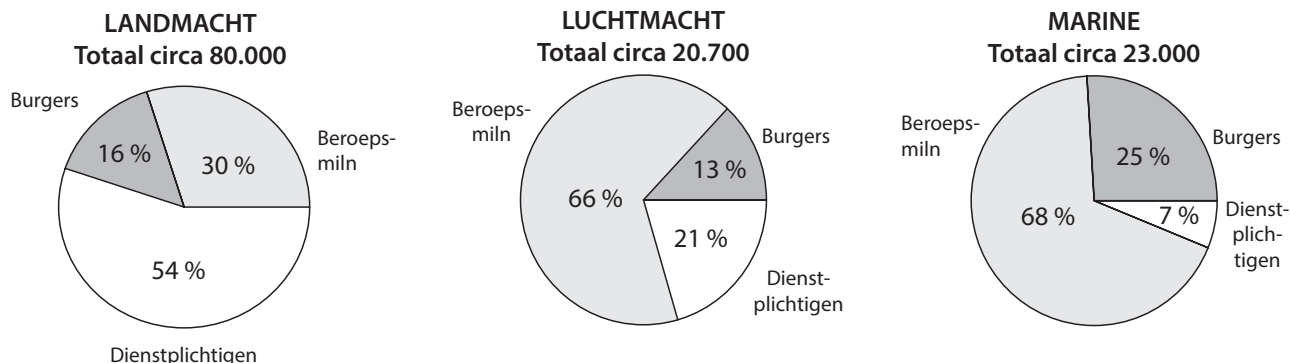
De Koninklijke Marine had in de Koude Oorlog een divers scala aan taken. De belangrijkste geallieerde marinetaak was de *anti-submarine warfare* op de Atlantische Oceaan om deze zee veilig te maken voor de aanvoer van voorraden en versterkingen vanuit Noord-Amerika. Daartoe had Nederland naast fregatten ook de Marine Luchtvaartdienst (MLD). Ook was de KM medeverantwoordelijk voor de veiligheid in de Noordzee en Het Kanaal en het ruimen van mijnen bij de Nederlandse kust in oorlogstijd. De marine had ook nog taken in de overzeese gebieden. Een groot deel van de KM had het kenmerk van een gespecialiseerde organisatie die, net als de KLu, gericht was op hoogtechnologische systemen. Daarnaast behoorde het Korps Mariniers tot de KM. De Mariniers waren onder andere belast met taken in overzeese Rijksgebieden en in een eventuele oorlog in

3 Nationaal Archief, Den Haag (hierna: NL-HaNA), Ministerie van Defensie: Commissie Dienstplicht (Commissie Meijer), 2.13.143, inv.nr.2, Directie Voorlichting Ministerie van Defensie, brochure "De Keuring" (Sdu, juli 1991).

4 A.P. de Jong (red.), *Vlucht door de tijd. 75 jaar Nederlandse luchtmacht* (Houten, Unieboek, 1988) 203.

5 NL-HaNA, Defensie/DG Personeel, 2.13.225, inv.nr.832, Directie Dienstplichtzaken, informatiebulletin 'DDPL', circa 1989.

6 De Jong, *Vlucht door de tijd*, 156.

Figuur 4, 5 en 6 Personeelssamenstelling krijgsmachtdelen eind jaren tachtig' Bron: NL-HaNA, 2.13.225, inv.nr.832, Directie Dienstplichtzaken, informatiebulletin 'DDPL', circa 1989

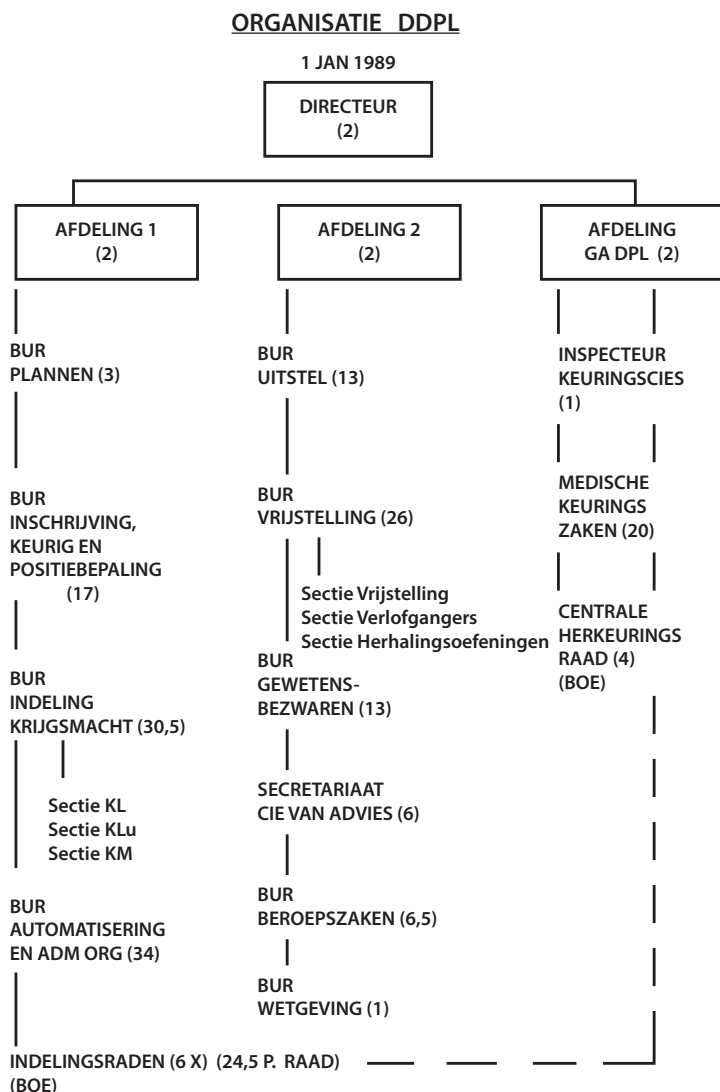
Europa met operaties in Noorwegen, op de noordflank van het Europese operatietheater waar mogelijk ook een deel van de varende KM-eenheden steun zou verlenen. Net als de KLu maakte de KM in principe geen onderscheid tussen functies voor dienstplichtigen en voor beroepspersoneel. Maar bepaalde functies waren typisch geschikt voor dienstplichtigen en ook de KM gebruikte het rendementscriterium. De verschillende dienstplichtfuncties waren onderverdeeld in walplaatsingen, varende functies en functies binnen het Korps Mariniers.⁷ Bij de eerste twee categorieën waren relatief veel specialisten te vinden, bijvoorbeeld op technisch gebied. Relatief veel reguliere dienstplichtigen gingen naar het Korps Mariniers – in 1989 bijna een derde van alle mariniers in manschapsrangen.⁸ Rond het einde van de Koude Oorlog kwamen jaarlijks circa 1500 dienstplichtigen op binnen de KM, zo'n 5 procent van alle dienstplichtigen.⁹ Daarmee maakten dienstplichtigen rond de 5-10 procent van de personeelssterkte van de marine uit.

Voor Defensie was het primair van belang om zoveel mogelijk geschikte en – bij voorkeur – gemotiveerde mannen te selecteren uit de jaarlichtingen dienstplichtigen. Voor de uitvoering van het dienstplichtbeleid was, vanaf de herstructurering van het ministerie van Defensie in 1976, de Directie Dienstplichtzaken (DDPL), ressorterend onder het Directoraat-Generaal Personeel (DGP), verantwoordelijk. Deze DDPL was aanvankelijk in Den Haag gevestigd, maar

werd in 1983 samen met enkele andere defensieorganisaties naar Kerkrade verplaatst als onderdeel van de spreiding der rijksdiensten.¹⁰

De DDPL kende meerdere afdelingen, die samen het complexe Nederlandse dienstplichtsysteem van de Koude Oorlog in goede banen leidden. Die complexiteit werd vooral veroorzaakt door de verscheidenheid aan opties voor dienstplichtigen om aanvragen te doen voor indelingsvoorkeuren, vrijstelling, uitstel en andere wijzigingen van het standaardtraject. Dit maakte de uitvoering een aanzienlijke uitdaging, vooral in het tijdperk waarin digitale systemen nog in de kinderschoenen stonden en veel werk – al dan niet gedeeltelijk – met de hand geschiedde. Deze uitdaging werd treffend verwoord in een interne DDPL-handleiding uit 1982 over automatisering van een deel van de complexe administratie:

- 7 NL-HaNA, Defensie/DG Personeel, 2.13.225, inv.nr.841, Directie Dienstplichtzaken, nota inzake Keuringen aan Directeur Personeel Koninklijke Marine, 12 maart 1986. Zie over de rol van parate dienstplichtigen en reservisten in de KM in de Koude Oorlog ook W.J.E. van Rijn, *Overstag en toch op koers. De Koninklijke Marine en haar personeel 1945-2005* (Franeker, Van Wijnen, 2015) passim.
- 8 Van Rijn, *Overstag en toch op koers*, bijlage 5D.
- 9 Onder andere: NL-HaNA, 2.13.225, inv.nr.832, Directie Dienstplichtzaken, informatiebulletin 'DDPL', circa 1989.
- 10 Zie ook: Ben Schoenmaker, *Naar Kerkrade en terug. Het BRIOP en de spreiding van de rijksdiensten* (Den Haag, Nederlands Instituut voor Militaire Historie, 2023). Deze verplaatsing kon destijds niet op veel enthousiasme rekenen. De directeur DDPL schreef dat het leidde tot 'vernietiging van drie kwart van de know-how, alsmede tot arbeidsverlies vanwege heen- en weer reizen naar 's-Gravenhage'. NL-HaNA, Defensie/DG Personeel, 2.13.225, inv.nr.832, Hoofd Directie Dienstplichtzaken, nota voor Hoofd Plannen, Directie Plannen en Arbeidsvoorwaarden Militair Personeel, inzake 'derde ronde heroverwegingen', 1 september 1983.

Figuur 7 Organogram DDPL met personeelsaantallen. Bron: NL-HaNA, 2.13.225, inv.nr.832, informatiebulletin 'DDPL', circa 1989

'zou iedere jongeman op een leeftijd van 18 jaar zonder uitzondering in dienst moeten, dan zou de boekhouding van de dienstplichtigen zeer eenvoudig kunnen zijn. Echter, we kennen in Nederland vele andere mogelijkheden: uitstel en vrijstelling en bovendien nog vervangende dienst voor mensen met een bezwaard geweten. Allemaal doorlopen ze een hele administratieve weg; de één met het gevolg niet in dienst te hoeven, de ander (waaronder de schrijver van deze handleiding) wel'.¹¹

Registratie en keuringsoproep

De registratie van dienstplichtigen was van oudsher gebaseerd op de gemeentelijke persoonsadministratie. Gemeenten schreven mannen die recent 17 waren geworden in voor de dienstplicht. Dat betekende dat jonge mannelijke Nederlandse staatsburgers niet dienstplichtig waren als zij niet in Nederland geregistreerd stonden omdat zij in het buitenland woonden, tenzij zij zich weer in Nederland inschreven op dienstplichtige leeftijd. Mannen die in Nederland verbleven maar geen staatsburger waren, vielen niet onder de dienstplicht, behalve als zij zich op een dienstplichtige leeftijd lieten naturaliseren. De gemeenten gaven de gegevens van de 17-jarigen – en van de categorieën 'na-inschrijvers' – door aan de DDPL. In de laatste decennia van de Koude Oorlog werd de rol van de gemeenten in het registeren van, en communiceren met, dienstplichtigen als gevolg van de automatisering steeds beperkter.¹² Desalniettemin bleven gemeenten tot het einde van de opkomstplicht relevant bij registratie, communicatie en voorlichting. Gemeenten hadden een afdeling militaire zaken die niet alleen was belast met administratieve zaken, maar waar (toekomstig) dienstplichtigen ook informatie konden opvragen en standaardformulieren konden vinden en opsturen naar de DDPL.¹³

Na de inschrijving kende de DDPL de dienstplichtige een individueel registratienummer ('regnum' of 'reg.nr.') toe; Defensie zou dit nummer de rest van hun – korte of lange – dienstplichtcarrière gebruiken voor personeelsregistratie. In de personeelsdossiers waren velerlei persoonlijke gegevens opgeslagen die van belang waren voor oproepen, keuren en

11 NL-HaNA, Defensie/DG Personeel, 2.13.225, inv.nr.842, Directie Dienstplichtzaken, 'Handleiding voor de sectie registratienummers n.a.v. de invoering van de automatisering', 11 juni 1982.

12 Bijvoorbeeld: NL-HaNA, Defensie/DG Personeel, 2.13.225, inv.nr.861, dossier DDPL inzake 'besluit houdende wijziging van het Dienstplichtbesluit' inclusief 'geautomatiseerd dienstplichtsysteem' en 'vervallen van dienstplichtregister', 1977.

13 NL-HaNA, 2.13.143, inv.nr.2, Brochure "De Keuring" 1991.

Opgelucht verlaten enkele jongemannen, sommige met hun vader, de Rolzaal op het Binnenhof na de dienstplichtloting, 1937

indelen bij de krijgsmacht. Dit gaf spanning met privacybelangen, zeker toen met de toenemende automatisering vragen rezen over welke gegevens centraal werden opgeslagen, wie deze mocht inzien en hoe deze werden beveiligd.¹⁴ Na de registratie ontvingen de nieuwe dienstplichtigen een brief met informatie over hun dienstplicht en hun registratienummer. Zij konden met deze 'keuzebrief' aangeven wanneer zij in werkelijke dienst wilden opkomen: dat kon zo snel mogelijk ('vervroegde opkomst'), maar men kon ook kiezen voor latere opkomst, tot en met het 20e levensjaar. Eventueel bijzonder uitstel werd in deze fase nog niet behandeld, dat kwam later. Defensie riep normaal gesproken dienstplichtigen op 18-jarige leeftijd op ter keuring en op hun 19e voor daadwerkelijke dienst.¹⁵ Alle mannen van dienstplichtige leeftijd moesten in principe opkomen sinds de wijziging van de Dienstplichtwet in 1948; dit in tegenstelling tot de periode daarvoor, waarin vanwege overschotten aan mannen tegenover de behoefte van de krijgsmacht onder andere een lotingssysteem bestond om te bepalen wie moest

opkomen. Tijdens de Koude Oorlog waren er ook regelmatig overschotten, maar Defensie loste deze problematiek anders op, zoals verderop besproken.¹⁶

Vrijstellingen en a priori ongeschiktheid

In het stadium vóór de keuring was het mogelijk om op een aantal gronden vrijstelling of afwijzing te krijgen van de dienstplicht, inclusief de keuring. Allereerst gold automatische uitsluiting voor (ex)gedetineerden veroordeeld voor een of meer celstraffen van bij elkaar langer dan 6 maanden. Als iemand daartoe een verzoek deed, kon Defensie een uitzondering op deze

14 NL-HaNA, Defensie/DG Personeel, 2.13.225, inv.nr.846, Directie Dienstplichtzaken, Dossier inzake 'Privacyregeling DDPL', mei 1985. Het registratienummer bevatte onder andere de geboortedatum in aangepaste volgorde.

15 NL-HaNA, Defensie/DG Personeel, 2.13.225, inv.nr.842, Plv. Directeur Directie Dienstplichtzaken, brief aan personeel DDPL inzake 'eerste globale beschrijving van het nieuwe geautomatiseerde systeem', 26 mei 1982; NL-HaNA, 2.13.143, inv.nr.2, Brochure "De Keuring" 1991.

16 H. Amersfoort en J. Hoffenaar, 'Nederland en de dienstplicht. Een historisch overzicht (1814-1992)', in *Achtergrondbundel behorende bij rapport 'Naar dienstplicht nieuwe stijl' van de commissie dienstplicht [Commissie Meijer] (1992)* 18.

regel maken. Ook werd in dit stadium al ongeveer 2-3 procent van alle dienstplichtigen op basis van schriftelijke medische verklaringen op afstand afgekeurd vanwege significante fysieke of mentale beperkingen.¹⁷

Verder had de wetgever een aantal vrijstellingsgronden vastgelegd. Dienstplichtigen konden op basis van deze gronden een verzoek indienen via de gemeente. Na beoordeling door de DDPL kende de minister van Defensie de vrijstelling al dan niet toe; in de jaren tachtig betrof het zo'n 8000-20.000 toekenningen per jaar.¹⁸ Dat betekende dat zij in principe niet hoefden op te komen, tenzij er oorlog uitbrak of bij andere buitengewone omstandigheden. Om buitengewoon dienstplichtigen dan alsnog op te roepen was een apart Koninklijk Besluit nodig. In vredetijd konden buitengewoon dienstplichtigen wel worden verplicht tot het vervullen van vervangende dienst; dat gebeurde vooral bij gewetensbezwaarden. De algemene vrijstellingsgronden waren onder meer het 'kostwinnerschap' en de 'persoonlijke onmisbaarheid', voor hen die op het moment van opkomst niet konden worden gemist omdat zij een aantal familieleden onderhielden. Overigens bestond, binnen bepaalde grenzen en om dienstplichtigen arbeidsrechtelijk te beschermen, een wettelijk verbod op het ontslaan of niet terug in dienst nemen van dienstplichtig medewerkers tijdens of na hun dienst.¹⁹ Ook was er de 'broederdienst', die inhield dat een jongen die minstens twee (half)broers of (half)zussen had die dienden

of gediend hadden – inclusief vrijwillige militaire dienst of vervangende dienstplicht – vrijgesteld kon worden van opkomst.²⁰ Daarnaast was er mogelijkheid tot vrijstelling voor personen in het geestelijk ambt, of zij die daarvoor in opleiding waren. Deze regel, die zeer diepe historische wortels had, was vanwege de religieuze oriëntatie van de Nederlandse bevolking oorspronkelijk vooral van toepassing op ambten van protestants-christelijke en rooms-katholieke gezindte. De achterliggende gedachte was dat men geestelijken niet kon dwingen tot het gebruik van geweld tegen andere mensen. Tijdens de Koude Oorlog werd de eerlijkheid en precieze afbakening van deze vrijstelling meermaals in twijfel getrokken, al waren de aantallen aanvragen op deze grond zeer beperkt.²¹

Dan was er nog de restcategorie 'bijzonder geval', die enige vorm van maatwerk die de DDPL toeliet en waaronder enkele andere kleinere regelingen vielen. Een daarvan was de vrijstelling voor enkele bijzondere beroepsgroepen die cruciaal waren voor de maatschappij en veiligheid en waar veelal ook een arbeidstekort dreigde. Jeugdig personeel van de vissers- en koopvaardijvloot kon uitstel van de opkomstplicht aanvragen; als deze een aantal jaar achtereen werd toegekend volgde na verloop van tijd omzetting in permanente vrijstelling van opkomst. Wel was het mogelijk dat deze groep in oorlogstijd moest dienen op gemilitariseerde of gevorderde koopvaardischepen, de zogeheten 'vaarplicht'.²² Een ander voorbeeld is de algehele vrijstelling voor aspirant-politiemannen die tot eind jaren tachtig gold.²³ Er was continu druk op Defensie vanuit overheidsorganisaties en bedrijven om dienstplichtvrijstellingen te verlenen voor hun medewerkers vanwege hun 'onmisbaarheid' voor economie en maatschappij. Die druk nam toe toen in de tweede helft van de jaren tachtig de economische malaise plaats maakte voor groei en de arbeidsmarkt krappere werd. Omdat Defensie zelf moeite had personeel te werven uit diezelfde arbeidsmarkt, werd het ministerie steeds terughoudender met het verlenen van categorische vrijstellingen. Het beoordelen van individuele vrijstellingsaanvragen veroorzaakte een grotere werklast voor DDPL-ambtenaren en Defensie moest regelmatig

17 Onder andere: NL-HaNA, Defensie/DG Personeel, 2.13.225, inv.nr.831, Ministerie van Defensie, Secretaris-Generaal, Bureau Formatiezaken Centrale Organisatie, "Formatierapport Indelingsraden", maart 1990.

18 NL-HaNA, Defensie/DG Personeel, 2.13.225, inv.nr.921, 'Jaaroverzicht dienstplichtgegevens 1987'.

19 Onder andere: NL-HaNA, Defensie/Cie. Dienstplicht, 2.13.143, inv.nr.2, Directie Voorlichting Ministerie van Defensie, brochure "De Opkomst" (Sdu, augustus 1991).

20 Zie voor een juridische uiteenzetting en achtergrond: Stan Meuwese, *Twee eeuwen dienstplicht, discipline, dienstweigering en desertie. Deelnemen (of niet) aan de Nederlandse krijgsmacht in rechtshistorisch perspectief* (Oisterwijk, Wolf Legal Publishers, 2017) passim; NL-HaNA, Defensie/DG Personeel, 2.13.225, inv.nr.832, DDPL, "Memo dienstplichtzaken t.b.v. MinDef en StasPers", december 1982.

21 Meuwese, *Twee eeuwen dienstplicht*, 579-81.

22 NL-HaNA, Defensie/DG Personeel, 2.13.225, inv.nr.832, DDPL, presentatiestukken over DDPL met aantekening '10 hr. Post Uiterweer', 1981.

23 NL-HaNA, Defensie/Politieke Leiding, 2.13.219, inv.nr.199, Gespreksverslag tussen Defensie (DDPL), Justitie en Binnenlandse Zaken inzake 'Afschaffing categorale vrijstellingsregeling jeugdig dienstplichtigen', maart 1987.

99

L. Form. 14374

Aan de ingeschrevene voor de dienstplicht

52.02.25.097 VAN DALEN--
 PROT HERMEN H.--
 NED TROELSTRALAAN 120
 6331 DELFT ZH

6109 'S-GRAVENHAGE 72-756
 'S-GRAVENHAGE 7.28.01.1

KEURING VOOR DE DIENSTPLICHT

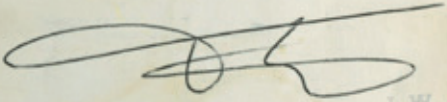
INDELINGSRAAD Nr. 7 TE DELFT

18 MAART 1971
 (datum)

De op bovenvermelde datum in het openbaar medegedeelde uitspraak omtrent Uw geschiktheid voor de dienst als dienstplichtige – na de beoordeling als bedoeld in de artikelen 10 en 12 van de Dienstplichtwet – luidt:

GESCHIED

Het Hoofd van de Indelingsraad,

 J. W. A. Notien
 Lt. Kol. der Jagers.

Indien U „voorgoed ongeschikt” of „tijdelijk ongeschikt” bent verklaard, kunt U hieromtrent desgewenst inlichtingen inwinnen bij Uw huisarts.
 Uiterlijk de tiende dag na bovenvermelde datum kan door U of door Uw wettelijke vertegenwoordiger een nieuw geneeskundig onderzoek worden aangevraagd. De aanvraag moet op aannemelijke in het verzoekschrift omschreven gronden berusten en worden ingediend bij de burgemeester van de gemeente Uwer inwoning. (Het aanvraagformulier is kosteloos verkrijgbaar bij de afdeling militaire zaken van de gemeentesecretarie.)

SD - L - 0910 - 005267F

Voorbeeld van een keuringsoproep, 1971

gespannen overleg voeren met genoemde bedrijven en publieke organisaties.²⁴

Bipatriden: dubbel paspoort, maar geen dubbele dienstplicht?

Een andere groep die onder bepaalde voorwaarden in aanmerking kwam voor vrijstelling voor de dienstplicht noemde Defensie de 'bipatriden'. Dit waren mannen met twee of meer staatsburgerschappen. Zij konden dienstplichtig zijn in meerdere landen. Dit fenomeen was al veel ouder dan de Koude Oorlog; zowel voor als na de Tweede Wereldoorlog kwam het tot een reeks internationale en bilaterale afspraken op dit gebied, vooral tussen Europese landen. Uitgangspunt was daarbij doorgaans dat het voor individuen zelf, maar ook voor de betrokken landen en hun krijgsmachten, onwenselijk was dat personen in verschillende

landen militaire dienstplicht vervulden – of daar een verplichting toe hadden. In grote lijnen kwamen de afspraken er op neer dat betrokkenen voor het 19^e levensjaar zelf mochten kiezen bij welk land zij hun dienstplicht – of een vervangende versie daarvan – wilden vervullen, waarbij veelal als uitgangspunt gold dat zij dienden in het land waarin zij verbleven. Dankzij dergelijke afspraken waren er in de Koude Oorlog geen grote aantallen 'bipatriden' met dubbele dienstplicht-problematiek.²⁵

24 NL-HaNA, Defensie/Politieke Leiding, 2.13.219, inv.nr.199, Minister van Defensie J. van Houwelingen, brief aan Minister van Binnenlandse Zaken inzake 'Vrijstelling van militaire dienst voor jeugdige politie-ambtenaren', 16 oktober 1986. Zie ook documentatie in: NL-HaNA, Defensie/DG Personeel, 2.13.225, inv.nr.926.

25 Onder andere: NL-HaNA, Defensie/DG Personeel, 2.13.225, inv.nr.852 met uitgebreide correspondentie en dossiers over bipatride zaken in het algemeen en met specifieke landen, tijdens de jaren zeventig en tachtig.

De meeste problemen ontstonden bij Nederlanders die een paspoort hadden van landen die geen internationale afspraken over dubbele dienstplicht maakten. In dergelijke gevallen werd de militaire dienst wederzijds niet erkend en dwongen deze landen hun burgers in dienst te gaan of een – vaak flinke – afkoopsom te betalen, ongeacht eventuele dienstplichtigheid in Nederland. Extra problematisch werd het bij landen die daar bovenop niet toestonden dat bipatriden hun staatsburgerschap opzegden. Als voorbeeld van deze problematiek golden veelal Griekenland, Marokko en Turkije. In Nederland kon men in individuele gevallen van dubbele dienstplicht meestal een uitzonderingsvrijstelling aanvragen. In de tweede helft van de jaren tachtig kwam deze casuïstiek meer op de radar van Defensie en de politiek, omdat men voorzag dat de aantallen in de toekomst zouden toenemen. Dat kwam onder andere doordat in veel gevallen de (klein)kinderen van arbeidsmigranten het Nederlands staatsburgerschap en het staatsburgerschap van hun ouders kregen. Deze groep zou de dienstplichtige leeftijd bereiken in de periode vanaf de jaren negentig. Voor hen zou de onprettige situatie ontstaan dat zij hun dienstplicht moesten afkopen of vervullen in het land van (familiaire) herkomst en bovendien in Nederland moesten dienen of in ieder geval een vrijstellingstraject doorlopen. Ook voor de Nederlandse maatschappij en krijgsmacht had dat consequenties: het was onduidelijk in hoeverre de krijgsmacht mocht rekenen op de opkomst van deze groepen jongens, wat planning lastig maakte, maar ook vragen opriep over integratie en het gelijkheidsbeginsel voor Nederlandse staatsburgers. De krijgsmacht hoopte juist dat de automatische instroom de diversiteit in de krijgsmacht zou vergroten. Vanwege de afschaling en vervolgens opschorting van de opkomstplicht verdween dit probleem in de loop van de jaren negentig.²⁶

Vrouwen en de dienstplicht

Gedurende de Koude Oorlog gold de dienstplicht alleen voor mannen. De kwestie 'vrouwen en dienstplicht' verscheen in de tweede helft van de jaren zeventig voor het eerst serieus op de politieke agenda. Dat kwam onder andere door het VN-Verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van discriminatie van vrouwen, getekend in 1979, waardoor de vraag opkwam of vormen van uitsluiting voor militaire functies, waaronder de dienstplicht, onder dat verdrag moesten en konden vallen. Waar vrijwillig dienende vrouwen voor die tijd maar een beperkt aantal – vooral administratieve – functies konden vervullen, waren vrouwen vanaf 1979 gelijkgesteld aan mannen in de krijgsmacht en konden zij in principe alle (gevechts)functies uitoefenen. De acceptatie door de behoudende Defensieorganisatie verliep echter niet altijd gemakkelijk en de instroom van vrouwen bleef beperkt.

Er werd geopperd dat de dienstplicht voor vrouwen consequent was met het gelijkheidsbeginsel en bovendien goed zou zijn voor de instroom en integratie van vrouwen bij Defensie. Defensie zelf was daar evenwel niet enthousiast voor. Voor de krijgsmacht was er in ieder geval geen noodzaak toe, omdat zij voorzag dat het 'aanbod' van dienstplichtige mannen tot in de jaren negentig structureel hoger zou zijn dan nodig om te kunnen voorzien in de behoefte. Dat overschot leverde al scheve gezichten op onder de mannelijke bevolking. Defensie voorspelde dat als vrouwen ook dienstplichtig werden, slechts 4 op de 25 dienstplichtigen daadwerkelijk zouden moeten opkomen. Verder kaartte de krijgsmacht aan dat voor de instroom van grote aantallen dienstplichtige vrouwen serieuze investeringen nodig zouden zijn voor aparte kleding, sanitair en slaapfaciliteiten. Bovendien moesten in dit scenario dubbel zoveel dienstplichtigen worden geregistreerd, gekeurd en van informatie voorzien bij verzoeken voor uit- en vrijstelling. Vervolgens ontstond zich nog een discussie over keuringen, waarin werd geopperd dat vrouwen mogelijk gemiddeld lager zouden scoren op de fysieke keuring, waardoor het percentage afgekeurden zou stijgen, wat een weinig effectieve inzet van keuringsmiddelen was. Een politiek argument was bovendien dat

26 Onder andere: NL-HaNA, Defensie/DG Personeel, 2.13.225, inv.nr.852, 'Inventarisatie van de gevolgen van de militaire dienstplicht voor hier te lande woonachtige Turken' circa 1986; NL-HaNA, Defensie/Politieke Leiding, 2.13.219, inv.nr.843, Minister van Defensie R. ter Beek, brief en memo aan Minister van Buitenlandse Zaken H. van den Broek inzake 'dubbele nationaliteit Turkse Nederlanders' met concept-handelingen Tweede Kamer, 1991.

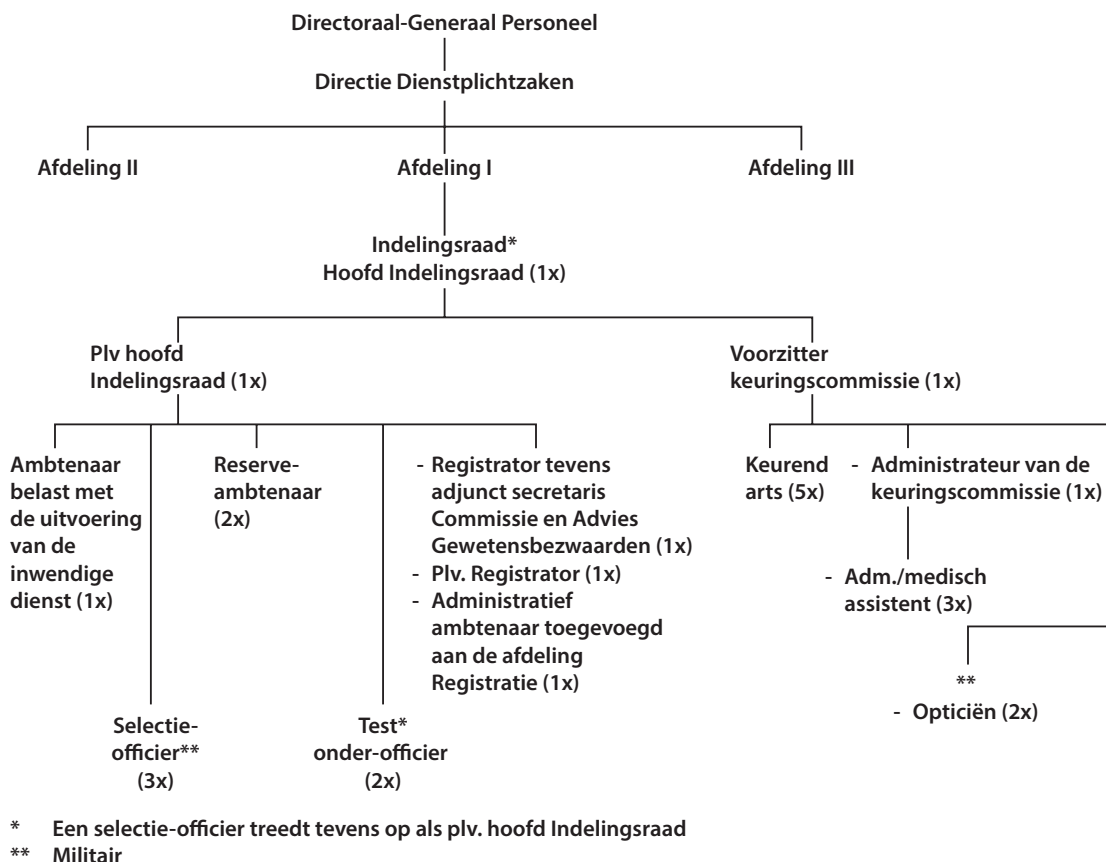
Keuringsplichtigen wachten in de gang van het gebouw van de Indelingsraad, 1990

de achterstand die vrouwen nog altijd hadden in de maatschappij door de dienstplicht zou toenemen in plaats van verkleinen. Tot in de jaren negentig was er, anders dan in het recentere debat rond de invoering van vrouwendienstplicht, weinig nadruk op de billijkheid van het alleen opleggen van de dienstplicht aan jongens en de balans tussen rechten en plichten in relatie tot de vrouwenemancipatie. Uiteindelijk kwamen opeenvolgende regeringen in de latere Koude Oorlog nooit echt dichtbij het invoeren van de vrouwendienstplicht om een combinatie van praktische, financiële en politieke redenen.²⁷

Keuring

Om van het complete jaarcohort dienstplichtige mannen – variërend van zo'n 125.000 jongens in de demografische piek tijdens de Koude Oorlog tot 90.000 begin jaren negentig – te bepalen of zij fysiek, mentaal en psychologisch geschikt waren om te dienen, was er de initiële keuring. Deze diende ook voor het verzamelen van de eerste gegevens over de voorkeuren en geschiktheid van de dienstplichtigen voor bepaalde functies en krijgsmachtdelen. Dienstplichtigen werden in principe op hun 18^e gekeurd. Voor deze eerste keuring had Defensie keuringscentra door het land, de 'indelingsraden'. Die waren, in de volgorde van de Defensieadministratie, gevestigd in Deventer, Groningen, Roermond, Breda, Amsterdam en Delft. In de jaren tachtig werd de Indelingsraad Utrecht wegbezuinigd. De DDPL maakte een planning voor de keuringen en stuurde die door naar de indelingsraden en gemeenten. De gemeenten verzonden de oproepen naar de dienstplichtigen. De indelingsraden waren vervolgens zelf verantwoordelijk voor het wijzigen van de planning op basis van later binnengekomen afmeldingen en speciale verzoeken van dienstplichtigen in 'hun' gebied. Eventuele herkeuring, bijvoorbeeld als een dienstplichtige bezwaar maakte tegen de uitslag, kon via de Centrale Herkeuringsraad.²⁸ Voor dienstplichtigen die herhaaldelijk niet kwamen opdagen voor hun keuringsoproep was er eenmaal per jaar een 'nalatigenkeuring' in Breda, met een strenger regime onder krijgstucht. Defensie deed een extra inspanning om te zorgen dat deze dienstplichtigen de oproep tijdig

- 27 Kim Bootsma, *Van 'redelijke discriminatie' naar begrensde integratie. Het debat over vrouwen in de Nederlandse krijgsmacht (1968-1989)* (dissertatie Rijksuniversiteit Groningen, 2024); NL-HaNA, Defensie/DG Personeel, 2.13.225, inv.nr.851, Directie Dienstplichtzaken, nota voor Staatsecretaris van Defensie Van Houwelingen inzake 'Dienstplicht voor vrouwen', 4 mei 1982. Dit inventarisnummer bevat een dossier van de DDPL inzake 'vrouw in de krijgsmacht' en de kwestie vrouwendienstplicht uit de jaren tachtig; Zie ook: Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het Oosten*, 428-29; Meuwese, *Twee eeuwen dienstplicht*, 748-53. Daarmee werd in 1979 de krijgsmacht wel opengesteld voor vrouwen, maar zij waren niet dienstplichtig. Het effect hiervan was dat vrouwen geleidelijk in de middelhogere functies instroomden, maar dat zij vooral in de lagere rangen – relatief het meest bezet door dienstplichtigen – sterker ondervertegenwoordigd bleven. In reactie hierop verscheen een alternatieve dienstvorm, het 'Kort Contract (voor) Vrouwen' (KCV). In deze 2-3 jarige aanstellingen konden vrouwen dienen op een vergelijkbare functie als dienstplichtige manschappen of de Kortverband Vrijwilligers. Eind 1987 stroomden de eerste KCV'ers in de KL in; in 1990 vormden de 570 KCV'ers ruim de helft van het gehele bestand vrouwelijke militairen. Zie Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het Oosten*, 428-30.
- 28 Iedere gemeente viel binnen het vastgesteld gebied van een van deze centra. Om een evenredige verdeling van te keuren dienstplichtigen over de indelingsraden te garanderen moest Defensie regelmatig gemeenten herplaatsen onder een andere indelingsraad, bijvoorbeeld bij gemeentelijke herindelingen of demografische veranderingen. NL-HaNA, 2.13.225, inv.nr.831, 'Formatierapport Indelingsraden' 1990; NL-HaNA, 2.13.225, inv.nr.832, DDPL, "Memo dienstplichtzaken t.b.v. MinDef en StasPers" december 1982. De adressen waren: Verzetslaan 19, Deventer; Hereweg 121, Groningen; Bisschop Boermanstraat 21, Roermond; Fellenoordstraat 124, Breda; Mineurslaan, Utrecht; Van Bleyswijkstraat 93, Delft. NL-HaNA, Defensie/DG Personeel, 2.13.225, inv.nr.829 bevat ook vele dossiers over de indelingsraden.

Figuur 8 Organogram indelingsraden rond 1990. Reconstructie op basis van: Formatierapport indelingsraden 1990, NL-HaNA 2.13.225 invnr.831

en onmiskenbaar ontvingen. Zij die zich ook aan deze keuring onttrokken werden strafrechtelijk vervolgd.

De indelingsraden hadden elk zo'n 25 personeelsleden, deels burgers en deels militairen, waarvan de laatste categorie zowel beroepsmilitairen als specialistisch dienstplichtigen zoals opticiens.²⁹ De kwaliteit van de keuringen was een voortdurend punt van discussie. Zij was

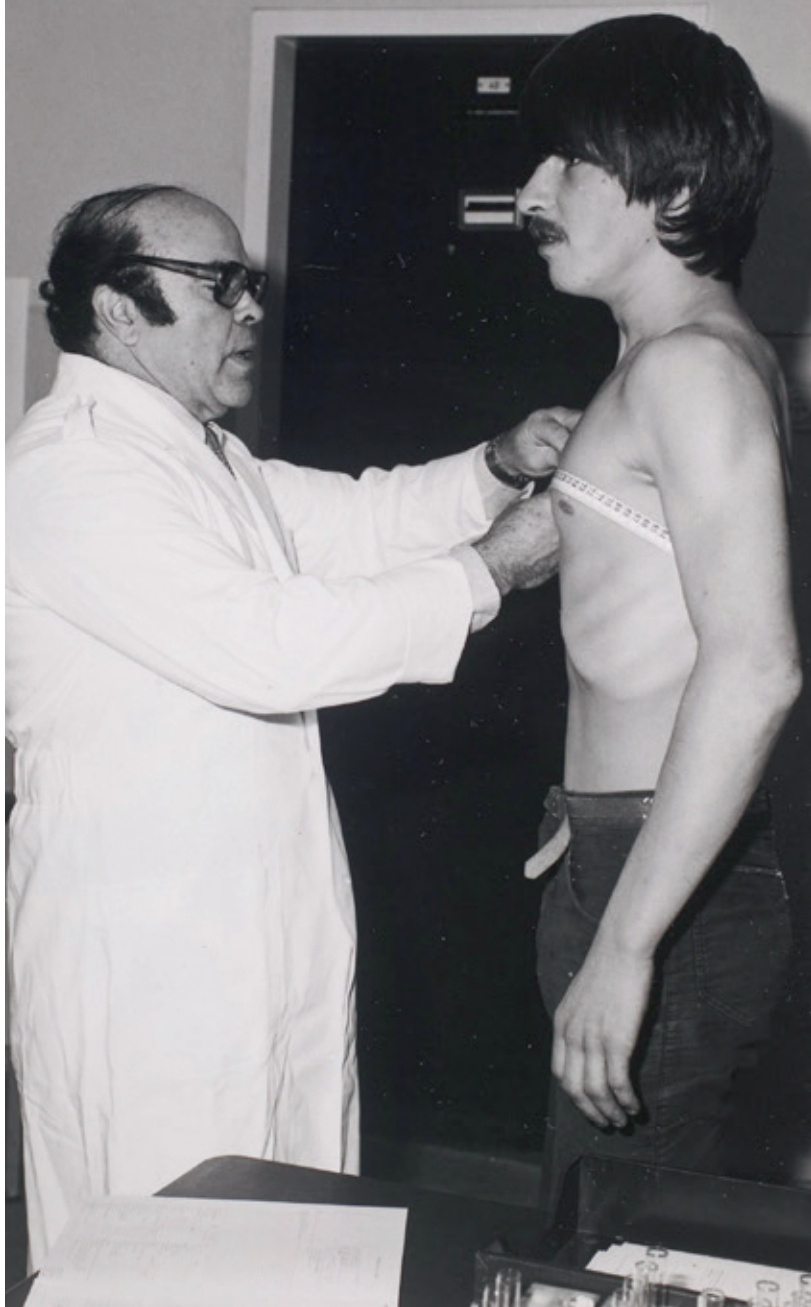
van groot belang voor de krijgsmacht. Zo stroomden de meest geschikte personen in en konden zij in een voor hen geschikte functie worden ingedeeld. Bovendien was het voor het politiek-maatschappelijk draagvlak voor het instituut dienstplicht belangrijk te voorkomen dat de keuringen het imago kregen willekeurig of amateuristisch georganiseerd te zijn. De DDPL was erg beducht voor verschillen in uitvoering tussen de raden. Om uniformiteit en een snelle doorloop te garanderen verliepen de keuringen op gestandaardiseerde wijze volgens het Militair Keuringsreglement (MKR) en ABOHZIS-systeem. Hierbij werden voor de categorieën Algemeen, Bovenste ledematen, Onderste ledematen, Horen, Zien, Intelligentie en Stabiliteit cijfers gegeven van 1 tot 5; 1 was de hoogste score, 3 was matig.³⁰ Zaken de keuringsresultaten van een keurling door de algemeen bepaalde

29 De personeelsbezetting van deze keuringsraden was een voortdurend punt van discussie: Defensie zocht naar manieren om te bezuinigen en probeerde vanwege tekorten aan beroepsmilitairen veel functies te laten vervullen door burgers, al dan niet op parttime basis. Zo werden begin jaren tachtig de militaire artsen geleidelijk vervangen door burgermedici die keuringen in deeltijd uitvoerden. NL-HaNA, Defensie/DG Personeel, 2.13.225, inv.nr.831, Verslag van de vergadering Hoofden Indelingsraden d.d. 11 december 1981, 5 januari 1982.

30 NL-HaNA, 2.13.225, inv.nr.832, DDPL, "Memo dienstplichtzaken t.b.v. MinDef en StasPers" december 1982; NL-HaNA, 2.13.143, inv.nr.2, Brochure "De Keuring" 1991.

ondergrens, bijvoorbeeld als betrokkene een 5 scoorde op een van de ABOHZIS-criteria, dan volgde automatische afkeuring. Ook een lengte onder 1,57 of boven 2 meter leidde tot afkeuring. In 1974 bepaalde minister van Defensie Henk Vredeling (PvdA) dat, in tegenstelling tot de praktijk daarvoor, homoseksualiteit niet als afkeuringsgrond mocht gelden.³¹ Wel bleef gedurende de hele Koude Oorlog het fenomeen 'afkeuring op S5' berucht, dat wil zeggen afkeuring op mentale stabiliteit. Er was sprake van keurlingen die zich expres lieten afkeuren op dit criterium door zich mentaal en psychologisch ongeschikt te gedragen, maar het is lastig te zeggen hoe vaak dit voorkwam.

De keuringsdag zag zelf begon met een appel waarop 'keurlingen' werden toegesproken over de krijgsmacht en dienstplicht, reiskosten werden vergoed en de keurlingen gaven een urinestaal af – bloedprikken was tegen het einde van de Koude Oorlog niet meer nodig. Vervolgens ondergingen de dienstplichtigen een algemene medische keuring, waarbij ook werd gekeken naar tevoren ingevulde medische anamneseformulieren en doktersverklaringen. Ook maakten de keurlingen testen om onder meer het IQ en ruimtelijk inzicht te bepalen. Eventuele opleidingsdiploma's werden geregistreerd, om te bepalen of iemand geschikt was als officier (vwo of hoger) of onderofficier (mbo of hoger), of een relevante specifieke deskundigheid bezat.³² Na een gratis lunch volgde een kort individueel gesprek met een selectieofficier over de motivatie, talenten en mogelijkheden van de dienstplichtige. Deze selectieofficier, een militair die eind jaren tachtig minstens de rang van kapitein/LTZ 2 OC had, maakte onder meer een eerste beoordeling van de 'kadergeschiktheid' van dienstplichtigen en hij besprak met hen mogelijkheden en eventuele voorkeuren voor krijgsmachtonderdelen, eenheden en functies.³³ De selectieofficier was adviseur en rapporteur tegelijkertijd; hij was echter niet belast met de uiteindelijke indeling, dat gebeurde later in het proces. Omdat het gesprek kort was – zo'n 10-15 minuten – werd dienstplichtigen aangeraden zich met voorlichtingsmateriaal van Defensie voor te bereiden.³⁴ Per keuringsdag 'verwerkte' een indelingslocatie zo

Een militaire arts meet de borstomvang van een jonge man tijdens de keuring voor militaire dienst, tweede helft jaren 70

31 Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het Oosten*, 432.

32 NL-HaNA, 2.13.143, inv.nr.2, Brochure "De Keuring" 1991.

33 NL-HaNA, Defensie/DG Personeel, 2.13.225, inv.nr.831, Directie Dienstplichtzaken, brief aan Hoofd Personeelszaken DGP inzake "kwaliteit selectie-officieren en testofficieren bij de indelingsraden", 8 juni 1989.

34 NL-HaNA, 2.13.225, vergadering Hoofden Indelingsraden 11 december 1981; NL-HaNA, 2.13.143, inv.nr.2, Brochure "De Keuring" 1991.

ALGEMENE GEGEVENS																															
registratienummer 			keuringsdatum 		sk 	Keurinst 		geslachtsnaam 		voorletters vz 		mededeling 																			
registratienummer jaar maand dag volgnummer cg 					keuringsdatum jaar maand dag 					keurende instantie 																					
PERSOONSGEGEVENS																															
avo ber onderwijs richting stadium schoolsoort 					onderwijs in klare taal					de tekens op deze wij ze schrijven 																					
AVO: 1 VWO 2 HAVO 3 MAVO-4j 3 MAVO-3j 5 LAVO ed Ber: 1 VWO 2 HBO 3 MBO 4 MEAO 5 LBO-C 6 LBO-B 7 LBO-A Richt: x = Onb 1 = exact 2 = adm econ 3 = alg cult Stadium: 1 = examen behaald 2 = 1 jr voor examen 3 = 1 jr bezig doch niet 1 jr voor examen 4 = afgebr. na 1 jr bezig																															
cursus 1 stadium cursussoort 					cursus 1 en 2 in klare taal																										
cursus 2 stadium. X = niet voltooid 1 = voltooid 																															
beroep code 					ervaring X = geen 1 = meer ½ jaar 					beroep in klare taal																					
beschikbaarheidsdatum jaar maand 					controledatum jaar maand 					jaar aanvang studie 					rijbewijzen A BE CE DE 					ervaring grondverzetmach 					hobby 						
EHBO sport 					hoogtevr engtevr watervr 					krijgsmacht graad branche opkomst 					commando VN bereidheden rampen kmar Duitsland 					1-34 dupli											
taal 					houding kaderbereidheid 					NSA koopv. reg 					HIR-advies kader 					testbatterij tk int pi w l ao 					morse 						
1 = russ 4 = eng 2 = oosteur 5 = duits 3 = sinotib 6 = frans					X = onbek 1 = pos 2 = indiff 3 = neg X = onb 1 = gaarne 2 = geen bezw 3 = niet, langer dienen 4 = niet, principeel					1 = geen 2 = aks/st 1 = kvr					X = onbekend 1 = geschikt 2 = twijfelachtig					1 - 6					1 - 6						
AANTEKENINGEN																															

Een twintigtal dienstweigeraars marcheert het Binnenhof in Den Haag op om actie te voeren voor verkorting van de vervangende dienst, 1991

ongeveer 80-100 jongens. Tegen het einde van de Koude Oorlog gebeurde dat veelal in twee rondes, een 's ochtends en een 's middags.

Alle resultaten – medisch, persoonlijk en overig – werden genoteerd op gestandaardiseerde formulieren in het registratiesysteem. In de loop van de jaren tachtig maakte automatisering het mogelijk om nog op de dag zelf alle gegevens te verwerken en de keuring zijn resultaten te overhandigen – tenzij er aanleiding was voor specialistisch vervolgonderzoek. Vóór die tijd werden de resultaten thuisgestuurd.³⁵

Het primaire keuringsresultaat was goed- of afkeuring. Bij goedkeuring stroomde de dienstplichtige door naar de grote administratieve 'voorraad', terwijl afkeuring permanente ongeschiktheid of tijdelijke afkeuring kon betekenen. Bij tijdelijke afkeuring volgde een termijn waarbinnen de persoon opnieuw gekeurd moest worden. Hoewel de resultaten verschilden per jaar en per indelingsraad, werd

bij de eerste keuring grofweg 25 procent permanent ongeschikt bevonden en rond de 1,5 procent tijdelijk ongeschikt.³⁶ Tijdens de daadwerkelijke dienstdienst kon alsnog afkeuring van een dienstplichtige plaatsvinden, als bleek dat hij toch niet geschikt was, of er een verandering in lichamelijke of geestelijke gesteldheid optrad die het dienen onmogelijk maakte.

Bezwaarden, weigeraars en bijzondere groepen

Niet alle mannen accepteerden hun dienstplichtverplichting. Er was een mogelijkheid om bezwaar te maken op basis van persoonlijke gewetensovertuiging. Al ver voor de Tweede Wereldoorlog bestond de mogelijkheid een aanvraag te doen voor vervangende, niet-

35 NL-HaNA, Defensie/DG Personeel, 2.13.225, inv.nr.831, Voordracht te houden op de bijeenkomst van alle Hoofden van de Indelingsraden op vrijdag 8 februari 1985, 'onderwerp: introductie nieuw systeem van vastleggen gegevens bij de keuring', z.d.

36 NL-HaNA, Defensie/DG Personeel, 2.13.225, inv.nr.921, Staatssecretaris van Defensie, "Jaaroverzicht dienstplichtgegevens 1987" voor Staten-Generaal, 30 mei 1988.

DIENSTPLICHTGEGEVENS, GEMIDDELDEN OVER DE JAREN 1987 T/M 1991.

betreffende	aantal	percentage inschrijvers	percentage goedgekeurden
ingeschreven dpln	110.000	100.0 %	
ongeschikten inclusief herkeuring	38.500	35.0 %	
niet gekeurd:	2.750	2.5 %	
– ongeschikt op verklaring			
goedgekeurde dpln per keuringsjaar	68.750	62.5 %	100.0 %
van de goedgekeurden hebben:			
– dienst verricht	46.000	41.8 %	66.9 %
waarvan:			
– militaire dienstplicht	44.000	40.0 %	64.0 %
– vervangende dienstplicht	2.000	1.8 %	2.9 %
– geen dienst verricht	22.750	20.7 %	33.1 %
waarvan:	8.500	7.7 %	12.4 %
– vrijstelling:			
kws, po/bg, broeder-			
dienst en geestelijk ambt			
– buitengewoon dienstp.	10.750	9.8 %	15.6 %
bd-wachttijd	(3650)		
bd-abohris	(3600)		
bd-overig 1)	(3500)		
– overig:	3.500	3.2 %	5.1 %
overlijden, uitsluiting, beroepsmilitair.			

1) koopvaardij, leeftijd, dpl elders, ontwikkelingshulp, lengte, uitzonderlijke maten, gesneuvelde broer, psychodiagnostische-gronden.

Figuur 10 Dienstplichtgegevens, gemiddelden over de jaren 1987 t/m 1991. Bron: NL-HaNA, 2.13.225, inv.nr.848, z.d.

militaire dienst op grond van ernstige gewetensbezwaren – en dat bleef zo na de oorlog. Vanaf 1964 gold de Wet gewetensbezwaren militaire dienst, die dienstplichtigen de mogelijkheid gaf te weigeren vanwege onoverkomelijke ethische of religieuze bezwaren. De procedure was echter lang en complex. De bezwaarde moest een bezwaarschrift indienen en op gesprekken komen, waarna een commissie van advies en een psychiater de aanvraag beoordeelden voor het ministerie van Defensie. Tegen een afwijzing kon de dienstplichtige bij de Raad van State in beroep gaan. Een toewijzing van de status ‘dienstweigeraar’ leidde tot een status van buitengewoon dienstplichtige en standaard tot

een vervangende dienstdienst, die langer duurde dan de eerste oefening van de militaire dienstplicht. Het vervangende dienstwerk was de verantwoordelijkheid van het ministerie van Sociale Zaken en vond plaats in publieke instellingen, zoals de aanleg van publieke gebouwen en werken, maar later vooral ook bij plekken als de Staatsdrukkerij, zorginstellingen en stichtingen. Erkende dienstweigeraars waren bovendien buitengewoon dienstplichtig in tijden van oorlog of rampen, al lijkt het erop dat de plannen voor hun oproep in buitengewone dienst niet erg concreet waren uitgewerkt, zeker na de opheffing in de jaren tachtig van de Bescherming Bevolking (BB), de belangrijkste uitvoerende organisatie voor civiele verdediging.³⁷

In de tweede helft van de jaren zestig kwam er meer publieke aandacht voor dienstweigeren en

37 NL-HaNA, Defensie/DG Personeel, 2.13.225, inv.nr.927, Dienst Tewerkstelling Erkende Gewetensbezwaarden Militaire Dienst, “Discussienota inzake de buitengewone vervangende dienst”, december 1988; Coreline Boot, *Het leger onder vuur. De Koninklijke Landmacht en haar critici 1945-1989* (Amsterdam, Boom, 2015) 86-88.

groeide de discussie. In de context van bewegingen tot vermaatschappelijking en democratisering van instituties als de krijgsmacht, maar ook de radicalisering van linkse bewegingen, nam de kritiek op de krijgsmacht en gedwongen deelname daaraan toe. Ook ontstond steeds meer onvrede door de overschotten aan jongemannen. Door deze overschotten hoefde lang niet iedereen daadwerkelijk in dienst. Vedesbewegingen met een groeiend activistisch karakter, waaronder het katholieke Pax Christi en het oecumenisch-christelijke Interkerkelijk Vredesberaad, opgericht in 1966, ondersteunden het weigeren van militaire dienst. Daarbij kwam in 1967 de linksradicalere seculiere Bond van Dienstweigeraars (BVD, later Bond van Dienstplichtigen) en de Vereniging Dienstweigeraars (VD, 1972). Hoewel de eisen per groep en door de tijd uiteenliepen, waren de belangrijkste eisen versimpeling en verkorting van de weigerprocedure, verruiming van de wettelijke weigerbases waaronder weigering op politieke basis – als men bijvoorbeeld niet met de NAVO geassocieerd wilde worden – en uitbreiding van de alternatieve dienstplichtmogelijkheden, waaronder ‘vredeswerk’. Na jarenlange politiek-maatschappelijke strijd trad in 1979 de herziene Wet gewetensbezwaren militaire dienst in werking, die onder meer de bezwaarprocedure versnelde en vereenvoudigde. Al eerder was vastgesteld dat weigeraars zich door een advocaat mochten laten bijstaan. Achtereenvolgende kabinetten legden de eis om politieke bezwaren te erkennen echter naast zich neer. Wel kwam er erkenning voor bezwaren tegen specifieke vormen van geweld, zoals atoomwapens.³⁸ In de tweede helft van de jaren 80 kwamen er jaarlijks zo’n 3000 verzoeken binnen, waarvan ruim twee derde werd gehonoreerd.³⁹

Een bijzondere groep weigeraars waren de ‘weigeryuppen’. Zij hanteerden een methode die al langer bestond, maar vooral eind jaren tachtig opkwam en aandacht kreeg: het zo lang mogelijk traineren van diverse procedures, vooral voor gewetensbezwaarden, met slepende juridische trajecten, tot van uitstel uiteindelijk afstel kwam. Het ging in de eerste helft van de jaren negentig om meer dan 1500 jongemannen

die ‘misbruik van de bezwaarprocedure’ maakten met behulp van juristencollectieven of commerciële bureaus. Deze tactiek was maatschappelijk berucht omdat zij het imago had vooral open te staan voor financieel en maatschappelijk geprivilegieerden. Als reactie stelde Defensie de ‘Bussum-procedure’ in voor deze categorie. Defensie was al langer bezig de keurings- en gewetensbezwarenprocedures te verkorten en te versimpelen, zodat dienstplichtigen die niet eindeloos konden rekken. Als dergelijke personen na het traject niet erkend waren als gewetensbezwaarde of op andere gronden vrijgesteld, moesten zij opkomen in de Bussumse kazerne. Voerden zij dan weer gewetensnood of een ander probleem op, volgde beoordeling ter plekke. Bij afwijzing van dat bezwaar volgde directe inlijving in de krijgsmacht. Het strafrechtelijk traject volgde voor hen die nog steeds weigerden.⁴⁰

Een meer ideologisch gedreven categorie was de groep ‘totaalweigeraars’. Zij weigerden niet alleen in militaire dienst te gaan, maar ook om vervangende dienstplicht te vervullen, omdat zij het gehele dienstplichtsysteem en de macht van de staat daarin niet als rechtvaardig en legitiem erkenden. Het betrof hier echter maar circa 175 personen tussen 1970-1996. Deze personen kwamen, indien zij volhardden, uiteindelijk voor de rechter. Defensie probeerde er zo min mogelijk aandacht aan te schenken. Desondanks vonden er in 1980 enkele rechtszaken plaats tegen linksradicale totaalweigeraars, die lange gevangenisstraffen tegen zich hoorden eisen, wat tot flinke publiciteit leidde.⁴¹

Ten slotte was er tegen het einde van de Koude Oorlog langzaam maar zeker groeiende aandacht voor (eventuele) bezwaren en weigeringen van etnische en culturele minderheden. Deze casuïstiek kwam bij Defensie op de radar met de instroom van jongens van Molukse afkomst. Sommigen weigerden met Defensie en de

38 Boot, *Het leger onder vuur*, 195; Meuwese, *Twee eeuwen dienstplicht*, passim.

39 NL-HaNA, 2.13.225, inv.nr.921, ‘Jaaroverzicht dienstplichtgegevens 1987’.

40 Vlak voor de opschorting van de opkomstplicht, in 1996, gaf de Hoge Raad zijn fiat aan deze procedure, zie: Meuwese, *Twee eeuwen dienstplicht*, 761-64 voor archiefmateriaal over dit onderwerp: NL-HaNA, Defensie/Politieke Leiding, 2.13.219, inv.nr.205; NL-HaNA, Defensie/DG Personeel, 2.13.225, inv.nr.939.

41 Boot, *Het leger onder vuur*, 174-176, 195-200.

Nederlandse staat in aanraking te komen. De spanningen tussen deze instituties en Moluks-Nederlandse jongeren hadden een langere geschiedenis die terugging tot de koloniale periode, de Indonesische Onafhankelijkheids-oorlog en de afwikkeling daarvan en werden verder op scherp gesteld door het militaire ingrijpen tegen Molukse gijzelacties in de jaren zeventig. De weigerachtige houding, ondersteund door het Inspraakorgaan Welzijn Molukkers, leidde tot discussie bij Defensie over de tegen elkaar af te wegen belangen van de krijgsmacht. Defensie wilde liever geen zeer onwillige – en gezien de gewelddadige gijzelacties mogelijk ook ‘onbetrouwbare’ – jongeren opnemen. Maar daarbij kwam bij de krijgsmacht het gesprek op gang over het leveren van maatwerk voor minderheidsgroeperingen en het behouden van maatschappelijk draagvlak en afdoende dienstplichtigen door alle Nederlandse (mannelijke) staatsburgers gelijk te behandelen en dus geen categorisch onderscheid te maken voor wat betreft de dienstplicht. Waar onwillige Molukse jongeren eind jaren zeventig de facto standaard en zonder ruchtbaarheid bijzondere vrijstelling kregen, besloot de DDPL in de loop van de jaren tachtig daar met steun van de politieke leiding een einde aan te maken. Moluks-Nederlandse jongemannen konden aanspraak maken op de vrijstellings- en gewetensbezwarenregelingen die voor iedereen open stonden en daarbij zou Defensie hun bijzondere situatie meewegen. Omdat het bescheiden om aantallen ging maakte de DDPL er geen halszaak van.⁴² Wel voorzag Defensie dat vanaf eind jaren tachtig een groeiend aantal

jongens van wat toen ‘allochtone’ afkomst werd genoemd in de dienstplichtbestanden zou voorkomen. De krijgsmacht realiseerde zich dat zij moest reflecteren op de procedures van het voorlichten, keuren en opleiden van deze groepen en op de omgang met hun cultureel-religieuze wensen en aanvragen voor vrijstelling of weigering. Zo ging een Defensiecomité voor gedragswetenschappen aan de slag om inter-culturele communicatie te bevorderen bij de keuringsgesprekken. Zij raadde onder meer aan personeel van diverse etnische en culturele achtergronden bij de indelingsraden te betrekken.⁴³

Indeling en waarschuwingsoproep

Na de keuring was duidelijk welke dienstplichtigen in aanmerking kwamen voor militaire dienst en was er een globaal inzicht in de voorkeuren en mogelijkheden van de individuele dienstplichtige. Met die informatie moesten de krijgsmachtdelen hun vacatures vullen, de ‘indeling’ genoemd. In feite waren er twee indelingen: de ‘hoofdingeling’, toewijzing aan een van de drie krijgsmachtdelen KL, KLu of KM. De DDPL was daarvoor verantwoordelijk, in overleg met de krijgsmachtdelen. De secundaire indeling vond plaats binnen het krijgsmachtdeel en betrof de plaatsing in een specifieke opkomstploeg op een functie binnen een eenheid. Dit werd georganiseerd in overleg tussen de DDPL secties plaatsing KL, KLu en KM, en de betrokken instanties van de krijgsmachtdelen.

Primaire indeling: drie krijgsmachtdelen

De ‘hoofdverdeling’ naar de krijgsmachtdelen gebeurde in de jaren tachtig drie keer per jaar voor het gehele cohort nieuw gekeurde dienstplichtigen. Tegen die tijd verliep dit grotendeels automatisch met computers. Daarbij werd geprobeerd zoveel mogelijk te voldoen aan de behoeften van de krijgsmachtdelen, die in dit stadium vrij algemeen geformuleerd waren: het betrof het totaal aantal dienstplichtigen, het aantal potentieel geschikt voor (onder) officiersfuncties en een aantal specifieke groepen als jongens met technische opleidingen. Eind jaren tachtig was de verdeling grofweg 85 procent naar de KL, 10 procent naar de KLu en 5 procent naar de KM.⁴⁴ Dienstplichtigen

42 NL-HaNA, Defensie/DG Personeel, 2.13.225, inv.nr.850, DDPL dossier inzake ‘dienstplicht voor Molukse jongeren’ 1979-1988, inclusief correspondentie met het Inspraakorgaan Welzijn Molukkers.

43 NL-HaNA, Defensie/DG Personeel, 2.13.225, inv.nr.899, Defensie subcomité gedragswetenschappen, nota voor Voorzitter en leden van het Comité Personeel inzake ‘Vervanging van de indelingsraad-serie’, 3 november 1986; NL-HaNA, Defensie/DG Personeel, 2.13.225, inv.nr.899, Defensie afdeling GW/DPKL, Aantekeningen voor verschillende ontvangers (oa. DDPL) over ‘Gedragswetenschappelijke activiteiten ten behoeve van de Indelingsraden’, 19 januari 1990. Zie ook NL-HaNA, Defensie / Politieke Leiding, 2.13.219, inv.nr.200.

44 NL-HaNA, 2.13.225, inv.nr.832, Directie Dienstplichtzaken, informatiebulletin “DDPL”, circa 1989.

Keurlingen (sollicitanten) voor de marine moeten meerdere testen doen en diverse gesprekken voeren, Hilversum 1963

konden zelf een voorkeur voor een krijgsmacht-deel opgeven, maar die was niet bindend. Vraag en aanbod waren nooit geheel in balans. Zo waren er meestal te weinig dienstplichtigen die een voorkeur aangaven voor de KM; de DDPL stelde daarom voor extra voorlichtingsmateriaal bij de indelingsraden beschikbaar te stellen.⁴⁵ Individuen konden nog wel een verzoek doen om overplaatsing naar een ander krijgsmacht-deel. De DDPL besloot dan of dat mogelijk, dan wel wenselijk was.⁴⁶

- 45 NL-HaNA, Defensie/DG Personeel, 2.13.225, inv.nr.841, Directie Dienstplichtzaken, nota inzake 'Voorlichting aan Directeur Personeel Koninklijke Marine', 12 maart 1986; NL-HaNA, Defensie/DG Personeel, 2.13.225, inv.nr.898, Directie Dienstplichtzaken bureau indeling krijgsmacht, nota inzake 'Hoofdverdeling tweede halfjaar 1982' ('derde van de drie hoofdverdelingen') Dienstgeheim, 11 februari 1982.
- 46 NL-HaNA, 2.13.225, inv.nr.842, brief DDPL 'eerste globale beschrijving nieuwe geautomatiseerde systeem' 26 mei 1982.

DIENSTGEHEIM

FUNCTIEBENAMING: at tow pr YPR765										FUNCTIENUMMER: A2ODO									
RANG: 030/110 C/D:										W/D: 01									
A	B	O	H	Z	I	S	Bril	K.O.V.	TP.	TK	I	PI	W	T	AO				
1	1	2	1	1	1	1	N	iv	–	3	–	2	–	–	–				
GEWENST:																			
VOOROPLEIDINGSEISEN: LTS (alle richtingen m.u.v. konsumptieve techniek o.q. gelijkwaardige opleidingen.																			
BIJZONDERE EISEN : 1. Kunnen zwemmen 2. Lengte min 1.70m max 1.85m																			
OPLEIDINGSGANG																			
Oefenweken		Algemeen Mil opl	W/D–Technische Opleiding	OC	Monitor	Opmerkingen													
van	t/m																		
1	8	AMO	A20D0	Schoolcie	COKL	ONDAS													
9	16	AMO	A20D0	OCI	COKL														
1	4	EAMO	A00D0	OCA	COKL	Voor pers. besteed voor o.a. OCI													
5	16	VAMO		OCI	COKL														

Figuur 11 Voorbeeld van een vereistenprofiel voor een KL-functie voor in te delen dienstplichtigen, inclusief ABOHZIS-eisen. Reconstructie op basis van: NL-HaNA, 2.13.225, inv.nr.910, 'Instructie projektnotitie', 1 juli 1988

Secundaire indeling: functie, locatie en uitstel

Na de eerste schifting naar krijgsmachtdeel volgde indeling van dienstplichtigen binnen de drie krijgsmachtdelen. Ook in dit stadium was het de kunst voor de DDPL om, in samenwerking met de betrokken onderdelen, vraag en aanbod voortdurend aan elkaar te koppelen. De secundaire indelingen vonden plaats per lichtingsploegen, waarvan er om de aantal maanden een moest opkomen. Bij de KL moest iedere twee maanden een lichtingsploeg van circa 6500 man opkomen, verspreid over het land. Iedere lichtingsploeg werd samengesteld uit de grote 'voorraad' van tienduizenden goedgekeurde KL-dienstplichtigen.⁴⁷ Bij de KLu en de KM waren de opkomsten minder massaal en meer gedifferentieerd naar functies. Zo kwamen er per jaar wel 8 tot 10 lichtingsploegen KLu-soldaten en mariniers op, tegen maar 3 tot 4 lichtingen officieren.⁴⁸

De eerste, basale indeling vond plaats op basis van rang: er waren per KL-lichtingsploeg ongeveer 200 officieren en 800 onderofficieren nodig. Om de meest geschikte mannen daarvoor te vinden, was extra keuring nodig – en ook extra werving. Zij die op basis van de eerste keuring te boek stonden als potentieel 'kadergeschikt' kregen een uitnodiging voor een vrijwillige additionele keuring bij het Selectiecentrum Koninklijke Landmacht (SCKL). Daar moesten kandidaten testen afleggen betreffende kennis en kunde, psychologische gesteldheid en leiderschapskwaliteiten en vond een interview plaats over hun motivatie en instelling. Voor iedere te vullen kaderfunctie moesten bijna twee potentieel geschikte mannen worden uitgenodigd. De aantrekkelijkheid van een kaderfunctie lag, naast de uitdagendere en verantwoordelijkere functie en de hogere rang, in de hogere vergoeding. Daar tegenover stond een langere dienstperiode, zowel tijdens de eerste oefening als in de mobilisabele periode.⁴⁹ Allen die bij de KM waren ingedeeld, onder wie potentieel 'kadergeschikten', ondergingen een extra twee- of driedaagse keuring, vanaf 1983 in het Marine Keurings- en Selectie Centrum (MARKEURSEL) in de Marinekazerne in Amsterdam. Op grond hiervan volgde indeling als 'zeemiliciën'- of reserve-adelborst (aspirant reserveofficier), terwijl zij die niet voldeden werden doorgestuurd naar de KL.⁵⁰ Voor de KLu

47 Ibid.

48 NL-HaNA, 2.13.225, inv.nr.832, Directie Dienstplichtzaken, informatiebulletin "DDPL", circa 1989.

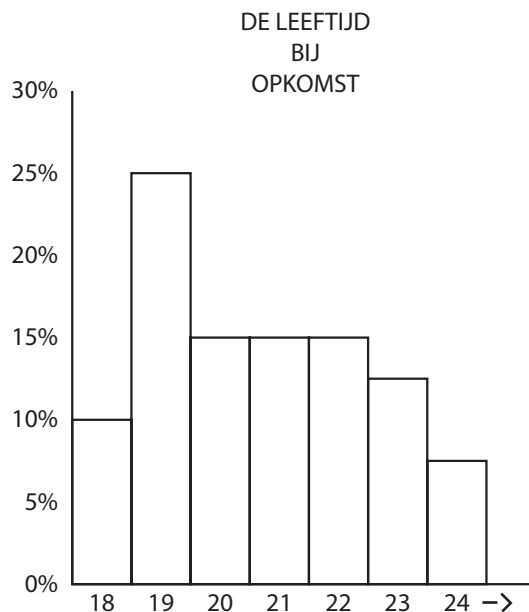
49 NL-HaNA, 2.13.225, inv.nr.841, Selectie Centrum KL, brief inzake Brochure SCKL aan Directie Dienstplichtzaken t.a.v. Hoofd Sie Indeling Krijgsmacht', 30 juni 1986; voor ooggetuigenperspectieven, zie: Michiel Hegener en Frank Oosterboer, *Handboek voor de dienstplichtig soldaat b.d.* (Bussum, Thoth, 2012) 122-25.

50 NL-HaNA, 2.13.225, inv.nr.848, Directie Dienstplichtzaken Sectie Indeling Zeemacht, standaardbrief inzake 'Keuring Koninklijke Marine', vermoedelijk tweede helft jaren tachtig; z.d.; NL-HaNA, 2.13.225, inv.nr.832, Directie Dienstplichtzaken, informatiebulletin "DDPL", circa 1989; NL-HaNA, 2.13.143, inv.nr.2, Brochure "De Keuring" 1991. Het adres van het MARKEURSEL te Amsterdam: Kattenburgerstraat 7. Details over het MARKEURSEL, de voorlopers ervan en het KM keurings- en selectieproces zijn te vinden in: G.T. Haneveld, *Van stiefkind tot professionele wasdom. De medische zorg bij de Nederlandse zeemacht in de twintigste eeuw*, in: Anselm J. van der Peet (red.), *Bijdragen tot de Nederlandse marinegeschiedenis 5* (Amsterdam, De Bataafsche Leeuw, 2005) 98-111.

voerde het Selectie en Keurings Eenheid Luchtmacht (SKEL) nadere keuringen en selecties uit, onder andere voor (onder)officiersfuncties, in Gilze-Rijen.⁵¹

Wie uit de extra keuring kwam als geschikt voor de functie van dienstplichtig officier – reserve-officier genoemd – konden voor twee soorten plaatsingen krijgen: bij de parate eenheden, of een niet-operationele functie. Voor geschikte onderofficieren bestond in principe alleen de eerste optie. Plaatsing bij de parate eenheden gebeurde vooral bij de KL; de KLu en de KM rekruteerden geen grote aantallen reserve-officieren voor gevechtsfuncties, niet in de laatste plaats omdat hiervoor veel gespecialiseerde opleiding nodig was. Als de KM dit wel deed, kwamen de gegadigden vaak uit de civiele maritieme sector.⁵² De tweede soort plaatsing, in niet-operationele functies, heette bij de KL en KLu de Reserve Officier Academisch Gevormd (ROAG). Dienstplichtig studenten en afgestudeerden op wo-niveau – en soms met hbo – konden zich hiervoor aanmelden met een brief en een formulier. Om de twee maanden stroomden ongeveer 40 kandidaat-ROAG's in, van wie ongeveer 15 bij de KLu en 25 bij de KL. Zij kregen na een korte militaire basisopleiding de benoeming tot vaandrig (aspirant-officier) en een functie waar zij hun specialisme konden inzetten voor de krijgsmacht. Zo gingen juristen naar de Militair Juridische Dienst, geschiedkundigen naar de historische secties van de krijgsmachtdelen, ingenieurs naar de technische diensten en de Defensietak van TNO, informatici naar de automatiseringsonderdelen, journalisten en communicatieadviseurs naar de Landmachtstaf Sectie Voorlichting, Vorming en Psychologische Oorlogvoering (VVP), enzovoorts. Artsen en tandartsen werden apart geselecteerd, nog voor hun coschappen. Zij kregen een aparte opleiding en aanstelling bij de militair geneeskundige diensten. De KM kende ook plaatsen voor reserveofficieren op niet-operationele functies, bijvoorbeeld voor technisch specialisten en medici. Ook zij werden na aanmelding apart geselecteerd.⁵³

Na de schifting op basis van rang verliep de indeling per eenheid en wapen- of dienstvak. In essentie vond deze indeling plaats op basis van

Figuur 12 Leeftijd bij opkomst. Bron: NL-HaNA, 2.13.225, inv. nr.832, Directie Dienstplichtzaken, informatiebulletin 'DDPL', circa 1989

de ABOHZIS-keuringsresultaten en andere relevante indicatoren. Per door dienstplichtigen te vervullen functie waren een minimale ABOHZIS-score en eventuele andere specifieke eisen vastgesteld. Daarmee konden de DDPL-indelingssecties dienstplichtigen indelen op basis van hun individuele keuringsresultaten. Zo kwamen jongemannen met relevante opleidingen terecht bij eenheden die specialistische achtergronden vereisten, zoals de genie, verbindingsdienst en de Militaire Administratie. De rest kon bij algemenere functies worden geplaatst. Maar zo simpel was het niet helemaal, want vraag en aanbod sloten nooit precies aan. Een van de problemen was dat vaak over de gehele breedte niet kon worden voldaan aan

51 Voor 1987 heette dit het Luchtmacht Selectie Orgaan (LUSO). NL-HaNA, 2.13.143, inv. nr.2, Brochure "De Keuring" 1991; P.E. van Loo e.a., *100 jaar luchtvaart tussen Gilze en Rijen. Een vliegbasis in woord en beeld* (Franeker, Van Wijnen, 2010) 96-97; A. de Schipper (red.), *Selectie Luchtmacht 50 jaar* (Selectie Eenheid Luchtmacht, 1997).

52 NL-HaNA, 2.13.143, inv.nr.2, Brochure "De Keuring" 1991.

53 Ibid; Michiel de Jong en Jan Hoffenaar, *Op herhaling. De Koninklijke Landmacht en haar reservisten 1945-2006* (Amsterdam, Boom, 2006) 91-92. Voor ooggetuigenperspectieven over de ROAG's zie: Hegener en Oosterboer, *Handboek*, 55-57.

Tussen de keuring en de daadwerkelijke indiensttreding hadden dienstplichtigen het recht uitstel van opkomst aan te vragen vanwege studie, werk of persoonlijke omstandigheden

alle eisen van de eenheden: zij waren samen genomen te hoog voor wat het cohort dienstplichtigen aan keuringsresultaten te bieden had. Daarom moesten dienstplichtigen met een iets te lage keuringsscore uiteindelijk toch nog sommige vacatures vullen, of de functies bleven vacant. Bovendien sloten de opleidingsniveaus niet aan: er was een overaanbod van ongeschoolden en hoogopgeleiden, terwijl er juist veel functies voor praktisch geschoolden waren.⁵⁴ Daarnaast waren er nog de velerlei voorkeuren van de dienstplichtigen zelf. Die voorkeuren waren niet altijd gebaseerd op ambities of talenten, maar bijvoorbeeld ook op de hoop op plaatsing bij een eenheid dichtbij de woonplaats. Dat leverde tal van problemen op, ook doordat vrij veel dienstplichtigen uit het westen van Nederland kwamen, terwijl de meeste eenheden in het noorden, oosten en zuiden waren gelegd. Ook werd dienstplichtigen gevraagd of zij bezwaar hadden tegen plaatsing bij een

eenheid die op VN-uitzending kon gaan, of bij eenheden die hen een deel van de dienstdtijd naar het buitenland zou leiden in onder meer West-Duitsland, Suriname (tot 1975) of de Antillen. Nadeel aan een buitenlandplaatsing was de lange tijd van huis, maar voordelen waren meer avontuur en een aanzienlijke bijkomende vergoeding. De opgegeven voorkeur voor buitenlandplaatsing en VN-eenheden was in principe bindend. De waaier aan facultatieve en bindende keuzemogelijkheden leverde het probleem op dat sommige functies te veel of juist te weinig populariteit genoten, waardoor de DDPL grote aantallen dienstplichtigen op niet-voorkeursfuncties moest indelen.⁵⁵

Voor de DDPL was het des te complexer omdat dienstplichtigen het recht hadden om, tussen de keuring en de daadwerkelijke indiensttreding, uitstel van opkomst aan te vragen vanwege studie, werk of persoonlijke omstandigheden. Uitstel van opkomst kon worden verleend tot het 21e levensjaar, of tot 24 jaar voor universitaire studenten in de tweede fase. Ook konden enkele bijzondere beroepsgroepen uitstel krijgen, waaronder de koopvaardijmedewerkers. Een aanzienlijk, maar sterk fluctuerend percentage van de opgeroepen jongens diende uitstelaanvragen in – grofweg 30.000-50.000 per jaar in de jaren 80.⁵⁶ Daardoor wist de DDPL pas kort voor de daadwerkelijke opkomst hoeveel jongens uit de aangeschreven lichtingsploeg zouden aantreden.

Al met al was het vanwege deze variabelen voor de DDPL ingewikkeld om lichtingsploegen samen te stellen die voldeden aan de eisen van de krijgsmachtdelen – en die bovendien zo veel mogelijk voldeden aan de voorkeuren van de dienstplichtigen zelf. Vanaf midden jaren zeventig ging de KL daarom met ‘waarschuwingsoproep’ (WOR) werken. De DDPL stelde een half jaar voor opkomst de globale lichtingsploeg samen op basis van functieprofielen, voorkeuren en keuringsscores. De op te roepen personen kregen dan ongeveer zes maanden tevoren een ‘waarschuwing’. Dat gaf hun de mogelijkheid er rekening mee te houden in hun planning, of per antwoordformulier eventueel uitstel aan te vragen. Daarnaast bood het antwoordformulier

54 NL-HaNA, 2.13.225, inv.nr.832, Directie Dienstplichtzaken, informatiebulletin “DDPL”, circa 1989.

55 Onder andere: NL-HaNA, 2.13.143, inv.nr.2, Brochure “De Keuring” 1991; NL-HaNA, 2.13.143, inv.nr.2, Brochure “De Opkomst” 1991.

56 NL-HaNA, 2.13.225, inv.nr.921, ‘Jaaroverzicht dienstplichtgegevens 1987’.

de mogelijkheid verdere voorkeuren voor indeling door te geven.⁵⁷ Om 6500 man daadwerkelijk te laten opkomen, ontvingen 9000-10.000 dienstplichtigen een WOR-aanschrijving. Als er in de tussenliggende periode meer verzoeken tot vrijstelling en uitstel werden toegekend dan verwacht, konden nog meer mannen worden aangeschreven. Intussen maakte de DDPL-indelingssectie voorlopige indelingen naar functie en eenheid, die ruim een maand voor opkomst definitief werden. Dan volgde de verzending van de daadwerkelijke oproep met de indeling, alsmede de opkomstlocatie en -tijd.⁵⁸ Voor de KLu en KM-lichtingsploegen golden geen waarschuwingsoproepen; deze ploegen waren kleiner en Defensie calculeerde een percentage afvallers in. Tijdens de laatste periode van de dienstplicht kregen dienstplichtigen bij de KLu de opkomstbrief ongeveer vier maanden voor opkomst, bij de KM was dat twee maanden.⁵⁹

Bij de indelingen speelde ook nog de omgang met het overschot aan dienstplichtigen. Vanaf eind jaren zestig was er een groeiend overschot, veroorzaakt door het volwassen worden van de babyboomgeneratie en tegelijkertijd de personeelsinkrimping bij de krijgsmacht door bezuinigingen. Zo waren er volgens de *Defensie-nota 1984* voortaan jaarlijks 45.000 dienstplichtigen nodig – waarvan 40.000 voor de KL – op jaarlichtingen van 120.000 jongens.⁶⁰ Dergelijke overschotten waren voortdurend bron van discussie hoe eerlijk te bepalen wie wel of niet moest dienen en wat er moest gebeuren met de ‘overtolligen’. Herhaaldelijk werd besloten geen lotingssysteem in te voeren; dat zou onder andere te willekeurig zijn. Een potentiële andere oplossing was het verkorten van de opleidingen en parate tijd, waardoor meer dienstplichtigen nodig waren om parate functies te vullen. Deze oplossing stuitte echter op de grenzen van de opleidingscapaciteit en de kwaliteitseisen van de krijgsmacht. Primair zocht Defensie de oplossing in de keuringsresultaten: het werd beleid een bepaald percentage dienstplichtigen met de laagste scores niet op te roepen, maar buitengewoon dienstplichtig te verklaren. Dit was de zogeheten ABOHZIS-bd groep.⁶¹ Hoewel er decennialang sprake was van ‘overschotten’, had

Defensie in de praktijk toch vaak een dienstplichtigentekort. Dat kwam onder meer door de neiging de lichtingsploegen om financiële redenen krap te plannen.⁶²

De laatste stap voordat dienstplichtige militairen konden instromen was een veiligheidsscreening voor allen die een ‘vertrouwensfunctie’ zouden bekleden. Ook dit zorgde voor aanzienlijke planningsuitdagingen en gaf bovendien verdere spanning met de privacywetgeving – vooral in de tweede helft van de jaren tachtig. Het was in ieders belang dat dienstplichtigen pas een screening kregen zodra duidelijk was welke functie zij precies zouden vervullen. Sommige functies hadden een hoger veiligheidsrisico en daaraan gekoppeld screeningsniveau. Het was voor de privacy van betrokkenen en de capaciteit van de militaire inlichtingendiensten daarom beter te screenen op het strikt noodzakelijke niveau. Maar vanwege het systeem van uitstel kon de DDPL maar kort voor de daadwerkelijke opkomst van de lichtingsploegen een definitieve indeling op functie overhandigen. Zo kregen de inlichtingenfunctionarissen alleen al vanuit de KL zes keer per jaar een piek aan screenings te verwerken.⁶³ ■

57 NL-HaNA, 2.13.225, inv.nr.842, brief DDPL ‘eerste globale beschrijving nieuwe geautomatiseerde systeem’ 26 mei 1982.

58 NL-HaNA, 2.13.143, inv.nr.2, Brochure “De Keuring” 1991.

59 Ibid; NL-HaNA, 2.13.225, inv.nr.832, Directie Dienstplichtzaken, informatiebulletin “DDPL”, circa 1989.

60 Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het Oosten*, 432.

61 Ibid, 335.

62 Ibid.

63 NL-HaNA, Defensie/DG Personeel, 2.13.225, inv.nr.842, Correspondentie tussen Hoofd Militaire Inlichtingendienst (MID) en Directeur Dienstplichtzaken, augustus-december 1989.

Nederlandse instructeurs trainen
Oekraïense rekruten in het kader van
operatie Interflex in het Verenigd Koninkrijk

Trainen van Oekraïense rekruten als 'een hoofdstuk zonder einde'

Morele frustratie onder militairen bij indirecte militaire inzet

Mabel Koenen en Tine Molendijk*

Stel dat u een groep militairen traint voor een conflict waar u zelf niet aan deelneemt. U leert hun namen, angsten, en dromen. Uiteindelijk gaan deze militairen weer terug naar het front, terwijl u achterblijft in een veilige omgeving. De dagen verstrijken, maar u vraagt zich af: zijn ze veilig? Hebben ze genoeg geleerd? Leven ze nog? U voelt zich verantwoordelijk, maar u heeft geen controle over hun lot.¹ In de afgelopen decennia is er steeds meer aandacht gekomen voor de psychologische en morele uitdagingen en gevolgen van militair optreden, vaak met een focus op conventionele militaire inzet met kinetisch optreden, in de volksmond aangeduid als gevechtsmissies. In dit type onderzoek staat het concept ‘posttraumatische stressstoornis’ (PTSS) vaak centraal, en steeds meer ook het begrip ‘morele verwonding’. Zo blijkt dat het gebruik van geweld en blootstelling daaraan voor ingrijpende morele dilemma’s kan zorgen, met aanzienlijke psychische impact.

Echter, de meeste militaire uitzendingen wereldwijd in de afgelopen decennia zijn geen conventionele oorlogen met reguliere inzet geweest, maar onconventioneel en irregulier. Dit geldt zelfs in duidelijk conventionele oorlogen, zoals we nu zien in Oekraïne, met loopgraven die herinneringen oproepen aan de Eerste Wereldoorlog. Hier bestaat een aanzienlijk deel van de inspanningen niet uit directe gevechten,

maar bijvoorbeeld uit trainingsmissies, waarbij westerse troepen Oekraïense rekruten opleiden.² Daarmee zijn trainingsmissies een voorbeeld van wat we hier indirecte militaire inzet noemen.

Daarnaast is het zo dat hoewel de meeste militairen geen PTSS ontwikkelen door deelname aan een indirecte militaire inzet, velen wel last krijgen van morele stress. Dat wil zeggen een milde vorm van morele beschadiging als gevolg van morele uitdagingen. Een opeenstapeling van morele uitdagingen kan bovendien leiden tot ernstigere morele stress, en na verloop van tijd zelfs een neerwaartse spiraal veroorzaken die uitmondt in een morele verwonding.

Genoeg reden dus om morele frustratie te bestuderen, specifiek in de context van indirecte militaire inzet. In dit artikel bespreken wij een verkennende casestudy gericht op Nederlandse instructeurs van het 17 Pantserinfanteriebataljon Garderegiment Fuseliers Prinses Irene (17 Painbat GFPI) die deelnamen aan operatie Interflex. Dit is de door het Verenigd Koninkrijk geleide multinationale militaire operatie om de strijdkrachten van Oekraïne te trainen en te ondersteunen.

* Tweede-luitenant M.D.A. (Mabel) Koenen van de Koninklijke Marechaussee heeft de opleiding Militaire Bedrijfswetenschappen aan de Nederlandse Defensie Academie afgerond. Prof. dr. T. (Tine) Molendijk is universitair hoofddocent bij de vakgroep Militaire Bedrijfswetenschappen van de Nederlandse Defensie Academie en bijzonder hoogleraar Morele dilemma’s van militaire operaties aan de Radboud Universiteit. Dit artikel is een bewerking van de scriptie door Mabel Koenen, zie: <https://bibliotheeknlda.contentdm.oclc.org/digital/collection/p21075coll3/id/1582/rec/3>.

1 De auteurs dragen dit artikel op aan de deelnemers van dit onderzoek van het 17 Pantserinfanteriebataljon Garderegiment Fuseliers Prinses Irene (17 Painbat GFPI). Dank voor jullie openheid, zonder jullie bijdrage was deze studie niet mogelijk geweest.

2 Ø.H. Rolandsen, M. Dwyer en W. Reno, ‘Security Force Assistance to Fragile States: A Framework of Analysis’, *Journal of Intervention and Statebuilding* 15 (2021) (5) 563–579; R. Johnson, M. Kitzen en T. Sweijts (red.), *The Conduct of War in the 21st Century: Kinetic, Connected and Synthetic* (Routledge, 2021).

Operatie Interflex is een reactie op het conflict tussen Rusland en Oekraïne, dat in februari 2022 escaleerde tot een grootschalig conflict. Vanwege de aard van de trainingsmissie richt de aandacht zich niet op gevechtshandelingen, maar bijvoorbeeld op het snel en intensief trainen van Oekraïense militairen. Hierdoor staan de militairen voor de uitdaging om Oekraïense rekruten op te leiden voor een conflict waarin Nederland zelf niet direct betrokken is bij gevechtshandelingen. Deze situatie is, zoals zal blijken, niet alleen fysiek veeleisend door de intensieve trainingsuren en persoonlijke inzet, maar ze brengt ook morele uitdagingen met zich mee.

De verkennende casestudy van operatie Interflex heeft als doel inzicht te krijgen in de mate waarin en de manieren waarop morele frustraties kunnen ontstaan tijdens indirecte militaire inzet. Eerst bespreken we, door middel van een literatuurstudie, wat morele frustratie is en in hoeverre en op welke wijze indirecte militaire inzet wordt gekenmerkt door omstandigheden die mogelijk kunnen leiden tot morele frustratie. Vervolgens onderzoeken we, door empirisch onderzoek onder Nederlandse militairen die deelnemen aan operatie Interflex, in welke mate, op welke manieren en door welke factoren militairen morele frustratie kunnen ervaren in indirecte militaire inzet. Ten slotte bespreken we de theoretische implicaties van dit onderzoek en benadrukken we enkele praktische implicaties.

Morele frustratie en morele verwonding

Morele frustratie omvat gevoelens van irritatie, schuld, schaamte, machteloosheid en/of teleurstelling wanneer iemand niet in staat is te handelen in overeenstemming met wat hij of zij moreel juist acht.³ Ze doet zich voor in situaties waarin morele normen en waarden worden geschonden, maar waar geen directe oplossing mogelijk is. Hoewel morele frustratie over het algemeen beheersbaar is zonder externe ondersteuning en wordt beschouwd als een normaal onderdeel van het dagelijks leven, kan ze escaleren tot morele verwonding in ernstige of zich opstapelende gevallen.

Het opleiden van Oekraïense rekruten is niet alleen fysiek veeleisend, maar brengt ook morele uitdagingen met zich mee

Morele verwonding verwijst naar de psychologische stress die voortkomt uit handelingen, nalatigheden of ervaringen die in strijd zijn met iemands diepgewortelde morele overtuigingen. Anders dan PTSS, dat voornamelijk verband houdt met op angst gebaseerde symptomen, komt morele verwonding voort uit de ervaring van moreel conflict. Dit conflict ontstaat wanneer individuen gedwongen worden te handelen – of nalaten te handelen – tegen hun morele overtuigingen in. De meest gebruikte definitie van potentieel moreel verwondende ervaringen is van Brett T. Litz en collega's, die het in een inmiddels beroemd artikel definiëren

3 In een casus over gevangeniswerkers illustreren Ricciardelli et al. (2024) morele frustratie met het voorbeeld dat de bewaarders worden geconfronteerd met een conflict tussen hun persoonlijke morele normen en waarden en de realiteit van hun werk: R. Ricciardelli, B. Easterbrook en J. Turner, 'The Continuum of Moral Harms: Correctional Officers' Perspectives of Prison and the Influence on their Wellness', *Journal Of Police And Criminal Psychology* 39 (2024) 845-856.

Operatie Interflex is bij uitstek een voorbeeld van indirecte militaire inzet

als: 'Het plegen, niet voorkomen, getuige zijn van, of te weten komen over handelingen die diepgewortelde morele overtuigingen en verwachtingen overtreden.'⁴ Jonathan Shay, de grondlegger van het concept, definieert het als 'een verraad van "wat juist" is, door iemand die legitieme autoriteit bezit, in een situatie waar veel op het spel staat.'⁵ Shay benadrukt dat moreel verwondende situaties niet alleen gaan over de handeling zelf, maar ook over het gevoel van verraad door een (militaire) leider van wie moreel verantwoord handelen wordt verwacht.

Als gezegd bevindt morele frustratie zich aan het mildere uiteinde van het continuüm van morele verwonding.⁶ In het midden zit morele

stress en aan het meer extreme uiteinde vind je moreel trauma. Het is dus een kwestie van gradatie, niet van fundamentele verschillen. De omstandigheden die aanleiding geven tot morele frustratie zijn soortgelijk aan het type oorzaken van morele verwonding, zoals het gevoel van machteloosheid dat kan ontstaan in situaties waarin je onrecht ziet maar daar niet tegen mag optreden.⁷ Zo kunnen mensen uiteindelijk gevoelens van schuld en schaamte ontwikkelen, en bovendien morele desoriëntatie, waarbij ze het vertrouwen verliezen in het morele kompas dat ze volgden, en soms zelfs het geloof verliezen in een duidelijke scheiding tussen goed en kwaad. Morele desoriëntatie kan ervoor zorgen dat individuen zich verloren voelen, omdat hun morele normen en waarden geen duidelijkheid of gevoel van doel meer bieden. Zo kan deze desoriëntatie zich ook gaan manifesteren als een gevoel van zinloosheid en demoralisatie.⁸

Daarnaast kan morele frustratie ontstaan wanneer mensen zichzelf, of een naaste

- 4 B.T. Litz, N. Stein, E. Delaney, L. Lebowitz, W.P. Nash, C. Silva en S. Maguen, 'Moral injury and moral repair in war veterans: A preliminary model and intervention strategy', *Clinical Psychology Review*, 29 (2009) (8) 695-706.
- 5 J. Shay, 'Moral injury', *Psychoanalytic Psychology* 31 (2014) (2) 182-191.
- 6 Ricciardelli, Easterbrook en Turner, 'The Continuum of Moral Harms'.
- 7 T. Molendijk, *Moral Injury and Soldiers in Conflict* (Routledge) 2021.
- 8 S. Frankfurt en P. Frazier, 'A Review of Research on Moral Injury in Combat Veterans', *Military Psychology* 28 (2016) (5) 318-330.

verwant, herkennen in de persoon met wie zij werken.⁹ Deze persoonlijke associatie kan als een vorm van humanisering worden gezien en speelt een unieke rol in de context van een indirecte militaire inzet.¹⁰ Zo kan de toegenomen nabijheid tijdens bijvoorbeeld militaire trainingsmissies ervoor zorgen dat de afstand tussen trainer en rekrut steeds kleiner wordt, wat ertoe kan leiden dat de trainers zich steeds verantwoordelijk voelen voor hun rekruten terwijl ze hier geen directe controle meer over hebben ná de indirecte militaire inzet.

Molendijk, die de term morele desoriëntatie introduceerde,¹¹ observeerde deze ervaring in interviews met veteranen die hun missies – of elementen ervan – ervoeren als 'doen alsof' of 'een poppenkast'. Deze termen illustreren dat militaire uitzendingen een significante persoonlijke impact kunnen hebben, en tegelijkertijd dat die impact verband houdt met een bredere context. Dat wil zeggen, morele frustratie en morele verwonding ontstaan niet in een vacuüm, maar vaak in situaties waarin organisatorische opdrachten en beperkingen, maatschappelijke verwachtingen of politieke beslissingen in conflict komen met iemands persoonlijke morele waarden. Daarnaast spelen de organisatie, politiek en samenleving een belangrijke rol in de nasleep van moreel kritieke situaties.¹² Zo toont onderzoek aan dat een gebrek aan erkenning of begrip morele frustratie kan verergeren. Terugkerende veteranen kunnen dan ook vervreemd raken van de burgermaatschappij. Hierbij moet worden opgemerkt dat niet alleen negatieve stereotypen ('monsters', 'lafaards', 'oorlogsmisdadigers') dit effect hebben, maar ook (ogenschijnlijk) positieve stereotypen zoals 'held' of 'zielig slachtoffer'.¹³ Ze hebben namelijk allemaal gemeen dat ze in wezen ontmenselijkende karikaturen zijn.

Indirecte militaire inzet en operatie Interflex

Veel van het onderzoek naar morele verwonding richt zich op gevechtssituaties in conventionele inzet. Maar wat gebeurt er wanneer militairen

worden ingezet in rollen waarin ze de vijand nooit tegenkomen of volledig buiten conflict-gebieden opereren? Missies voor Security Force Assistance (SFA) omvatten bijvoorbeeld het trainen of adviseren van lokale strijdkrachten in plaats van direct deelnemen aan gevechten.¹⁴

Operatie Interflex, het onderwerp van deze studie, is bij uitstek een voorbeeld van indirecte militaire inzet. Tijdens deze missie worden Oekraïense militairen in het Verenigd Koninkrijk getraind door internationale troepen, waaronder Nederlandse eenheden, ter voorbereiding op gevechten aan het front. Het vijf weken durende trainingsprogramma van Interflex omvat tactische training, wapen- en schiettraining, medische zorg, het omgaan met explosieven, humanitair recht en het omgaan met cyberdreigingen. Tegen 2023 waren er ongeveer 34.500 Oekraïense rekruten getraind.¹⁵

De deelnemers aan onze studie zijn Nederlandse militairen van 17 Painbat GFPI. Dit is een van de eenheden van de Koninklijke Landmacht, specifiek van 13 Lichte Brigade. Deze eenheid bestaat uit infanteristen (Fuseliers), die een deel van de slagkracht op de grond leveren. De focus van het onderzoek lag specifiek op de periode

- 9 Dit stelt Karin Dangermond in het volgende citaat: '(...) als tijdens het incident een persoonlijke associatie wordt gemaakt, die als ingrijpend wordt ervaren. Bijvoorbeeld als brandweermensen zichzelf of gezinsleden letterlijk of figuurlijk herkennen in het slachtoffer': K. Dangermond, 'Voorbij het stoere imago. De invloed van de brandweercultuur op de verwerking van ingrijpende incidenten', publieksversie van proefschrift (NIPV 2023) 15. Zie: <https://nipv.nl/wp-content/uploads/2023/04/20230418-Voorbij-het-stoere-imago.pdf>.
- 10 Zoals Peter Olsthoorn stelt: '... the extent of a soldier's moral duties to members of the local population depends on to what degree he or she sees them as insiders': *Military Ethics and Virtues. An interdisciplinary approach for the 21st century* (Routledge 2011) 87.
- 11 T. Molendijk, E. Kramer en D. Verweij, 'Moral Aspects of "Moral Injury": Analyzing Conceptualizations on the Role of Morality in Military Trauma', *Journal Of Military Ethics* 17 (2018) (1) 36–53.
- 12 T. Molendijk, W. Verkoren, A. Drogendijk, M. Elands, E.H. Kramer, A. Smit en D. Verweij, 'Contextual dimensions of moral injury: An interdisciplinary review', *Military Psychology* 34 (2022) (6) 742–753; Molendijk, Kramer en Verweij, 'Moral Aspects of "Moral Injury"'.
13 Molendijk, Verkoren, Drogendijk, Elands, Kramer, Smit en Verweij, 'Contextual dimensions of moral injury'.
- 14 Rolandsen, Dwyer en Reno, 'Security Force Assistance to Fragile States', 563–579; Johnson, Kitzen en Sweij, *The Conduct of War in the 21st Century*.
- 15 Ministerie van Defensie, nieuwsbericht, 'Koning bezoekt training Oekraïense militairen door landmacht in Engeland', 21 maart 2024.

van 2022, het eerste jaar van de operatie, tot en met 2025. In oktober en november 2024 werden in totaal 10 militairen geïnterviewd, die allen direct betrokken waren bij de uitvoering van Interflex, namelijk de instructeurs en assistent-instructeurs die de Oekraïense rekruten trainden. Via semigestructureerde interviews werd gedetailleerde en veelzijdige data verzameld, geleid door algemene vragen van de onderzoeker met veel ruimte voor de persoonlijke input en verhalen van de respondenten.¹⁶ Deze werden gecodeerd in verschillende stappen volgens *grounded theory*-richtlijnen.

Vervolgens vond in februari 2025 een veldbezoek plaats, bestaande uit observatie van trainingen en oefeningen en circa 20 informele gesprekken van 10 tot 45 minuten. Waar de 10 semigestructureerde interviews de primaire bron van dataverzameling vormden, diende dit veldbezoek voornamelijk ter controle en verdieping daarvan. De observaties en bevindingen uit dit veldbezoek ondersteunden volledig de bevindingen uit de interviews. Tijdens de gehele duur van het onderzoek is de anonimiteit van alle respondenten gewaarborgd door namen en andere details die hun identiteit konden onthullen weg te laten.

Morele impact als gevolg van indirecte militaire inzet

Tijdens het onderzoek over de morele impact van een indirecte militaire inzet, zoals operatie Interflex, is een breed scala aan thema's onderzocht op verschillende niveaus, namelijk op individueel, organisatorisch, politiek en maatschappelijk niveau. In de scriptie van de eerste auteur komen die thema's uitgebreid aan bod.¹⁷ Dit artikel beperkt zich tot een schets van drie thema's die zich afspeelden op individueel niveau en tegelijk verbonden waren met processen op organisatorisch dan wel politiek

niveau: humanisering van Oekraïense rekruten, gevoelens van onwetendheid na deelname aan de indirecte militaire inzet en ervaren gebrek aan erkenning en waardering vanuit de krijgsmacht.

Van rekrut tot mens

Een belangrijk thema dat onmiskenbaar naar voren kwam uit het onderzoek, is dat de relatie tussen de instructeurs en de rekruten verder ging dan enkel een professionele band en het overdragen van militaire vaardigheden. De individualisering en uiteindelijk humanisering van rekruten bleek praktisch onontkoombaar gezien de fysieke, mentale en morele intensiteit van de training. Gedurende de vijf trainingsspreken was er constant contact, van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat, doordeweeks en in de weekenden. Het besef van het toekomstige lot van de Oekraïense rekruten, gecombineerd met het onvermijdelijke delen van persoonlijke verhalen, versterkte deze band. Zo herinnerde een instructeur zich bijvoorbeeld dat een Oekraïense rekrut hem met tranen in de ogen vertelde: 'Mijn grootste hobby zijn mijn kinderen'. Die herinnering raakte de instructeur opnieuw zichtbaar tijdens het interview: 'Ja, dat doet je wel iets'. Door deze intense interactie ontstond al snel een band waarbij de aanvankelijk anonieme rekruten veranderden in unieke individuen met eigen dromen, angsten en verantwoordelijkheden: medemens.

De persoonlijke band tussen Nederlandse militairen en de rekruten vormde zich ook in subtiele interacties, zoals het geven van bijnamen. Hoewel dit in een civiele setting afstandelijk kan lijken, zijn bijnamen in militaire context juist een manier om elkaar een eigen identiteit te geven. Zo vertelde een respondent over zijn groep rekruten: 'Je hebt de grappenmaker in de groep, en je hebt de oempa loempa, de grote brede kerel, maar die ook misschien een beetje dom is, zeg maar. Dus ja, daar ga je dan ook wel weer terugkoppelen aan, ja, aan je eigen club en aan de mensen om je heen. Dus dat meer. We hadden dan Bizon, we hadden een ratje, we hadden bijvoorbeeld ook Eminem. Eminem, dat was de grappenmaker. Ja, die was ook best wel wat dikker. Ja, en die heeft

16 A. Bryman, *Bryman's social research methods* (Oxford University Press, 5de editie, 2016).

17 M.D.A. Koenen, 'Een hoofdstuk zonder einde' - de morele impact van Operatie Interflex. Militaire Bedrijfswetenschappen, Nederlandse Defensie Academie (2025).

volgens mij een keer z'n petje helemaal raar opgezet en begon een beetje te rappen.'

Sommige bijnamen kwamen voort uit een associatie van de instructeurs met mensen uit hun eigen omgeving. Neem ook het 'smoelenboek', zoals dat in militair jargon heet, waarin instructeurs noteerden wie welke talenten en capaciteiten bezat, en dus de eigenheid van rekruten beschreven: '(...) Wie is een goede schutter? Die zou misschien een sniper kunnen worden. Wie is een beetje slim, die kan misschien de geniekant op of misschien de kennis-kant? Of wie is echt een leider? Dus je houdt een soort van smoelenboek bij van de competenties.'

Dat het hier gaat om processen van identificatie en humanisering wordt verder onderstreept door het feit dat instructeurs soms bewust nalaten om rekruten aan te wijzen voor gevaarlijke functies, uit zorg voor hun veiligheid. Daar gaan we later verder op in.

De zorgvuldige toewijzing van potentiële functies voor de rekruten liet zien hoe verantwoordelijk de instructeurs zich voelden

voor de toekomst van 'hun mannen'. Deze verantwoordelijkheid ging gepaard met het besef dat alles wat de instructeurs hun leerden, letterlijk het verschil kon betekenen tussen leven en dood aan het front. 'Je stopt een stukje van jezelf in hun voor aan het front', vertelde een instructeur in februari 2025, terwijl de Oekraïense rekruten door de loopgraven stormden. Dit citaat schetst zowel de harde realiteit van het conflict als de diepe morele betrokkenheid en toewijding van de instructeurs om de overlevingskansen van de rekruten te vergroten.¹⁸

'Missing in action'

Het verantwoordelijkheidsgevoel dat instructeurs ervoeren maakte hun werk zingevend, maar ook 'mentaal zwaar', zo gaven respondenten aan. Na vijf intensieve trainingsweken moesten de instructeurs de rekruten loslaten zonder enige zekerheid over hun lot. Na een abrupt afscheid bleven zij daardoor achter met grote vraagtekens over de veiligheid en het welzijn van 'hun' rekruten. Een respondent vertelde: 'Kijk, ik weet niet wat zij doen aan het front. Ik weet niet waar ze terechtkomen aan

Tijdens de vijf trainingsweken was er constant contact tussen instructeurs en rekruten

18 Koenen, 'Een hoofdstuk zonder einde'.

‘Je stopt een stukje van jezelf in hen voor aan het front’, vertelde een instructeur terwijl de Oekraïense rekruten door de loopgraven stormden

het front. Dat is voor mij één groot zwart vraagteken, zeg maar. (...). Het eerste half jaar heb ik wel heel veel gezeten met die vraagtekens, bijvoorbeeld of ik genoeg heb gedaan.’

Deze onzekerheid, en specifiek de vraag of de training voldoende is geweest, houdt sommige respondenten tot op de dag van vandaag bezig. De verbondenheid die zij tijdens de training met de rekruten ontwikkelden, maakte het extra moeilijk om hen los te laten. ‘Als jij optrekt met die mannen ben je elke dag bezig met die lui, wekenlang het veld in [en] de loopgraven doorgaat met ze en je gewoon de hele dag met die mannen bezig bent.’ Het gaat hier dus om een combinatie van informatiegebrek met gevoelens van persoonlijke verbondenheid en professionele verantwoordelijkheid.

Enkele respondenten vertelden dat zij ooit hopen op bevestiging dat ze genoeg hadden gedaan voor de rekruten, direct dan wel indirect. Een respondent beschreef dat als volgt: ‘Ik denk dat ik helemaal lekker zou gaan als ik straks op YouTube een filmpje zou zien en een bekende kop van die lui voorbij zie komen en weet dat hij daar voorwaarts gaat en het goed doet. (...). Dat hij een mooie contactdrill doet of zo. Ja, ik durf het niet bij je te zeggen, maar misschien wel een Rus afbukst.’

Deze onwetendheid is een kenmerkend moreel aspect van indirecte militaire inzet. De rekruten zullen – zoals één respondent het verwoordde – voor hen vaak voorgoed ‘missing in action’ blijven.

In relatie tot dit gevoel van onwetendheid speelde machteloosheid een belangrijke rol bij de instructeurs. Deze gevoelens van machteloosheid ervoer elke instructeur op een andere manier.¹⁹ Waar de ene instructeur onmacht voelde bij het afscheid nemen van de rekruten, ervoer een andere dit al tijdens het opleiden van rekruten die, ondanks hun inspanningen, nog niet volledig voorbereid bleken op de realiteit aan het front. Tijdens het veldbezoek vertelde een instructeur in de eetzaal omringd door rekruten hierover: ‘Ik voel onmacht als ik hun niet kan verbeteren, ik heb daar de tijd dan niet meer voor. (...). Je wilt dat iedereen een tien is.’ Een andere instructeur aan diezelfde tafel vulde dit aan met: ‘Er zijn mensen die geen kans maken, maar toch geef je de volle 100%. (...). Iedereen verdient een eerlijke kans’.

Juist het geven van die honderd procent maakte dat sommige instructeurs zich niet machteloos voelden. De meeste respondenten uitten het gevoel dat zij alles hadden gegeven binnen de vijf weken die zij hadden om de rekruten zo goed mogelijk te trainen. Zo vertelde een van hen dat ‘wij na 35 dagen elkaar in de ogen hebben gekeken en hebben gezegd, luister, dit is gewoon alles wat we voor die gasten kunnen doen.’

Terugblikkend op de humanisering van rekruten, waar de instructeurs het smoelenboek bijhielden en specifieke competenties toekenden aan rekruten, werd het ook duidelijk dat sommigen door het smoelenboekje – en creatief gebruik daarvan – een vorm van controle wilden behouden over het lot van de rekruten. Zo werd een instructeur gevraagd om rekruten aan te wijzen voor verkennerrollen, maar dit weigerde hij. Waarom? Dat antwoord was heel simpel voor hem: ‘hun worden gewoon letterlijk naar voren getrapt. (...). Ja, dat zijn gewoon schiet-schijven. (...). Dat ga ik niet doen’. De bewuste keuze om geen verkennerrol toe te wijzen aan

19 Ibidem.

een rekrut, kan worden gezien als zijn gevoel van machteloosheid dat hij probeerde te 'counteren'. Door te weigeren iemand als verkenners voor te dragen, kon deze instructeur toch invloed uitoefenen op het lot van de rekruten.

'Ik ben geen robot'; de spanning tussen beleid en praktijk

Kort na de start van operatie Interflex werd op hoger niveau ook duidelijk dat instructeurs persoonlijke banden ontwikkelden met de rekruten. Om deze dynamiek te beheersen en instructeurs te beschermen, werd een contactverbod opgelegd na afloop van de training, waardoor terugkoppeling niet mogelijk was. Hoewel dit beleid goedbedoeld was, vonden veel respondenten het onwerkbaar en moreel belastend. Sterker nog, de kloof tussen de richtlijnen van de krijgsmacht en de dagelijkse praktijk versterkte bij hen juist het gevoel dat men op hoger niveau hun werk niet echt begreep. Een respondent stelde: 'Ze zeggen, je moet geen banden opbouwen met die lui. Ik ben er ook best wel makkelijk in tegenover vreemden dan wel werk privé te houden, zeg maar. Maar je staat er 11 uur per dag met die lui te werken. Waar je het ook over hebt, over koetjes en kalfjes, over serieuze dingen, je gaat er een band mee opbouwen. Je krijgt een bepaalde band.'

De ervaren tegenstrijdigheid tussen richtlijnen en werkelijkheid creëerde niet alleen praktische uitdagingen, maar zorgde bij sommigen ook voor frustratie: 'Ja, het leuke is dat is gezegd door lui die niet voor zo'n groep staan, die iets hoger op de apenrots staan. Maar ik snap dat het voor hen best makkelijk praten is over geen banden en zij krijgen het ook door van andere niveaus natuurlijk. Alleen, sommigen beseffen niet, niet iedereen, sommigen proberen wel te beseffen, maar bij sommigen dringt het misschien niet door dat je 11 uur met die lui werkt per dag. Vijf weken lang. (...). Ik denk ook dat het moeilijk is te beseffen als jij niet 11 uur op zo'n groep staat.'

Een andere respondent verwoordde het als volgt: 'ik ben geen robot. Ze kunnen van heel hoog

FOTO 17 PANTSERINFANTERIEBATALJON GPFI

Instructeurs ervaren soms gevoelens van onmacht tijdens het opleiden van rekruten die, ondanks hun inspanningen, nog niet volledig voorbereid lijken op de realiteit aan het front

zeggen dat je geen band met ze moet krijgen, maar zo werkt dat niet. Zeker als je eet met elkaar en bijna 24/7 op elkaars lip zit'. Veel respondenten vonden het beleid rondom contact niet alleen onwerkbaar, maar ook onwenselijk, omdat ze vertrouwen en verbinding essentieel achtten voor het succes van de inzet. Zoals respondenten vertelden: 'Ze hebben het er altijd over dat je dat moet proberen te vermijden. Maar je moet er juist mee om kunnen gaan. Dat is het belangrijkste. Want je gaat het niet vermijden.' En: 'In het begin heb je echt, ja, bangmakerij is het niet zo, maar het is meer van, ja, doe dit niet en doe dit niet, hè. Creëer vooral geen band met die lui. Dat zei ik wat je in drie briefings hebt gehad, zeg maar. Vanuit de GV en vanuit de missieopleiding. Ja, creëer geen band met die lui. Maar dat kan niet anders. Je kunt niet anders dan een band creëren met die lui, want ja, je werkt er heel lang mee samen. (...). Dus, ja, ik zou dat juist, die handvatten proberen mee te geven. En juist zeggen van, hé, creëer een band. Want hoe sterker die band is, hoe beter hun acceptatie hebben bij dingen, bij de lessen die jij aanleert.'

Daarmee werd het beleid voor sommigen ook *moreel* frustrerend: een teken van gebrek aan inzicht en erkenning voor hun werk tijdens Interflex.

Erkenning en waardering in een bierdop?

De fysieke en emotionele intensiteit van operatie Interflex creëerde bij veel instructeurs een zekere behoefte aan erkenning en waardering voor hun inzet. Hoewel velen aangaven dit binnen hun eigen eenheid te ervaren, zorgde de eerdergenoemde spanning tussen beleid en praktijk ervoor dat sommigen zich vanuit het hogere kader onvoldoende gewaardeerd voelden.

Dit gevoel werd versterkt door het contrast met de vergelijkbare missie EUMAM, waarbij collega's in Duitsland Oekraïense rekruten opleidden en hiervoor een medaille ontvingen. De instructeurs van Interflex daarentegen kregen slechts een herinneringsspeldje, door velen gekscherend het 'bierdopje' genoemd (waarschijnlijk geïnspireerd door de bijnaam van de op een bierdop lijkende herinneringsspeld van de Compagnie in de West). 'Er zijn heel veel lui best wel pissig en ik ben er één van. (...). Ze hebben nu besloten een bierdopje te gaan doen. Ja, dan heb ik zoiets van, trek dat óf gelijk, dus gewoon allebei een herinneringsdopje, óf gewoon allebei een medaille. Ik vind het gewoon heel raar. Het is niet dat ik dan zeg, voor

Interflex moet er een medaille komen. Maar ik vind het wel heel krom dat één missie dan meer gewaardeerd wordt. (...). Want het voelt bij mij, maar ook voor heel veel andere lui, alsof wij minder hebben gedaan. Of in ieder geval alsof onze inzet minder belangrijk was dan EUMAM.'

Dit verschil in waardering tussen de twee inzetten versterkte bij de respondenten het gevoel dat operatie Interflex niet volledig wordt erkend of gewaardeerd door de krijgsmacht. Hoewel zij begrepen dat juridische regels een medaille voor hun missie onmogelijk maakten, bleef de ongelijke behandeling wringen, en werd 'wel heel krom' gevonden.

Deze ongelijke waardering had een duidelijke morele impact op de instructeurs. Zoals alle respondenten aangaven was Interflex voor hen veel meer dan zomaar een inzet. Het was een operatie waarin zij zich met passie, toewijding en trots inzetten om de rekruten zo goed mogelijk klaar te stomen voor hun levensgevaarlijke werk aan het front. Juist daardoor voelde het gebrek aan erkenning en waardering des te zwaarder.

Positieve morele impact: trots en dankbaarheid

Hoewel de inzet door enkele respondenten als 'mentaal zwaar' werd omschreven, beschreven ze tegelijkertijd allemaal een diep gevoel van trots en zingeving. Het is daarom belangrijk om ook deze positieve impact te belichten – die niet ondanks maar juist vanwege die mentale zwaarte bestond.

Trots en dankbaarheid

Tijdens de vijf weken durende training zagen de instructeurs de rekruten veranderen van onervaren burgers naar militairen die klaar waren om voor hun land Oekraïne te vechten. Deze transformatie was niet alleen heftig, het gaf de instructeurs ook het gevoel dat zij een wezenlijk verschil maakten in het leven van de Oekraïense rekruten. Of in de woorden van een respondent: 'dan heb je echt een beetje het gevoel dat je iets betekent voor die lui'.

De ervaren tegenstrijdigheid tussen richtlijnen en werkelijkheid creëerde niet alleen praktische uitdagingen, maar ook een gevoel van onvoldoende waardering

De oprechte dankbaarheid van de rekruten speelde een grote rol in het versterken van het gevoel van trots bij de instructeurs, en voedde op haar beurt hun eigen dankbaarheid voor het mogen deelnemen aan deze inzet. Een van de instructeurs beschreef een bijzonder en emotioneel moment: 'Uiteindelijk geef je elkaar een stevige knuffel en stap je daar de bus in. En dan maken wij een erehaag. Ik moet zeggen dat was ook wel het moment dat ik emotioneel volledig brak. Om allemaal die volwassen gasten huilend in de bus weg te zien rijden. Terwijl ze net nog al die dankbaarheid hebben uitgesproken. (...). Je krijgt nog al die dankbaarheid, nog steeds die verzoeken van kom alsjeblieft mij opzoeken straks als de oorlog voorbij is. Je bent altijd welkom en ik wil je heel mijn familie voorstellen. Je wordt als een soort god aanbeden door die lui en je krijgt zoveel dankbaarheid terug. En ze willen je van alles geven, maar dat kan niet, want dat hebben ze niet bij zich. Als de oorlog daar nu voorbij zou zijn, zou ik drie jaar gratis daar op vakantie kunnen gaan en volledig in de watten gelegd worden met mijn familie. Ik moet zeggen, op dat moment was dat de druppel, ik huil niet vaak, maar toen heb ik wel even flink lopen brullen.'

De trots die de instructeurs voelden, was meer dan een individuele ervaring; het was een gevoel dat gedeeld werd binnen de gehele eenheid. Tijdens de hele inzet merkten en hoorden ze hoe belangrijk hun aanwezigheid en toewijding waren. Het besef dat hun werk daadwerkelijk een verschil maakte, gaf ze het gevoel dat zij betrokken waren bij iets groters dan zichzelf. Dat zorgde niet alleen voor trots, maar vergrootte ook hun bewustzijn van hun rol als militair. Operatie Interflex was voor hen een inzet die verder ging dan het opleiden van rekruten, en ook verder dan een voorbereiding van mensen op het front; het bood de instructeurs een zingevende, confronterende spiegel van de realiteit van oorlog en de betekenis van hun werk. Zoals een respondent opmerkte, was het een ware 'eye-opener': een ervaring die hen niet alleen professioneel, maar ook persoonlijk raakte en vormde.²⁰

Conclusie en aanbevelingen

In het bovenstaande is duidelijk geworden dat trainingsmissies zoals operatie Interflex aanzienlijke morele impact kunnen hebben op instructeurs. Interflex voelde, om weer een respondent te citeren, als 'een hoofdstuk zonder einde'.

Hoewel deze missies kunnen worden gecategoriseerd als indirecte militaire inzet, zorgde operatie Interflex onvermijdelijk voor humanisering, interpersoonlijke identificatie en sterke gevoelens van verbondenheid en verantwoordelijkheid. Het opleiden van de rekruten was niet enkel gericht op het overdragen van militaire vaardigheden; het gaf de instructeurs ook het besef dat de geleerde lessen het verschil konden maken tussen leven en dood. Dit bood zingeving, maar ging tegelijkertijd gepaard met twijfel en onzekerheid na het afscheid. Bovendien moet worden benadrukt dat juist deze intensiteit voor veel instructeurs het gevoel versterkte dat zij precies deden waarvoor zij militair waren geworden, wat hen op hun beurt ook dankbaarheid en trots gaf. Er is dus sprake van zowel negatieve als positieve morele impact, die deels met elkaar samenhangen en elkaar beïnvloeden.

Dat stelt de krijgsmacht voor de opdracht om dergelijke morele uitdagingen en kansen te erkennen en hierop adequaat te handelen. In het algemeen is het van belang de bewustwording te vergroten over de morele uitdagingen die inherent zijn aan indirecte militaire inzetten. Zo lijkt een bepaalde mate van *moral engagement* onvermijdelijk in dergelijke inzetten. Dit betekent alleen ook dat tevens morele frustratie een onvermijdelijk onderdeel is van een indirecte militaire inzet. Dat mag erkend worden. Maar wat betekent dat precies?

Allereerst lijkt het van belang om ethieklussen over morele uitdagingen in indirecte militaire contexten te (her)introduceren voor toekomstige instructeurs. Dit biedt hen naast bewustwording

²⁰ Ibidem.

Volledig verbieden van persoonlijke betrokkenheid van instructeurs lijkt onwerkbaar en misschien zelfs onwenselijk

ook handvatten om morele frustratie te erkennen en constructief te verwerken. Zo kan ethiekonderwijs ze helpen gevoelens van morele frustratie te plaatsen en verwoorden, zoals verschillende auteurs in dit tijdschrift hebben besproken.²¹

Daarnaast lijkt het goed om te erkennen dat het volledig verbieden van persoonlijke betrokken-

heid tijdens en na de inzet onwerkbaar is, en misschien zelfs onwenselijk. We willen immers, om de woorden van een respondent te lenen, geen 'robots', maar mensen als instructeurs. Dat maakt hen zo toegewijd en dus effectief. Hoe het ook zij, de realiteit van de inzet, waarbij instructeurs elf uur per dag samenwerken en persoonlijke verhalen delen, kan niet genegeerd worden. Het verbieden van een persoonlijke band met de rekruten, hoewel ongetwijfeld bedoeld ter bescherming van de militair, bleek niet uitvoerbaar en leidde tot frustratie. Dit versterkte het gevoel dat de hogere leiding weinig inzicht had in de werkelijke impact van de missie op de

²¹ Kevin van Loon licht de inhoud en waarde van ethiekonderwijs verder toe in: 'Militair ethiekonderwijs voor officieren', *Militaire Spectator* 192 (2023) (5). Voor de specifieke rol van ethiekonderwijs bij morele verwonding, zie: T. Molendijk, 'Moral Injury', *Militaire Spectator* 189 (2020) (11).

FOTO 17 PANTSERINFANTERIEBATALION GFP

structureel worden ingevuld door reflectie-momenten te organiseren tijdens de inzet, bijvoorbeeld begeleid door een opvolgend pelotonscommandant (OPC) die nauw betrokken is bij de inzet. Ook zouden militairen gebriefd kunnen worden over hoe zij zelf constructief kunnen omgaan met de morele uitdagingen die ze tijdens de inzet kunnen tegenkomen. Dit vraagt om een verschuiving in de manier van brieven. Ten tijde van het onderzoek lag in briefings de nadruk namelijk vooral op 'don'ts' – de zaken die de instructeurs moesten vermijden tijdens de inzet. Deze eenzijdige benadering van een inzet lijkt averechts te werken. In plaats daarvan kan ook aandacht geschonken worden aan het brieven van verschillende 'do's', om zo handvatten te geven, bijvoorbeeld over hoe om te gaan met de morele uitdagingen die zij zullen tegenkomen.

Tot slot is gebleken dat morele impact ook een bron van reflectie kan vormen voor militairen, namelijk op de betekenis van hun werk en van hun rol als militair binnen een groter geheel. Want waar morele frustratie kan ontstaan, kan tegelijkertijd ook zingeving en trots groeien. Daarom verdient het aanbeveling de ervaringen van de militairen breder in de organisatie te verspreiden, bijvoorbeeld als *lessons learned*. Dit biedt direct een antwoord op de behoefte van erkenning en waardering. De verontwaardiging rondom ontbrekende medailles ging immers niet om de onderscheiding zelf, maar om erkenning. Een voorbeeld is het delen van verhalen in een militair tijdschrift zoals *Sterker*. Dit zou niet alleen een blijk van erkenning en waardering zijn voor de deelnemers zelf, maar ook bewustwording creëren bij anderen dat morele frustratie kan leiden tot waardevolle lessen en persoonlijke en professionele groei. Er liggen dus ook kansen in de morele impact van indirecte militaire inzet, zowel voor militairen zelf als de krijgsmacht als geheel.

We citeerden hierboven een van de instructeurs, die geraakt maar trots concludeerde: 'dit is gewoon alles wat we voor die gasten kunnen doen.' Zo mag de krijgsmacht ook concluderen: 'Laten wij nu ook iets voor onze gasten doen.' ■

instructeurs. Dergelijke 'beschermende' instructies zouden zorgvuldiger ontworpen moeten worden, onder andere door vooraf te toetsen bij personen met specifieke ervaring in het veld.

Verder zou het waardevol zijn om tijdens een indirecte militaire missie structureel momenten in te plannen waarin militairen hun ervaringen kunnen delen en hierop kunnen reflecteren. Veel van de respondenten in dit onderzoek gaven aan dat het interview het eerste moment was waarop zij echt over hun ervaringen vertelden en frustraties konden uiten. Deze behoefte kan

‘Religie speelt voor 0% een rol in de geopolitiek’

*Realistisch en reëel kijken
naar religie in internationale
betrekkingen en buitenlands beleid*

Dr. Simon Polinder*

Religie is steeds zichtbaarder aanwezig in de internationale betrekkingen. Beleidsmakers, diplomaten en politici kunnen daar niet omheen willen zij hun werk zonder schadelijke blinde vlekken doen. Dat vraagt om de vaardigheid de rol van religie in tal van kwesties juist te beoordelen. De speciale gezanten voor religie en levensbeschouwing kunnen deze lacune adresseren en deels ondervangen. Een boek met ervaringen en lessen van de voormalig special gezant religie en levensbeschouwing Shaun Casey uit de Verenigde Staten biedt daarover veel lessen. Wat als religie serieuzer was genomen bij de inval in Irak? Of wat als de Russisch-Orthodoxe Kerk zich tegen de oorlog van president Vladimir Poetin zou keren? Dit artikel verkent de rol van religie in buitenlands beleid en roept op tot religieuze geletterdheid bij diplomaten, beleidsmakers en politici. Het sluit af met de constatering dat deze religieuze geletterdheid ook onderdeel moeten zijn van de opleidingen internationale betrekkingen aan de universiteiten.

In de geopolitiek speelt het [religie, SP] 0,0% een rol', aldus de bekende buitenlandcommentator professor Rob de Wijk in *De Ongelofelijke Podcast* begin dit jaar.¹ Die uitspraak leverde nogal wat reacties op. In de vijftien jaar dat ik onderzoek doe naar dit thema, ben ik een uitspraak in deze vorm ook nog nooit tegengekomen, ook niet van doorgewinterde realisten. Wat ze meestal zeggen is: 'We zien wel dat religie een rol speelt in de wereld, maar die is verwaarloosbaar. Ik denk eigenlijk dat professor De Wijk dat bedoelde, want in het vervolg van het gesprek vertelt hij zelf hoe gezaghebbend de diplomatie van de Heilige Stoel wereldwijd is en vertelt hij zelf over de Maltezer Orde, een katholieke orde en liefdadigheidsinstelling.

Niettemin zwengelde De Wijk met zijn uitspraak een interessante discussie aan. Want welke rol speelt religie eigenlijk in de internationale betrekkingen en wat betekent dat voor het buitenlands beleid? In dit artikel wil ik ingaan op deze vraag. Het artikel begint met te

illustreren wat er zoal aan religie speelt in de internationale politiek, de rol van speciaal gezanten voor religie, en hoe de ambassadeur bij de Heilige Stoel naar religie kijkt. Daarna volgt een korte uiteenzetting hoe religie weer aandacht kreeg in het vakgebied van de internationale betrekkingen. Vervolgens worden vijf bezwaren behandeld die mensen vaak opwerpen als het gaat om het integreren van religie in beleid. Het artikel vervolgt met te laten zien hoe het integreren van religie verschil zou kunnen maken aan de hand van de invasie in Irak in 2003 en in de oorlog tussen Rusland en Oekraïne. Het artikel sluit af met een aantal aanbevelingen hoe religie een plek te geven in het buitenlands beleid en waarom religieuze geletterdheid meer dan nodig is.

Zelensky gebruikte religie als machtsfactor

Het interessante was dat de uitspraak van Rob de Wijk in de podcast al snel werd gelogenstraft. Enkele dagen nadat De Wijk deze uitspraak had gedaan verscheen het nieuwsbericht dat Wolodymir Zelensky, de president van Oekraïne, religie had gebruikt als machtsfactor. Zelensky wilde heel graag het Patriot-luchtverdedigingssysteem van Israël overnemen dat voor hen overbodig was geworden. Maandenlang bleef Israël aarzelen uit angst dat Rusland wraak zou nemen, bijvoorbeeld door geavanceerde wapens aan Iran te leveren. Een Oekraïense functionaris vertelde aan *Axios* dat premier Benjamin Netanyahu wekenlang weigerde Zelensky's telefoontjes over deze kwestie te beantwoorden. Eind september kwam er opeens goedkeuring. Waarom? Netanyahu wilde Zelensky spreken over toestemming voor ultraorthodoxe Israëliërs om hun jaarlijkse pelgrimstocht te maken naar de stad Oeman in Oekraïne, waar een beroemde rabbijn begraven ligt. Zelensky, zelf afkomstig uit een Joodse familie, reageerde niet op dit verzoek totdat Netanyahu alsnog goedkeuring gaf.²

* Simon Polinder is postdoctoraal onderzoeker aan de Universiteit Utrecht. Hij doet onderzoek naar de rol van religieuze leiders in relatie tot terrorisme in Nigeria en Kenia als onderdeel van het JISRA-programma. Hij publiceerde vorig jaar het boek *Towards a New Christian Political Realism. The Amsterdam School of Philosophy and the Role of Religion in International Relations*.

1 'De nieuwe 'Bokito-wereldorde' waarin Poetin en Trump ons uit elkaar spelen', *De Ongelofelijke Podcast* (26 januari 2025).

2 <https://www.axios.com/2025/01/28/us-patriot-missiles-ukraine-israel>. Barak Ravid, 'Scoop: U.S. sending dozens of Patriot missiles from Israel to Ukraine', *Axios*, 28 januari 2025. Met dank aan Derk Boswijk, Tweede Kamerlid van het CDA, voor het wijzen op deze casus. Niet alle partijen erkennen dat het daadwerkelijk op deze manier en om deze reden zo is gegaan, maar verschillende media in Israël en Oekraïne hebben dit verhaal overgenomen, zie: Olena Goncharova, 'US transfers 90 Patriot missiles from Israel to Ukraine, Axios reports', *The Kyiv Independent*, 29 januari 2025; <https://kyivindependent.com/us-transfers-90-patriot-missiles-from-israel-to-ukraine-axios-reports/>; Katie Livingstone, '90 Patriot Missiles Transfer From Israel to Ukraine in Biggest US Weapons Move', *Kyiv Post*, 29 januari 2025; <https://www.kyivpost.com/post/46206/>; 'US transfers 90 Patriot interceptors from Israel to Ukraine-report', *The Times of Israel*, 29 januari 2025. <https://www.timesofisrael.com/us-transfers-90-patriot-interceptors-from-israel-to-ukraine-report/>.

Voorgaande is slechts een voorbeeld van de rol die religie kan spelen, want de casussen liggen momenteel voor het oprapen. Om drie actuele voorbeelden te noemen: de Amerikaanse president Donald Trump en zijn innige banden met *evangelicals* en de beweging van christelijk nationalisme; het gezamenlijk optrekken van Poetin met patriarch Kirill in het rechtvaardigen van de oorlog tegen Oekraïne; en president Modi in India die Hindoenationalisme stimuleert. Daar komt nog bij dat 85 procent van de wereldbevolking zich tot een religie rekent en dat er conflicten zijn waarbij religie een rol speelt, zoals in het geval van Boko Haram in Nigeria en al-Shabaab in Kenia en Somalië.³

Zou de factor religie niet meer aandacht verdienen? In Nederland probeert de speciaal gezant voor religie en levensovertuiging Bea ten Tusscher hier aandacht voor te vragen. De Sectie Cultuurhistorische Achtergronden en Informatie bij het ministerie van Defensie doet iets soortgelijks door Nederlandse militairen te informeren over religie in de gebieden waar zij werken.⁴ Ten Tusscher is overigens niet de enige. Ook onder andere de Europese Unie, het Verenigd Koninkrijk en de VS hebben zo'n gezant, al heet die in het laatste geval tegenwoordig een speciaal gezant voor godsdienstvrijheid. Speciaal gezant Ten Tusscher is ook niet de eerste die aandacht voor religie vraagt. Voormalig minister van Buitenlandse Zaken Stef Blok schreef in 2018: 'adequate kennis van religie en religieuze tradities leidt tot een beter buitenlands beleid'.⁵ Prins Jaime de Bourbon de Parme, Nederlands ambassadeur bij de Heilige Stoel van 2014-2018, zei daarover in een interview: 'Waarom heeft Nederland als seculier land officiële betrekkingen met de katholieke kerk? Ik steek dan vijf vingers op om het belang duidelijk te maken. Te beginnen met de duim. We werken allereerst samen met andere regeringen. Dan volgen de maatschappelijke organisaties, bedrijven en kennisinstellingen. Blijft de kleine pink over. Die staat voor religie. Die pink verbaast veel Nederlanders. Religie is toch over de datum? En kennen we geen scheiding van kerk en staat? Een diplomaat zou zich niet met geloofszaken bezig moeten houden. Immers: *we don't do God*. Tsja, maar de rest van de wereld wel.'⁶

FOTO DAVIDS, ADRIAN CADIZ

Madeleine Albright bekende dat zij de lens waardoor zij de wereld bekeek had moeten bijstellen naar haar aantreden als minister van Buitenlandse Zaken van de VS

Religie in de wetenschap

Het interessante is dat niet alleen de diplomatieke praktijk steeds meer oog lijkt te krijgen voor religie, maar ook de wetenschappelijke theorie. Lange tijd was religie iets waar de vakgebieden internationale betrekkingen of conflict studies niet of nauwelijks aandacht aan besteedden. Het feit dat er meer aandacht is voor religie komt doordat er iets veranderde in de wereld, en doordat wetenschappers, politici en beleidsmakers anders naar die wereld gingen kijken.⁷ Het leidde ertoe dat de Amerikaanse minister van buitenlandse zaken Madeleine

- 3 S. Polinder, 'Hoe maken we een einde aan religieus terrorisme als Boko Haram?' *NPO Radio 1*, 10 oktober 2024. Zie: <https://www.nporadio1.nl/fragmenten/de-nacht-van/9d357a57-e9d9-4728-bcd2-5f7a43807eee/2024-10-10-hoe-maken-we-een-einde-aan-religieus-terrorisme-als-boko-haram>.
- 4 Frans van Nijntzen en Rolf de Winter, 'Noodplan bescherming cultureel erfgoed maak je in vredetijd', *Militaire Spectator* 193 (2024) (11) 662-669.
- 5 D. Renkema, 'Religie in de internationale betrekkingen. Stef Blok: adequate kennis van religie leidt tot beter beleid', *NieuwWij*, 26 juli 2019. Zie: <https://www.nieuwwij.nl/opinie/religie-in-de-internationale-betrekkingen/>.
- 6 Jaime de Bourbon de Parme, 'Religie kan ook het water zijn om het oorlogsvuur te blussen', *Trouw*, 22 december 2017. <https://www.trouw.nl/nieuws/religie-kan-ook-het-water-zijn-om-het-oorlogsvuur-te-blussen~b858c078/>.
- 7 Simon Polinder, *Towards a New Christian Political Realism. The Amsterdam School of Philosophy and the Role of Religion in International Relations* (New York, Routledge, 2025) <https://www.routledge.com/Towards-A-New-Christian-Political-Realism-The-Amsterdam-School-of-Philosophy-and-the-Role-of-Religion-in-International-Relations/Polinder/p/book/9781032604527>.

Albright in 2006 in haar boek *De macht en de almacht* schreef: 'Net als vele anderen die zich beroepshalve bezighouden met buitenlandse politiek, heb ik de lens waardoor ik de wereld bekijk moeten bijstellen (...) De jaren negentig van de twintigste eeuw waren jaren geweest van globalisering en spectaculaire technologische vooruitgang (...). Maar er was tegelijkertijd ook een andere kracht actief. Praktisch overal is er sprake van welig tierende religieuze bewegingen.⁸ Als gevolg van de toenemende aandacht voor religie wordt het onderwerp evenwichtiger benaderd. Lange tijd was het dominante beeld dat religie gevaarlijk en irrationeel was en een destabiliserende invloed had. Om die reden kon religie beter privé blijven. Door onderzoek kwam er echter meer aandacht voor de positieve kant van religie: het werkt samenbindend, kan een motor zijn voor vredesinitiatieven, inspireren tot verzet tegen onrecht, en bijdragen aan ontroerende schoonheid. Al met al ontstond er gerichte aandacht in de academische wereld voor religie en internationale betrekkingen.⁹

Een voorbeeld uit Nederland is hoogleraar conflictstudies Jolle Demmers, medeoprichter van het Centre for Conflict Studies in Utrecht en schrijver van een toonaangevend boek over conflict. In de aanvankelijke versie kwam religie niet of nauwelijks voor, maar in de latere edities besteedt Demmers er aanzienlijk meer aandacht aan.¹⁰ Daarmee is echter nog niet alles gezegd, want al zien academici de rol van religie, dan nog zijn er bezwaren die (nog) steeds de kop opsteken.

Lange tijd was het dominante beeld dat religie gevaarlijk en irrationeel was en een destabiliserende invloed had

Vijf gebruikelijke bezwaren tegen religie

Zelfs als mensen bereid zijn om religie te betrekken bij ontwikkelingssamenwerking of andersoortige internationale samenwerking, krijgen ze te maken met behoorlijk wat bezwaren. Hierna passeren vijf bezwaren die vaak terugkomen de revue.¹¹

Religie is te complex

Een van de veelgehoorde bezwaren tegen religie is dat het te complex is en mensen zich afvragen wat religie nu precies voor verschil maakt. Het bekende bezwaar – hoeveel militaire divisies heeft de paus precies? – is daar een voorbeeld van. Madeleine Albright zei hierover in 2020: 'Ik behoor tot de generatie die leerde dat je religie en discussies over publieke zaken en met name buitenlands beleid strikt gescheiden moest houden. De reden daarvoor is simpel. Om een dispuut op te lossen moeten diplomaten beide kampen overtuigen om zich tot een deel van hun wensen te beperken en niet een ruzie gaande te houden door alles te eisen. De weg naar een compromis is al moeilijk genoeg als er land, geld of andere tastbare goederen op het spel staan. Het kan onmogelijk zijn als een van de beide partijen (of beide) meent dat de kwesties met de wil van God te maken hebben. In zo'n geval kan elke vierkante meter grond als heilig worden beschouwd, elk teken van terugtrekking als afvalligheid, moorden als heilig en sterven (zelfs door jezelf op te blazen)

8 Madeleine Albright, *De macht en de almacht. Over Amerika, God en de toestand van de wereld* (Amsterdam, Ambo/Manteau, 2006) 25.

9 Zie voor deze herontdekking van religie in de wetenschap: Simon Polinder, *Towards A New Christian Political Realism. The Amsterdam School of Philosophy and the Role of Religion in International Relations* (New York, Routledge, 2025) 11-23. <https://www.routledge.com/Towards-A-New-Christian-Political-Realism-The-Amsterdam-School-of-Philosophy-and-the-Role-of-Religion-in-International-Relations/Polinder/p/book/9781032604527>; Zie ook Theo Brinkel, 'Religie en internationale veiligheid. De strijd om de 'hearts and minds.' in: *Militaire Spectator* 178 (2009) (10) 551-560.

10 Jolle Demmers, *Theories of Violent Conflict. An Introduction*, tweede editie (New York, Routledge, 2017).

11 Deze punten zijn bewerkt overgenomen uit dit artikel: Simon Polinder, 'Cooperation between Europe and Africa. Why religion matters', in: A. Westerhof (red.), *A European Africa Agenda 2025-2100* (Amersfoort, Sallux, 2024) 27-45. Zie: https://www.academia.edu/124384884/Cooperation_between_Europe_and_Africa_Why_religion_matters.

als martelaarschap. Daarom wil de traditionele bemiddelaar kwesties in seculiere termen benaderen. Gedurende mijn ambtsperiode in de regering vond ik deze zorgvuldigheid wijs. (...) Bij mijn pogingen andere verhitte kwesties tot bedaren te brengen benadrukte ik wat de strijdende partijen gemeen hadden en bagatelliseerde ik religieuze verschillen. In elk geval legde ik de nadruk op de logica en pleitte ik voor een compromis. Dit leek de beste aanpak, maar ging ik in werkelijkheid kwesties uit de weg die niet genegeerd kunnen worden?’¹²

Veel mensen die de gedachte overwinnen dat religie achterlijk is en daarom slecht voor de samenleving en dat seculier zijn een neutrale, superieure positie is, betrekken religie echter nog steeds nergens bij. Waarom is dat? Omdat

religie als complex wordt beschouwd. Als gevolg daarvan besluiten ze het helemaal weg te laten. Daartegenover staat het argument dat omdat religie verweven is met veel andere factoren: men het zou moeten bestuderen, begrijpen en betrekken bij andere zaken. Soms moet men bereid zijn complexiteit toe te laten om zaken duidelijker te kunnen zien.

Er zijn andere factoren die belangrijker zijn

Toen ik op sociale media aankondigde dat ik onderzoek ging doen naar de rol van religieuze leiders en hun reactie op gewelddadig extremisme, kreeg ik een e-mail van iemand die ik niet kende. Hij vroeg hoe het mogelijk was om religieuze actoren los te bestuderen van de onttrekking van grondstoffen en plundering die in Afrika plaatsvinden, en de verhalen over

Het laden van hulpgoederen voor Afrika op Vliegbasis Eindhoven: waarom zou iemand alleen religie bestuderen en niet politieke corruptie, armoede en uitbuiting?

FOTO MCD, MIKE DE GRAAF

12 Madeleine Albright, *De hel en andere bestemmingen* (Amsterdam, Ambo/Anthos, 2020) 110-111.

politieke corruptie, armoede en uitbuiting door imperialistische actoren. Ik begrijp deze persoon, want er gebeurt zoveel in Afrika. Waarom zou je religie kiezen en dat bestuderen en niet alle andere factoren? In dit geval is het niet of/of, maar en/en; het gaat erom religie te bestuderen in samenhang met andere factoren. Religie kan daarbij niet zomaar gelijkgeschakeld worden met andere factoren of zelfs weggelaten worden.

Religie is niet een factor zoals bijvoorbeeld economie, maar onderscheidt zich doordat het allesdoordringend is. Het is een belangrijke reden waarom de atheïst Christopher Hitchens zijn boek *God is Not Great* de ondertitel *How Religion Poisons Everything* meegaf.¹³ Uiteraard is dat een negatieve typering, maar de titel drukt wel uit wat eigen aan religie is. Het beïnvloedt talloze aspecten van het leven: hoe mensen met geld omgaan, hoe ze gender en seksualiteit zien, het raakt aan geboorte, ziekte en dood, et cetera.¹⁴ Daarbij komt dat religie heel vaak al niet wordt meegenomen en een zekere rehabilitatie verdient. De filosoof Nicholas Wolterstorff beschrijft dit op een ironische manier: 'The people in Leipzig [prior to the fall of the Berlin Wall] assembled in a meeting space that just happened to be a church to listen to inspiring speeches that just happened to resemble sermons. They were led out into the streets in protest marches by leaders who just happened to be pastors. Black people in Cape Town were led on protest marches from the black shanty towns into the center of the city by men named Tutu and Boesak who just happened to be a bishop and a pastor respectively, and who just happened to use religious talk in their fiery speeches. Thus ideology does influence reality

and distort scholarship! Even the belief that everyone is free and equal which lies at the very heart of liberal democracy, has religious roots – in the Protestant dissent of the seventeenth century'.¹⁵

Dat andere factoren invloed hebben diskwalificeert de rol van religie niet. Omdat religie zo lang is verwaarloosd of gereduceerd tot iets anders, is het goed om religie ook te betrekken in een analyse en de vormgeving van het buitenlands beleid.

Bovendien kan men de vraag ook omdraaien: waarom wel aandacht voor economie, cultuur en recht, en religie erbuiten houden? Of in de woorden van Albright: waarom wel een leger aan experts op het gebied van defensie, geschiedenis, politiek en economie, maar geen deskundigen op het gebied van religie? Omgaan met de complexiteit van religie kan alleen op basis van goede informatie en interpretatie. Waarom deze capaciteit niet ontwikkelen voor religie zoals ook wordt gedaan ten aanzien van andere onderwerpen?¹⁶

De invloed van religie is verwaarloosbaar

Veel mensen beschouwen religie als een verwaarloosbare factor. Het is inderdaad moeilijk om de impact van religie te meten. Het hangt af van de context, de kwestie waar het over gaat, wat betrokkenen er zelf over zeggen, enzovoort. Maar dat betekent niet dat het onmogelijk is om het te analyseren. Om een idee te krijgen van de impact van religie, moet eerst duidelijk zijn hoe religie in bepaalde gevallen een rol speelt. Dat ligt namelijk genuanceerd. Volgens de geschiedwetenschapper Philippe Buc zijn er drie manieren te onderscheiden waarop religie mensen beïnvloedt: via interpretatie, legitimatie en motivatie. In het eerste geval gebruiken mensen de bestaande religieuze ideeën of begrippen en de religieuze cultuur waarin ze leven om te begrijpen en te interpreteren wat ze doen of wat er met hen gebeurt. In het tweede geval gebruiken mensen reeds bestaande religieuze ideeën, cultuur, beelden en vocabulaire om te legitimeren wat ze doen. Maar dat maakt religie niet tot een oorzaak of drijfveer van hun gedrag. Dat zou anders zijn als religie soms gemotiveerd zou worden door religieuze ideeën, concepten,

13 Christopher Hitchens, *God is Not Great. How Religion Poisons Everything* (New York, Atlantic Books, 2021).

14 Yannicke Goris en Simon Polinder, 'A Bridge Over Troubled Water: How Worldview Helps Overcome the Religious-Secular Divide in Development Cooperation and Beyond', *The Review of Faith and International Affairs* 22 (11 september 2023) (1) 116-122.

15 Nicholas Wolterstorff, 'The Role of Religion in Decision and Discussions of Political Issues', in: Robert Audi en Nicholas Wolterstorff, *Religion in the Public Square. The Place of Religious Convictions in Political Debate* (Lanham, Rowman & Littlefield, 1997) 80.

16 Shaun Casey, *Chasing the Devil at Foggy Bottom. The Future of Religion in American Diplomacy* (Grand Rapids, Eerdmans, 2023) 14.

dogma's of bronnen. In dat geval 'leven' mensen het script.¹⁷

Bovenstaande onderscheid laat zien hoe belangrijk genuanceerde kennis over religie is. Als bijvoorbeeld contraterrorismemaatregelen worden gebaseerd op het feit dat terroristen gemotiveerd worden door religie, dan zal dit tot een ander beleid leiden, dan wanneer zou blijken dat terrorisme ingegeven is door discriminatie, marginalisering en onrechtvaardige behandeling en religie 'slechts' gebruikt wordt ter legitimatie. Overigens is terrorisme vaak ingegeven door een mix van verschillende motieven en oorzaken.

Religie heeft een Janusgezicht: het kan een brug of een barrière zijn

Religie staat bekend om haar ambivalentie. Maar zoals ik graag citeer rond ons onderzoek aan de Universiteit Utrecht naar de rol van religieuze leiders en terrorisme in Nigeria en Kenia: 'Religie kan inspireren tot grote schoonheid en ontroerende goedheid. Het kan echter ook bijdragen aan gruwelijke conflicten en pijnlijke tegenstellingen. Door onderzoek proberen we de complexe rol van religie beter te begrijpen, zodat het een motor kan zijn van positieve sociale verandering'.¹⁸ Wie het goede wil ondersteunen en wil voorkomen dat er wrede dingen gebeuren, kan maar beter de rol van religie begrijpen om er vervolgens mee te werken. Religie is als de wind: niemand kan er omheen, maar het gebruiken van het zeil en het roer van de boot is te leren.

De Nederlandse cabaretier Herman Finkers zei in de oudejaarsconference van 2015 over de neiging religie automatisch met het negatieve te verbinden: 'Een Nederlandse intellectueel zei naar aanleiding van Charlie Hebdo en 13 november [aanslagen in Parijs, SP]: 'in elke religie schuilt potentieel gevaar. Weg met religies'. Daar heeft hij gelijk in. (...) Net als in elk theelepeltje. Met een theelepeltje kun je heel mooi een oogbal uit een oogkas wippen. Kurkentrekkers zijn ook mooie dingen. Weg met de theelepeltjes en kurkentrekkers. Nee er schuilt veel flinterdun denkwerk in onze vaderlandse elite'.¹⁹

Door onderzoek proberen we de complexe rol van religie beter te begrijpen, zodat het een motor kan zijn van positieve sociale verandering

Religie kan inderdaad een barrière zijn. Niet alle religie is goed en niet alle religieuze betrokkenheid is goed. Zo schreef de Iraanse vluchteling Shay Khatiri over de betrokkenheid van religie bij politiek: 'The late Rabbi Lord Jonathan Sacks articulated why politics and religion cannot be integrated: in politics, compromise is a necessity, while in religion it's a sin. The integration of politics and religion in Iran has led to absolutism in government and compromise in the mosque, making the former tyrannical and the latter corrupt and hypocritical, ultimately making both unpopular and unjust'.²⁰

Dit zou echter geen reden moeten zijn om religie in haar geheel buiten beschouwing te laten. Volgens politiek wetenschapper Marc Juergensmeyer is het soms nodig politiek te genezen met religie, bijvoorbeeld door seculiere overheden aan te moedigen moreel integer te

17 Philippe Buc, *Holy War, Martyrdom, and Terror. Christianity, Violence, and the West* (Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2015) 9-10. Dit onderscheid komt sterk overeen met de driedeling identify, legitimize, and guide van Louise Richardson, 'Fighting against terrorism and for justice', in: J. Bryan Hehir, Michael Walzer en Louise Richardson, *Liberty and Power. A Dialogue on Religion and U.S. Foreign Policy in an Unjust World* (Washington, D.C., Brookings Institution Press, 2004) 56.

18 Zie: <https://www.uu.nl/medewerkers/SPolinder>.

19 Herman Finkers, Oudejaarsconference 2015. Zie: <https://www.youtube.com/watch?v=bc4qEYSIEQo&t=343s>.

20 Shay Khatiri, 'Integralism, Christian and Islamic' (Providence, 2023). Zie: <https://providencemag.com/2023/02/integralism-christian-and-islamic/>.

zijn in lijn met hun religieuze waarden.²¹ ‘When governments abandon their own moral principles in responding to terrorism, they inadvertently validate the religious activists’ most devastating critique of them: that secular politics are devoid of morality’, zegt Juergensmeyer.²²

Religie is het opium van het volk

Religie kan functioneren als opium van het volk. Het kan mensen in onrechtvaardige situaties en systemen houden. De conclusie die hier gemakkelijk uit volgt is dat religie daarom buiten de deur moet worden gehouden. Ik denk dat het belangrijk is onderscheid te maken

tussen religieuze systemen en instellingen enerzijds en spiritualiteit, geloof of religiositeit anderzijds. Maar zelfs als religie het opium van het volk is en functioneert als een drug die beter vermeden kan worden, is het ook mogelijk te beargumenteren dat religie erbij betrokken zou moeten worden om deze onrechtvaardige situaties te veranderen. Dit is moeilijk te begrijpen voor mensen die religie echt als een drug beschouwen. Maar het betrekken van een religie die mensen in onrechtvaardige situaties houdt bij het bestuderen van een probleem betekent niet dat iemand het ermee eens moet zijn. In plaats daarvan kan men andere aspecten van dezelfde religie gebruiken en deze benadrukken om onrecht te bestrijden. Met andere woorden, het betrekken van religie bij een casus betekent niet dat alles van religie erbij betrokken moet worden. Het vereist ook kennis van de specifieke religie en het vermogen om de positieve en negatieve kanten ervan te onderscheiden.²³

21 M. Juergensmeyer, *Terror in the mind of God* (Berkeley: University of California Press, 2003) 243-244.

22 Juergensmeyer, *Terror in the mind of God*, 244.

23 Deze gedachte werk ik verder uit in het artikel: Simon Polinder, ‘Waar is goede religie voor’, *Soφie* 14 (2024) (2) 18-22. Zie: https://www.academia.edu/121742502/Waar_is_goede_religie_goed_voor.

Politiek wetenschapper Marc Juergensmeyer zegt dat het soms nodig is politiek te genezen met religie

De duivel op het ministerie van buitenlandse zaken

Als er in de praktijk en in de wetenschap dan eenmaal oog is voor religie, is de praktische uitdaging hoe religie een plek te geven in het buitenlands beleid. Een antwoord op deze vraag biedt het een boek van de voormalige gezant voor religie en wereldaangelegenheden in de Verenigde Staten Shaun Casey met de provocerende titel *Chasing the Devil at Foggy Bottom. The Future of Religion in American Diplomacy*.²⁴ Mocht de lezer zich afvragen naar wie hij verwijst met de term duivel: dit staat symbool voor alle tegenkrachten die hij ervoer bij het oprichten van zijn afdeling religie en wereldaangelegenheden. Overigens is de titel niet erg geschikt om dit onderwerp aan te snijden, want hij brengt religieus vocabulaire in om een alledaags verschijnsel te duiden, al is het in dit geval speels of misschien publicitair slim bedoeld. Casey werd voor deze functie gevraagd ten tijde van de regering-Obama en meer specifiek door de toenmalige minister van Buitenlandse Zaken John Kerry. Casey's boek biedt een mooi inkijkje in het reilen en zeilen van de afdeling religie en wereldaangelegenheden. Het geeft inzicht in het werk van de auteur zelf, hoe hij in deze baan terecht kwam en hoe hij daarin heeft gefunctioneerd. Daarnaast staat het boek vol met interessante geleerde lessen en is daardoor een waardevolle aanvulling op veel theoretische literatuur over de rol van religie in de internationale betrekkingen die sinds enkele decennia opgang heeft gemaakt. Het laat namelijk zien wat religie in de praktijk precies 'doet' en wat voor mogelijk verschil het maakt.

Mensen met religiestress

Door te analyseren wat religie in de praktijk doet biedt Casey ook een weerwoord aan mensen die last hebben van religiestress. Dat laatste verwijst naar de mogelijke religieuze spanningen die kunnen optreden in een moderne, seculiere samenleving als die wordt geconfronteerd met traditionele godsdienstuitingen.²⁵ Omdat de auteur concreet laat zien wat de toegevoegde waarde van het betrekken van religie bij buitenlands beleid kan zijn, voorkomt hij dat pleiten voor het serieus nemen van religie als

een 'hobby' wordt gezien van – in het ergste geval – reli-gekkies, of als iets exclusiefs van mensen die zelf religieus zijn of vakmatig in religie geïnteresseerd zijn.

Redenen om religie te betrekken bij beleid

Waarom zou men religie betrekken bij het buitenlands beleid? Allereerst omdat het effectiever is. In veel landen zijn religieuze personen en leiders vaak machtige en invloedrijke actoren, dus samenwerken kan beleid effectiever maken. Het tweede punt is kosten: een beter inzicht in het conflict kan leiden tot minder kosten. De derde overweging is dat complexiteit en controversie expertise vereisen.²⁶ Zoals de filosoof en theoloog J. Bryan Hehir prachtig zegt zijn overheden die proberen het begrip van religie in de diplomatie te integreren eigenlijk bezig met een hersenoperatie: 'Het kan nodig zijn, maar het kan dodelijk zijn als het niet goed wordt gedaan'.²⁷

Wat als? Religie en de invasie in Irak

Wat als religie serieuzer was genomen tijdens de invasie in Irak in 2003? De kosten en inzet waren enorm. Meer dan 7000 Amerikaanse soldaten en evenzoveel huurlingen stierven. Het aantal burgerdoden lag rond de 350.000. Honderdduizenden militairen raakten gehandicapt. Daarnaast overleden vele ontwikkelingswerkers, politieagenten, en heeft een groot aantal militairen last van posttraumatische stressstoornissen (PTSS.) Meer dan een miljoen mensen sloegen op de vlucht. De totale kosten worden geschat op biljoenen dollars.²⁸ Religie had hier verschil kunnen maken, zegt voormalig gezant Casey. Dat begon al met de beslissing van president George W. Bush om een invasie te starten. Volgens Casey speelden de

24 Shaun Casey, *Chasing the Devil at Foggy Bottom. The Future of Religion in American Diplomacy* (Eerdmans, Grand Rapids, 2023).

25 Van Dale online.

26 Casey, *Chasing the Devil at Foggy Bottom*, 3-5.

27 Idem, 4.

28 Idem, 17, 18.

FOTO DVIDS

Volgens voormalig gezant Shaun Casey overwoog president Bush voor de invasie van Irak in 2003 geen enkel moment de tegenstellingen tussen soenitische en sjjiitische moslims

tegenstellingen tussen soenitische en sjjiitische moslims in Irak en de rol van andere religieuze minderheden geen enkel moment mee in de overwegingen van Bush. Zelfs als de regering had gevraagd om advies, was het ambtenaren-apparaat niet in staat geweest een fatsoenlijke beoordeling te geven van de situatie. De enige verschenen stukken die blijk geven van inzicht in deze situatie zijn van een erg basaal niveau als het gaat om de kennis over religie.²⁹

Geestelijk verzorgers als militaire adviseurs?

Ook op een ander moment had kennis van religie verschil kunnen maken. Toen de opstand in Irak uitbrak ontbrak het aan inzicht in de rol van religie, aldus Casey. Men ging ervan uit dat militairen op het moment van de invasie zelf diepgaande kennis van de Iraakse religieuze

dynamiek zouden kunnen opdoen. Dat bleek echter een misvatting. Daarnaast werden veel religieuze verschijnselen geïnterpreteerd als een lokale uitdrukking van een wereldwijde islamitische opstand. Een voorbeeld van onvoldoende inzicht was het besluit dat de geestelijk verzorgers van het leger vanwege hun kennis van religie naast het verlenen van geestelijke steun aan militairen ook belast werden met advisering op alle niveaus van de oorlog. Maar hier zijn geestelijke verzorgers, enkele daar gelaten, niet voor opgeleid.³⁰

Kopiëren scheiding kerk en staat naar Amerikaans model

In de plannen om Irak te besturen was ook onvoldoende oog voor religie. Dit bleek uit het feit dat er een grondwet werd geschreven naar Amerikaanse stijl, ook ten aanzien van godsdienstvrijheid. De VS wilde Irak een soort scheiding tussen kerk en staat opleggen om

29 Idem, 19, 20.

30 Idem, 20, 21.

daarmee te voorkomen dat het een islamitische republiek zou worden. Dit had niets te maken met zelfbeschikking, maar had daarentegen veel weg van koloniale overheersing. Het leidde dan ook tot het uitvaardigen van een fatwa door ayatollah Sistani tegen deze opgelegde grondwet. Bij de wederopbouw hielden de Amerikanen ook geen enkele rekening met de lokale en nationale actoren die hierbij van cruciale betekenis zouden kunnen zijn, namelijk religieuze leiders.³¹

Een blinde vlek in het religieuze wereldbeeld van Bush?

Bush was extreem gefocust op Irak als een terroristische staat. *Regime change* was nodig om de wereld te laten zien dat Amerika niet toestond dat dictator Saddam Hoessein massavernietigingswapens zou bezitten. De visie van Bush was groots en daardoor had hij geen oog voor alle tegenbewijs dat de basis van een eventueel ingrijpen zou ondermijnen. De VS maakte oppositie onmogelijk door de wereld te framen in Manicheïstische termen: als je niet met ons bent, ben je tegen ons.³² In dit wereldbeeld is de leider overtuigd van zijn eigen rechtvaardigheid en is het doel een kruistocht tegen het kwaad. Door deze 'heilige' missie worden alle middelen en methodes om dat doel te bereiken al snel gerechtvaardigd geacht. Alles wat ten dienste staat aan het goede is immers goorloofd. Leaders die dit wereldbeeld omarmen zijn door hun onwankelbare overtuiging blind voor het idee dat hun handelen immoreel kan zijn.³³ Ironisch genoeg weerspiegelde Bush hiermee het zwart-witdenken van de terroristische organisaties die hij wilde bestrijden.

Dit voorbeeld en dat van Zelensky in het begin van dit artikel laten zien dat religie ook meespeelt in de wereldbeschouwingen van actoren zoals regeringsleiders in de internationale betrekkingen. Had Zelensky ingezien hoe belangrijk de pelgrimage naar Oeman was voor orthodoxe joden als hij geen religieuze achtergrond had gehad?

Religie in de oorlog tussen Rusland en Oekraïne

Casey beschrijft dat hij op een bepaald ogenblik een gesprek heeft met een Russische vrouw (het is dan vlak voordat Poetin de Krim inneemt) die

'Religie speelt ook mee in de wereldbeschouwingen van actoren zoals regeringsleiders in de internationale betrekkingen'

hem vraagt of de afdeling van Casey een strategie heeft om de Russisch-Orthodoxe Kerk bij het beleid te betrekken. Die was er op dat moment niet.³⁴ Dat lijkt een gemiste kans. Het is namelijk zo dat de Russisch-Orthodoxe Kerk een ideologische steunpilaar is voor Poetin en zijn oorlog tegen Oekraïne. Poetin ziet een belangrijke rol weggelegd voor religie. Hij heeft verschillende keren gewezen op het gevaar van een religieus of spiritueel vacuüm. Poetin heeft dat zelf meegemaakt onder het communisme en daarom pleit hij sinds zijn aantreden als president voor herstel van de publieke rol van de Russisch-Orthodoxe Kerk.

Poetin meent dat Europa verzwakt is vanwege het ontbreken van een duidelijk rol van religie en de daarbij behorende moraal. Hij zegt Rusland daartegen te willen beschermen. Hij ziet zichzelf dus als een *katechon*: dit begrip uit de politieke theologie betekent dat de staat zichzelf ziet als een weerhouder tegen het kwaad en morele chaos.³⁵ Doordat Poetin zich verzekerd weet van de steun van de Russisch-Orthodoxe

31 Idem, *Chasing the Devil at Foggy Bottom*, 22-25.

32 Idem, 25-28. Het Manicheïsme is een gnostische religie en een stroming binnen het christendom uit de derde eeuw. Het gaat ervan uit dat er al voor de schepping van de wereld twee onafhankelijke en ongeschapen principes waren en dat die er nog steeds zijn, namelijk het goede en het kwade.

33 Glenn Greenwald, *A Tragic Legacy. How a Good vs. Evil Mentality Destroyed the Bush Presidency* (New York, Three Rivers Press, 2007) 229.

34 Casey, *Chasing the Devil at Foggy Bottom*, 173.

35 Beatrice de Graaf en Niels Dorst, Theatertour Poetins oorlog. Geschiedenis als wapen, Breda, 14 januari 2025; Simon Polinder, 'Het kan: Poetin, geopolitiek én religie serieus nemen', *Security History Network Blog* (28 januari 2025). Zie: <https://securityhistorynetwork.com/2025/01/28/polinder-poetin-geopolitiek-en-religie-serieus-nemen/>.

FOTO ANPERA, ALEXANDER KAZAKOV/SPOENIK/KREMLINPOOL

Vladimir Poetin ontmoet patriarch Kirill: de Russische president weet zich gesteund door de Orthodoxe Kerk

Kerk, kan hij daarmee ook de mensen die zich identificeren met de Russisch-Orthodoxe Kerk aan zich binden. Statistieken van het Pew Research Center uit 2014, het jaar waarin Poetin de Krim innam, tonen aan dat 72 procent van de Russen zich toen identificeerde met het Russisch-Orthodoxe geloof.³⁶ Het minste wat een realistische en reële buitenlandse politiek zou

kunnen doen is in kaart brengen in hoeverre de Russisch-Orthodoxe Kerk daadwerkelijk Poetin steunt. Als die steun namelijk wegvalt, is Poetin een groot deel van zijn legitimatie kwijt.

Verdeeldheid in de Russisch-Orthodoxe Kerk?

Volgens een bericht op X, met bijgevoegde beelden en vertaling, zou priester Alexei Shlyapin tijdens een bijeenkomst van de Russisch-Orthodoxe Kerk in Moskou afgelopen 11 februari gezegd hebben: 'For me personally, I do not agree with the 'patriotic tendency' in the church. The duty of a priest is to guide people to the Kingdom of Heaven, rather than being involved in 'patriotism''. Het antwoord van patriarch Kirill is vervolgens: 'How remarkable. First time I am hearing this. Are you a Father from Western Ukraine by chance? Go sit down and seriously think about all that you just blabbed here!' Op het filmpje is te horen hoe de andere aanwezige priesters moeten lachen als Kirill vraagt of deze priester uit West-Oekraïne komt.³⁷ Het is duidelijk dat de priester hier verwijst naar de steun van de Russisch-Orthodoxe Kerk voor het beleid van Poetin. Betekent dit dat er toch oppositie is tegen de steun van Kirill aan Poetin en zijn oorlog, of is dit een eenmalige, eenzame stem? Religieus-sensitief buitenlands beleid zou deze ontwikkelingen kunnen volgen en integreren in een beoordeling van de machtspolitieke analyse. Tegelijkertijd zou het beleid dan terughoudend zijn om al te snel conclusies te trekken in positieve richting. De verwevenheid tussen de Russisch-Orthodoxe Kerk en de staat is sterk. In 2004 ontving Aleksy II, de patriarch van Moskou en van alle Russen, in het Kremlin een hoge onderscheiding van Poetin. Poetin wilde daarmee duidelijk maken hoe belangrijk 'the revival of spirituality and the strengthening of Russia' waren.³⁸ De reactie van Aleksy was bedoeld om te laten zien dat dat geloof, de staat en de mensen voor duizend jaar één waren geweest.³⁹ 'During the thousand years of its history the Russian Orthodox Church has always stayed with its people and actively participated both in the spiritual care for them and in the building of up of the state (...) We educate our believers in the spirit of respect to the authorities, love of the Motherland, and

36 Russians Return to Religion, But Not to Church (Washington, D.C., Pew Research Center, 14 februari 2014. Zie: <https://www.pewresearch.org/religion/2014/02/10/russians-return-to-religion-but-not-to-church/>).

37 Igor Soesjko, 'Russian Orthodox 'Church' meeting', X, 12 februari 2025. Zie: <https://x.com/igorsushko/status/1889594510877036597>.

38 John Garrard en Carol Garrard, *Russian Orthodoxy Resurgent. Faith and Power in the New Russia* (Princeton, Princeton University Press, 2008) 242.

39 Idem, 243.

aspiration to peace and accord among people of different nationalities and religions'.⁴⁰

Drie aanbevelingen om religie te integreren in buitenlands beleid

Enkele aanbevelingen kunnen leiden tot het succesvol integreren van religie in beleid. De eerste is om aandacht voor religie en levensbeschouwing niet te versmallen tot het opkomen voor godsdienstvrijheid. De tweede aanbeveling – of waarschuwing – is om religie niet al te instrumentaliseren of te politiseren met het doel er als een handige *tool* bepaalde politieke doelen mee te behalen. Dit is bijvoorbeeld een risico als religie wordt ingezet als instrument om gewelddadig extremisme en terrorisme tegen te gaan (Countering Violent Extremism). Wees altijd eerlijk en transparant over de belangen en doelen die daarbij spelen.⁴¹ Resultaat boeken ten aanzien van religie werkt het beste als toonbaar wordt gemaakt wat het betrekken van religie bij bepaalde dossiers voor verschil zou kunnen maken. Haak dus aan bij bestaande vraagstukken. Daarbij is het van belang, zoals hoogleraar internationale betrekkingen Peter Mandaville schrijft, om niet te vervallen in de neiging een issue religieus te maken, alsof het allemaal om religie draait. Anderzijds bestaat het risico religie weg te redeneren of te reduceren tot iets anders. Het gaat vaak om de tussenweg namelijk de 'right-sizing of religion'.⁴²

Nut en noodzaak van religieuze geletterdheid

Dat laatste is echter een kwaliteit die vraagt om religieuze geletterdheid en die is niet altijd aanwezig binnen de overheid, terwijl dat in de huidige wereld wel zou moeten. Met dit laatste sluit ik aan bij het recente rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Nederland in een fragmenterende wereldorde*.⁴³ Maar misschien moet er niet worden gewacht totdat mensen bij de overheid gaan werken, maar valt er ook in de opleidingen al wat te doen. Bij een van de grootste internationale-

Bij een van de grootste internationale betrekkingenopleidingen in Nederland komt religie er belabberd van af

betrekkingenopleidingen in Nederland komt religie er belabberd van af. Er wordt geen cursus aangeboden over het onderwerp en het centrale handboek over internationale betrekkingen dat gebruikt wordt verwijst nauwelijks naar religie. Als het wel aan bod komt is religie clichématig en heel summier. Onderwerpen waarbij religie even genoemd wordt zijn fundamentalisme, Arabische Lente, terrorisme, Islam, en de Iraanse revolutie. Verder worden er een paar zinnen gewijd aan het principe van de rechtvaardige oorlog en de Weber-these dat er een relatie is tussen kapitalisme en Christendom.⁴⁴ Dit is echter veel te weinig en te eenzijdig willen we toekomstige diplomaten, beleidsmedewerkers en politici inwijden in de wereld van de internationale betrekkingen. Kortom, genoeg reële aanleiding om religie op de radar te houden, zowel in de praktijk als in het onderwijs en onderzoek aan de universiteiten. ■

40 Ibidem.

41 Casey, *Chasing the Devil at Foggy Bottom*, 4, 5. Simon Polinder, 'Religion in International Relations and the Russia-Ukraine Conflict', *E-International Relations* (30 september 2022) Zie: <https://www.e-ir.info/2022/09/30/religion-in-international-relations-and-the-russia-ukraine-conflict/>.

42 Peter Mandaville, 'Right-Sizing Religion and Religious Engagement in Diplomacy and Development', *Review of Faith and International Affairs* 19 (2021) (1) 92-97.

43 *Nederland in een fragmenterende wereldorde* (Den Haag, Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 1 juli 2024).

44 Tim Dunne, Milja Kurki en Steve Smith (red.), *International Relations Theories. Discipline and Diversity* 5e editie (Oxford, Oxford University Press, 2021).

De leugen als wapen: Katyn en georganiseerde desinformatie

Beata Bruggeman-Sękowska – bestuurslid Europees Instituut over de Communistische Onderdrukkingen
en hoofdredacteur Midden- en Oost-Europa Centrum

Vijfentachtig jaar geleden executeerden de Sovjets in opdracht van Jozef Stalin ongeveer 22.000 Poolse krijgsgevangenen – militairen en politieofficieren, grenswachten en leden van de intelligentsia – op brute wijze in de bossen van Katyn en begroeven hen in massagraven. Het bloedbad van Katyn is niet alleen een van de gruwelijkste moorden in de geschiedenis van Polen, maar tegelijk ook het begin van een schokkende desinformatiecampagne van de

communisten, met het doel het bloedbad van 1940 helemaal uit te wissen. Zij hebben daarvoor een desinformatieapparaat gebruikt dat al in 1923 onder Stalin werd bedacht. Stalin noemde het instrument om leugens te verspreiden ‘desinformatsija’, een naam met een Frans sausje, opzettelijk gepresenteerd als een westerse uitvinding.

De gruwelen van Katyn zijn des te schrijnender als ze in de bredere geopolitieke context geplaatst worden. De massamoord vond plaats nadat zowel Duitsland als de Sovjetunie in september 1939 Polen binnenvielen; Duitsland op 1 september vanuit het westen, gevolgd door de Sovjets 16 dagen later vanuit het oosten. Dit was het directe gevolg van een geheime clausule in het Molotov-Ribbentrop-pact tussen de twee dictaturen, die Polen in tweeën deelde en de Sovjets carte blanche gaf om andere landen zoals Litouwen, Letland, Estland, Finland en delen van Roemenië te annexeren. De gevolgen waren desastreus: deportaties, massamoorden, etnische zuiveringen en misdaden tegen de menselijkheid in de door de Sovjets bezette gebieden. Na hun aanval op Rusland ontdekten de nazi's de massagraven in Katyn in 1943, waarop de Sovjet-desinformatiemachine op volle toren begon te draaien. De Sovjets ontkenden niet alleen de waarheid, maar wezen de Duitsers als de schuldigen aan. Moskou heeft het Poolse volk

Moskou heeft de massamoord gedurende de gehele communistische periode in Polen systematisch uit het collectieve geheugen gewist

zijn geschiedenis voor vele jaren afgenomen. 'Wie de controle heeft over het verleden, heeft de controle over de toekomst; wie de controle heeft over het heden, heeft de controle over het verleden', waarschuwde George Orwell. Katyn laat zien hoe waar die woorden zijn.

De misdaad werd gedurende de gehele communistische periode in Polen systematisch uit het collectieve geheugen gewist. Onderdrukking van informatie, vervalsing van feiten en censuur waren de middelen waarmee de waarheid over Katyn werd geblokkeerd. Boeken werden gecensureerd, documenten verdwenen en wie zich hardop uitsprak tegen de officiële lezing riskeerde vervolging. Het was een angstcultuur waarin de waarheid zelf de grootste vijand werd.

Het Russische propagandablad *Pravda* (de waarheid) werd opgericht op initiatief van Stalin en vormde samen met *Izvestia* (het nieuws) het belangrijkste desinformatiewapen van de Sovjets. Maar in *Pravda* en *Izvestia* stond geen nieuws en geen waarheid. Desinformatie werd een strategisch wapen binnen de actieve maatregelen – de term die de Sovjets gebruikten voor geheime operaties zoals spionage, sabotage en propaganda. Het doel was invloed uitoefenen op de wereldpolitiek, vooral op de westerse democratieën, en verdeeldheid zaaien binnen allianties. Zo werd desinformatie niet alleen een belangrijk instrument in de Sovjetpropaganda, maar ook een geopolitiek wapen. Zelfs na de val van de Sovjet-Unie bleef erkenning uit. Rusland gaf in 1990 toe dat zij de moorden hebben gepleegd, maar in 2021 degradeerde het Russische ministerie van Cultuur het monument van Katyn naar 'regionale betekenis' – een diplomatiek eufemisme voor collectieve vergetelheid.

In de digitale wereld van nu heeft dit Sovjet-erfgoed een ongekende kracht gekregen. De waarheid heeft een snelheidsprobleem en leugens verspreiden zich sneller dan feiten kunnen worden gecontroleerd. Desinformatie is opnieuw een dodelijk geopolitiek wapen. Sociale media zijn de nieuwe *Pravda*. Feiten en waarheid worden steeds vaker vervormd. Wat ooit de Sovjets ooit als desinformatie definieerden, is

In de digitale wereld van nu is het Sovjet-erfgoed van de desinformatie een dodelijk geopolitiek wapen geworden

nu een krachtig instrument geworden in de moderne politieke strijd, zelfs voor wereldleiders. Valse informatie wordt opzettelijk gebruikt om publieke opinie te beïnvloeden, verdeeldheid te zaaien en conflicten te voeden.

Katyn is nu meer dan ooit relevant: het herinnert ons aan de verwoestende gevolgen van leugens die regeren en aan de geschiedenis die door de overwinnaar wordt herschreven. Katyn is geen afgesloten hoofdstuk: het is een spiegel. Wat we daarin zien, hangt af van onze bereidheid om de ongemakkelijke waarheid onder ogen te blijven zien – zelfs wanneer die ons niet uitkomt. De slachtoffers verdienen geen stilte, maar herinnering, erkenning en waarheid. Altijd. ■

De in de achilleshiel verborgen dimensies van hoofdtak 1

Kap Marieke Jacobs, Kenniscentrum Logistiek OTCLog Koninklijke Landmacht

Het ‘we moeten ons alleen maar bezig houden met hoofdtak 1’, indirect duidend op het Russische front, roept bij mij vragen op. Hoofdtak 1 omvat namelijk niet uitsluitend de huidige manier van verdedigen en vechten bij een Russische frontlinie, noch gaat het, zoals ik kan opmaken uit de letterlijke betekenis van de grondwet en hoe hieruit hoofdtak 1 is geïnterpreteerd, enkel om vechten tegen menselijke of statelijke vijanden.

Artikel 97 van de grondwet definieert dat de krijgsmacht taken uitvoert ‘ten behoeve van de verdediging en ter bescherming van de belangen van het Koninkrijk, alsmede ten behoeve van de handhaving en de bevordering van de internationale rechtsorde’. Daaruit is opgemaakt dat hoofdtak 1 ‘het beschermen en verdedigen van eigen grondgebied en dat van bondgenoten’ betreft.

Dit aangehaald hebbende: omvat de grondwet en daarmee hoofdtak 1 niet veel meer dan slechts het beschermen van Nederland tegen menselijke aanvallen? Gaat het niet om het beschermen van ons grondgebied in al zijn vormen tegen invloeden die onze veiligheid kunnen bedreigen – of dat nu door mensen, technologie, of zelfs de natuur komt?

En begrijp me niet verkeerd, want onszelf verdedigen tegen een dreigend Russisch front is zeker een prioriteit. Nu lijkt het of onszelf verdedigen een bedreiging is. Waar we wel voor moeten waken, is dat het waarborgen van de veiligheid van ons grondgebied, en daarmee hoofdtak 1, veel breder is dan alleen het Russische front én tevens de manier van

oorlogsvoering die daar plaatsvindt. Als we ons enkel focussen op de huidige gevechtstactieken aan het front en de vijand die daar staat, lopen we het risico andere belangrijke dreigingen over het hoofd te zien, wat ons kwetsbaar maakt voor andere gevaren. We kunnen nog zo sterk proberen te zijn als Achilles, iets of iemand zal altijd die kwetsbare achilleshiel vinden, terwijl we in staat moeten zijn met een bredere blik te handelen zodat we die achilleshiel gewoon kunnen identificeren en versterken.

Om dit verder toe te lichten: Wanneer men zegt ‘We moeten onze prio hebben op hoofdtak 1 en gewoon vechten, en randzaken zoals klimaat doen er nu niet toe’, dan komt dat op mij bedenkelijk en paradoxaal over vanwege twee aspecten. Want hoewel het begrijpelijk is dat de dreiging van een conflict met Rusland grote aandacht vraagt, kan het negeren van andere trends net zo gevaarlijk zijn. Of dit nou trends zijn die *an sich* los staan van het Russische conflict of trends die de huidige gevechtstactieken omzeilen om ons als vijand te slim af te zijn.

Als eerste, en een van de opzichzelfstaande trends, al dan niet de meest dreigende naast de Russische dreiging, is de klimaatproblematiek die steeds meer druk uitoefent op onze veiligheid. Men kan het daar oneens mee zijn. Maar stel: of we nu aangevallen worden door een vijand en een deel van Nederland militair bezet is, of dat de dijken breken door zeespiegelstijging of overvloedig gletsjerwater en Nederland deels onder water komt te staan, wat is het verschil? In beide gevallen komt ons grondgebied in gevaar. En ja, bij militaire bezetting verliezen we een deel van onze soevereiniteit.

Maar wat blijft er over van waar soevereiniteit ooit in beginsel voor bedoeld was wanneer ons grondgebied onder water staat? En natuurlijk is Defensie primair toegerust om ons tegen vijandelijke aanvallen van menselijke aard te beschermen, waar andere instanties gespecialiseerd zijn te handelen bij bepaalde gevolgen van natuurlijke dreigingen in Nederland. Wanneer het echter om de integriteit van ons grondgebied gaat, heeft Defensie altijd een (centrale) rol, vooral wanneer die dreigingen militaire handelingen, capaciteiten of middelen vereisen.

Het lijkt misschien ver weg, maar de gevolgen van klimaatverandering dreigen onze grenzen de komende decennia te bedreigen. Dat proces is al gaande en ook hier is er al een beroep gedaan op Defensie. Denk aan de watertekorten in de zomer van 2022, dreigende overstromingen in december 2023, extreme regenval in Limburg in juli 2021 en de heftige bosbrand op de Ederheide afgelopen april door aanhoudende droogte. Naast deze problemen die terug zullen blijven keren en ernstiger worden, zorgt het veranderende klimaat ook voor beschadiging van onze infrastructuur. Denk aan bruggen die tijdelijk niet meer opengaan door aanhoudende hitte of stijging van het waterpeil in rivieren waardoor schepen belemmerd kunnen worden onder bepaalde bruggen door te varen. En ook de energietransitie, die we absoluut in gang moeten zetten om de andere gevolgen van klimaatverandering tegen te gaan, brengt de nodige risico's met zich mee waar we op moeten reageren en waar Defensie ook al een rol in speelt. Denk aan de prangende vraag naar kritieke grondstoffen die nodig zijn om de energietransitie te realiseren, en de geopolitieke impact daarvan. Als straks daarnaast een groot gedeelte van de Nederlandse energievoorziening van wind- en zonneparken van zee komt, dan maakt dat ons afhankelijk van deze kwetsbare locaties. En dat brengt niet alleen onze maatschappij in gevaar, maar heeft ook impact op Defensie en de uitvoering van onze taken in binnen en buitenland ter bescherming van, ironisch genoeg, diezelfde maatschappij. Bovendien heeft klimaatverandering niet alleen impact op ons land, maar beïnvloedt het ook het gevecht zelf.

Hevige weersomstandigheden kunnen gevechtsoperaties bemoeilijken, infrastructuur verzwakken en de stabiliteit van operationeel gebied ondermijnen.

Ten tweede, wanneer we enkel focussen op het traditionele gevecht langs het Russische front, kunnen we belangrijke nieuwe vormen van aanvals- en gevechtstactieken over het hoofd zien. We moeten niet vergeten dat innovatie altijd een sleutelrol speelt in oorlogvoering. Oorlogen zijn altijd een tijd van vernieuwing, van het ontwikkelen van nieuwe technieken en strategieën om de vijand te slim af te zijn. Wanneer we dit niet in acht nemen, maakt dit ons kwetsbaar voor cyberaanvallen, hybride oorlogvoering, eventuele aanvallen vanuit een smeltend en steeds bevaarbaarder wordend Arctisch gebied, economische sancties die ons vermogen om ons grondgebied te beschermen ondermijnen, en zelfs nieuwe ontwikkelingen die we tot dusver niet eens in het vizier hadden.

Dus ja, de huidige Russische dreiging vereist onmiddellijke aandacht. Maar laten we beseffen dat hoofdtak 1 veel meer is dan het huidige gevecht bij het Russische front. Alleen door onze focus te spreiden, onze ogen open te houden voor nieuwe ontwikkelingen en de veiligheid op verschillende fronten te waarborgen, kunnen we hoofdtak 1 werkelijk naar behoren volbrengen.

We hebben in het verleden al voorbeelden gezien van hoe een te eenzijdige focus ons in de problemen kan brengen. Vaak moet ik denken aan de bouw van de Hollandse Waterlinie om steden als Amsterdam en Den Haag te beschermen. Maar niemand had voorzien dat het vliegtuig werd uitgevonden waartegen een waterlinie geen enkele bescherming biedt.

Onze veiligheid moet in alle domeinen en in alle dimensies worden gewaarborgd – van landsgrenzen tot cyberruimte, van klassieke krijgskunst tot de effecten van klimaatverandering. Als we ons enkel richten op de oorlog die nu voor ons ligt, zullen belangrijke veranderingen en dreigingen als een onaangename verrassing aan de horizon verschijnen. ■

Maatschappelijke Raad voor de Krijgsmacht 2.0

Jan Schoeman*

We leven in bijzondere tijden. Al enige tijd hoor je in Nederland, natuurlijk internationaal geïnspireerd, geluiden over extra geld voor defensie: waar tijdenlang 2 procent van het bnp onhaalbaar bleek, schuift Nederland nu vrijwel moeiteloos door naar een Trumpiaanse 5 procent. Er komen veel nieuwe materieelprojecten, meer kazernes, meer oefenterreinen, en een compleet nieuw tank- én een pantserinfanteriebataljon. Je hoort zelfs pleidooien om de huidige defensieorganisatie van 65.000 naar 100.000

man/vrouw op te plussen. Veel hogere getallen zijn ook al gehoord, en varianten op de opgeschorte dienstplicht en een geactualiseerd reservistenbeleid komen daarbij weer in beeld.

Maar, nu de krijgsmacht plotseling weer in de aandacht van de BV Nederland komt en een maatschappelijk relevant onderwerp is, zou de verhouding tussen maatschappij en krijgsmacht ook meer aandacht verdienen. Datzelfde geldt ook voor het maatschappelijk draagvlak voor de organisatie. Voor Defensie is dat een bittere noodzaak, want op en vanuit die samenleving moet de organisatie bestaan en groeien. Probleem is wel dat Defensie sinds de val van de Berlijnse Muur een weliswaar professionelere, maar ook steeds minder zichtbare organisatie is geworden. Geen kazernes meer in de buurt, maar ook geen dienstplichtige broers meer, en dat geldt ook voor de bijbehorende sterke borrelverhalen op verjaardagen.

De verhouding tussen samenleving en krijgsmacht is in Nederland altijd delicaat geweest. Zelfs op het hoogtepunt van de Koude Oorlog baarde die verhouding zorgen. Zo constateerde de toenmalige Nationale Raad Welzijn Militairen in 1959 een 'vrij algemene apathie van het volk jegens het wel en wee van de krijgsmacht'. Deze

De bevolking zal het bestaansrecht van de krijgsmacht moeten onderschrijven

* Jan Schoeman werkte tussen 1987 en 1997 voor de Maatschappelijke Raad voor de Krijgsmacht, en van 1987 tot 2000 voor de Stichting Maatschappij en Krijgsmacht.

Raad zou in 1980 overgaan in de Maatschappelijke Raad voor de Krijgsmacht (MRK). De MRK adviseerde de minister van Defensie gevraagd en ongevraagd over de maatschappelijke aspecten van het beleid of van beleidsvoornemens waar deze het welzijn van het personeel, de menselijke verhoudingen in de defensieorganisatie en de verhouding tussen krijgsmacht en samenleving wezenlijk raakten. Dat gebeurde onder het motto 'Zo militair als noodzakelijk, zo civiel als mogelijk'. De Raad was breed samengesteld en bestond uit leden afkomstig uit onder meer de politiek, de civiele en militaire vakbeweging, religieuze stromingen, wetenschap en pers. Tijdens zijn bestaan bracht de MRK 34 doorgaans opzienbarende en baanbrekende adviezen uit over onder meer vrouwen, etnische minderheden en homoseksuelen in de krijgsmacht. Niet al deze adviezen werden in dank aanvaard door de toenmalige politieke en militaire leiding van het ministerie, die de vernieuwende inzichten vaak veel te ver vonden gaan.

Het bestaan van de Raad duurde tot de opheffing in november 1996. In datzelfde jaar, in september, werd de dienstplicht opgeschort, en kreeg Nederland een beroepskrijgsmacht. De voortdurende doorstroom van licht onwillige jonge mannen uit de civiele samenleving in de krijgsmacht kwam daarmee tot stilstand. De betrokkenheid van de Nederlandse bevolking bij militaire aangelegenheden was niet langer spontaan, vanzelfsprekend en op alle niveaus gegarandeerd. Toenmalig minister van Defensie Joris Voorhoeve memoreerde overigens dat de opheffing van de Raad niet in de eerste plaats was ingegeven door het feit dat er niet meer over de dienstplicht moest worden geadviseerd. Hij zag het anders: de MRK heeft zichzelf vooral dankzij het succes van zijn adviezen overbodig gemaakt. 'De krijgsmacht is de laatste jaren sterk vermaatschappelijkt en verankerd in de samenleving', aldus Voorhoeve in november 1996. Deze opvatting van de minister werd toen al als kortzichtig en onjuist ervaren, en dat is zij zeker anno 2025.

Immers, de veranderde veiligheidssituatie in de wereld leidt er toe dat de krijgsmacht als uitvloeisel van het actuele politieke beleid wat

De verhouding tussen samenleving en krijgsmacht is in Nederland altijd delicaat geweest

betreft zaken als financiën, menskracht en ruimtebeslag een steeds groter beroep op de samenleving moet doen. Dat gaat alleen lukken als er voldoende begrip en maatschappelijk draagvlak voor Defensie is, en zo'n draagvlak komt voort vanuit een bij de krijgsmacht betrokken bevolking. Die bevolking zal, met andere woorden, het bestaansrecht van de krijgsmacht moeten onderschrijven, en zich tevens moeten kunnen herkennen in de bestaanswijze. Dat kan alleen met de bovengenoemde spontane, vanzelfsprekende en op alle niveaus gegarandeerde betrokkenheid. En een instituut als een hedendaagse versie van de MRK staat daarvoor garant.

Want hoezeer de tijden ook zijn veranderd, de gedachte achter de MRK en het motto van de Raad hebben anno 2025 nog helemaal niets aan betekenis en zeggingskracht ingeboet. Het is kortom de hoogste tijd voor een MRK 2.0, die garant staat voor voldoende draagvlak voor een Nederlandse krijgsmacht die zo militair als noodzakelijk en zo civiel als mogelijk is! ■

*Een Oekraïense militair
ontvangt een onderscheiding.
Defensieattaché Hans Hoppenreijts
vormde bijna drie jaar lang de oren
en ogen van Nederland in Kyiv*

‘Boots on the ground’ in Kyiv

Interview met kolonel b.d. Hans Hoppenreijs, defensieattaché in Oekraïne 2022-2024

Han Bouwmeester en Maarten Katsman

Hij zou eind 2021 als defensieattaché naar Moskou gaan, maar het werd uiteindelijk Kyiv. Kolonel b.d. Hans Hoppenreijs vertelt in gesprek met de *Militaire Spectator* over de oorlog in Oekraïne die kort na zijn aankomst in Kyiv uitbrak: de dreiging uit de lucht, het aanpassingsvermogen van beide partijen en de voortrekkersrol die Nederland speelt in de steun voor het bedreigde land. ‘Nederland is als de eerste dominosteen die andere in beweging zet.’

Eind september 2021: het papierwerk om naar Moskou te gaan was op orde, het verhuisbedrijf had alles ingepakt en Hans Hoppenreijs had zelfs samen met zijn echtgenote een jaar lang de Russische taal geleerd (wat hij overigens niemand adviseert om te gaan doen op 60-jarige leeftijd). Ze konden vertrekken naar Moskou. De dag voor vertrek kwam er echter onverwacht een verwarrend bericht. Gelijktijdig met zijn plaatsing in Moskou werd door de Russische ambassade in Den Haag de komst van een nieuwe Russische defensieattaché in Den Haag aangekondigd. Deze kreeg zijn papieren echter niet op orde want hij werd geweigerd door de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken. Het is vrij bijzonder dat iemand niet door de verplichte ‘toetsingen’ van de veiligheidsdienst komt. In ieder geval kon deze Russische defensieattaché niet vertrekken naar Den Haag. Deze situatie leidde tot een diplomatiek geschil tussen beide landen waarvan de uitslag later direct effect bleek te hebben op de plaatsing van Hoppenreijs in Moskou. In november 2021, op de dag dat Hoppenreijs en echtgenote het huurcontract tekenden voor hun nieuwe appartement in de Russische hoofdstad, hoorden ze dat de plaatsing alsnog definitief niet doorging. Diplomatiek overleg over het genoemde geschil had geen oplossing geboden. ‘Rusland handelde zoals het altijd doet in dit soort situaties: *tit for tat*. Ofwel: Nederland weigert onze defensieattaché in Den Haag, dan weigeren wij de

Nederlandse defensieattaché in Moskou’, legt Hoppenreijs uit.

Drie maanden hing een ‘zwaard van Damocles’ boven hun hoofd. ‘Het was de vraag of er een officiële brief zou komen met de opdracht om Rusland binnen 24 uur te verlaten, wanneer ik tot Persona Non Grata zou worden verklaard.’ Ondertussen was Hoppenreijs in de ambassade gewoon aan het werk en een internationaal (sociaal) netwerk aan het onderhouden en uitbouwen dat hij had overgenomen van zijn voorganger (kolonel Erik de Landmeter). Hij kon echter geen officiële zaken doen of Nederland land officieel vertegenwoordigen richting het Russische ministerie van Defensie. ‘Ik voelde me zo machteloos als een pingpongbal en had geen controle over wat er gebeurde. Ik begreep dat ik een instrument was in het diplomatieke spel, een spel dat door de beide ministeries van Buitenlandse Zaken wordt gespeeld. Dat heeft een eigen dynamiek waar we als militairen niet mee vertrouwd zijn.’ Er kwam echter nooit zo’n opdracht om het land te verlaten, noch werd hij Persona Non Grata verklaard. Net voordat het inreisvisum (geldig voor 90 dagen) afliep, verliet het echtpaar Hoppenreijs Moskou dus volgens de regels op 20 december 2021.

Kort voor kerst arriveerde Hoppenreijs weer in Nederland en meldde zich bij de Directeur Internationale Militaire Samenwerking (brigade-

Het kernteam van de Nederlandse ambassade in Oekraïne, tijdelijk uitgeweken naar Rzeszow, Polen: ambassadeur Jennes de Mol (rechts) en defensieattaché kolonel Hans Hoppenreijns

generaal Jan Blacqui re) en vervolgens bij de Commandant der Strijdkrachten (generaal Onno Eichelsheim). Deze vroeg Hoppenreijns om door te gaan als defensieattaché in Kyiv. Hij was immers geheel opgeleid voor Rusland en hij had Russisch geleerd, dat toch overeenkomsten vertoont met de Oekra nse taal. ‘Oekraïne was op dat moment al jaren in oorlog (sinds de inname van de Krim in 2014, red.) en Nederland had voor Kyiv een zogenoemde “reizende attaché” (luitenant-kolonel Erik van Vuren) die zeer goed werk verrichtte maar niet permanent aanwezig was in de hoofdstad Kyiv. De CDS wilde de aanwezigheid van de defensieattaché in Kyiv intensiveren en 24/7 ‘boots on the ground’ in het belaagde land.’

Militaire hulp komt op gang

Eind januari 2022 arriveerde Hoppenreijns in de Oekra nse hoofdstad, waar de Nederlandse ambassade bezig was met de uitvoering van een

strak evacuatieplan. ‘Familieleden en niet-essentieel personeel waren al naar Nederland vertrokken’, vertelt Hoppenreijns. ‘We bleven met een klein ambasadeteam werken vanuit de residentie van de ambassadeur, maar kregen na een week de opdracht om de ambassade onklaar te maken, de computerschijven mee te nemen en te vertrekken naar Lviv.’ Internationaal was men afwachting: welk land zou als eerste Kyiv verlaten? Niemand wilde de eerste zijn, want het is een belangrijk en negatief signaal. Andere landen zouden immers snel volgen. Veel landen hadden nog trauma’s van de evacuatie uit Kabul. In Nederland waren hier zelfs twee ministers voor afgetreden. Aan de andere kant wilde geen enkel land te laat de evacuatie inzetten en ingesloten worden door de Russen. ‘Iedereen lette op elkaar’, memoreert Hoppenreijns. ‘Uiteindelijk waren het, als ik me niet vergis, de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk die de uittocht in gang zetten naar Lviv, in het westen van Oekraïne, en daarna ook ons eigen kernteam.’

Toen op 24 februari de invasie begon, werd de Nederlandse vlag in Oekraïne gestreken en verplaatste het kernteam van de ambassade naar Rzeszow in Polen, ongeveer 100 kilometer van de grens met Oekraïne. De keuze voor die plaats was geen toeval. Veel ambassades streken er neer en het vliegveld van Rzeszow was al een beetje de logistieke hub geworden voor gedoneerd materieel. Daar was dus werk te doen voor defensieattachés.

De militaire donaties kwamen, hoewel ongeorganiseerd en rommelig, snel op gang. 'De tijd van praten over schervest en helmen was na 24 februari voorbij, de eerste ladingen bevatten antitankwapens, stingers en geweren. Omdat er ook Nederlandse C-130's arriveerden, bood ik mijn hulp aan bij de lokale Amerikaanse commandant. Er kwamen grote aantallen spullen binnen en dat probeerden we te stroomlijnen.' Dat was hard nodig, zegt Hoppenreijs, want 'in het begin was er geen overzicht of toezicht. Zo arriveerde er een keer een Amerikaanse SOF-kolonel in een civiele vrachtwagen terwijl ik bij de Nederlandse pallets met spullen stond. Hij shopte met enkele mannen een aantal pallets met antitankwapens bij elkaar, laadde ze in de truck en reed weg. Van enige registratie was toen nog geen sprake.'

'Het was soms beschamend wat er in Rzeszow in de kisten met gedoneerd materieel zat; soms zelfs roestige schrootwapens', vertelt Hoppenreijs. 'Nederland daarentegen leverde netjes gesealde wapens, compleet met sets gereedschap.' Overigens uit de kolonel ook enige kritische noten: 'Er bestond een grote discrepantie tussen wat Oekraïne verwachtte aan hulp en hoe men daar in de Haagse wereld naar keek. Kyiv kreeg in het begin niet altijd inzetbare *capabilities* waar het behoefte aan had. Zo werden in het begin 4-tonners geleverd zonder gereedschap en met een vrijwel lege brandstoftank en de eerste YPR's waren "kaal". Hoe ga je dan oorlog voeren? Die trucks moesten rechtstreeks naar het front en dieselolie was er niet in Oekraïne.' De kolonel vervolgt: 'Dat vereiste dus actie en korte tijd later was dat issue opgelost. Er kwamen steeds betere en completere uitrustingsstukken uit Nederland en ook waren de

'Er bestond een grote discrepantie tussen wat Oekraïne verwachtte aan hulp en hoe men daar in de Haagse wereld naar keek'

brandstoftanks gevuld. We leerden in Den Haag en Rzeszow heel snel, maar we konden natuurlijk ook niet alle Oekraïense wensen vervullen. Gelukkig werd al snel de Taskforce onder leiding van kolonel Simon Wouda opgericht en die pakte steeds meer zaken gestructureerd op.'

Nederland heeft vanaf het begin een voortrekkersrol op zich genomen. 'Den Haag was de eerste die wapens met vizier leverde, terwijl andere landen dit perse niet wilden. Ook met de pantserhouwitsers nam Nederland het voortouw, samen met Duitsland. Toch moest ik elke keer weer uitleggen hoe belangrijk gevechtsgereedheid en voortzettingsvermogen zijn. Neem reserveonderdelen voor dit hightech-geschut, die heeft Nederland zelf ook niet in grote aantallen op de plank liggen. We verwachtten tijdens alle bezuinigingsrondes dat de industrie daar wel voor zou zorgen, maar daar hebben ze dezelfde managementcursus gevolgd: voorraden worden beschouwd als dood kapitaal en we doen aan *production just in time*', aldus Hoppenreijs. Dat heeft merkbare gevolgen op het slagveld: 'Intensieve oorlog vereist intensief onderhoud en veel reservedelen'. De waanzinnig goede, hightech-pantserhouwitsers staan te vaak en te lang stil door gebrek aan reserveonderdelen. Met dergelijke logistieke theorieën kun je geen oorlog voeren, toch?'

Nederlandse militaire hulpgoederen voor Oekraïne arriveren in Rzeszow, Polen

FOTO HANS HOPPENREIJS

Een 'sitting duck in het doelengebied'

De Russische aanval op Oekraïne in februari 2022 moest een korte, snelle operatie worden. Hoppenreijs blikt terug op de mislukking van dat operatieplan. 'Een belangrijke factor is de mislukte landing op het strategisch belangrijke vliegveld Hostomel, nabij de hoofdstad. Het Russische leger rekende op dit vliegveld voor logistieke ondersteuning van de hoofdmacht die inmiddels via de noord- en oost-as optrok naar Kyiv.' De aanvallen liepen vast. 'Het land bestaat daar vooral uit moerasgebied. Manoeuvreren kan in de noordelijke sector in februari niet, dus Russische troepen moesten gebruik maken van de enkele wegen die er zijn. Zo konden de verdedigers met moderne westerse antitankwapens en drones de lange colonnes makkelijk tot stilstand brengen en deels vernietigen.'

Tot slot noemt Hoppenreijs de weerbaarheid in Kyiv: 'Burgers kregen wapens uitgereikt en de stad werd verdeeld in sectoren, waarover cadetten van de militaire academies en beschikbare eenheden de verantwoordelijkheid kregen ter verdediging van de regeringsstad. De stad was klaar om te vechten, niet om de Russen met bloemetjes te ontvangen.' In andere delen van het land kon het Russische leger wel snel oprukken, 'als een mes door de boter', zegt Hoppenreijs, omdat 'voor de invasie bestuurders en militaire commandanten wettelijk geen blokkades mochten opwerpen of uit voorzorg bruggen konden vernielen. Dat kan alleen als de noodtoestand is uitgeroepen, en dat deed president Zelensky niet voor de invasie een feit was.' Het hele Russische offensief liep uiteindelijk vast door enkele verkeerde aannames in de planningsfase van de operatie: Rusland

trok zich terug rond Kyiv om zich te hergroeperen in het oosten van het land.

De dreiging van Russische grondtroepen verdween, en het kernteam van de ambassade keerde eind april terug naar Kyiv. Hoppenreijs voelde zich daar een 'sitting duck', en als artillerist leek het 'alsof ik me in het doelengebied bevond.' Rusland had op dat moment nog veel raketten, terwijl het Kyiv aan een goede luchtverdediging ontbrak. 'Het luchtalarm ging voortdurend af. Alarmapps waren nog niet goed ontwikkeld. We zaten soms drie keer per nacht in de schuilkelder. Een paar dagen houd je dat wel vol, maar op lange termijn werkt het slopend', aldus Hoppenreijs.

Soms bestaat het beeld dat de Russische krijgsmacht niet adaptief is en simpelweg met massale aanvallen probeert door de verdediging te breken, en daarbij hoge aantallen slachtoffers accepteert. Hoppenreijs omschrijft de strijdende partijen, inclusief landen die Rusland (in)direct steunen, zoals China, Noord-Korea en Iran, als 'artillerielanden' die leunen en vertrouwen op massa, zowel in het materiële als personele opzicht. Toch waarschuwt de kolonel dat de Russen onvoorspelbaar en adaptief optreden, en dan met name in hun raket- en droneaanvallen. 'In Kyiv heb ik heel wat luchtaanvallen meegeemaakt en veel daarvan heb ik geanalyseerd. Elke keer verlopen ze weer anders, Rusland gebruikt nooit twee keer dezelfde tactiek of hetzelfde ritme. Drones en raketten van verschillende typen komen bijvoorbeeld in verschillende aantallen, vanuit steeds andere en meer richtingen, op andere hoogtes en in meerdere golven. Bij elke aanval leren de Russen meer over de locatie van radars en verdedigingsystemen, en die informatie nemen ze mee voor de volgende aanval. Het is een kat-en-muisspel en de Russen leren razendsnel.'

De defensieattaché werkte in de hoofdstad vanuit een hotel. 'Dat bood alle veiligheid en ondersteuning die we nodig hadden, ook mentaal. Mijn uitlaatklep was sporten en daar had het hotel goede faciliteiten voor. Je staat in zo'n situatie immers altijd "aan", zoals men dan zegt. Ik vergelijk het maar met een deken die

altijd over me heen lag, er is voortdurend druk.' In dat hotel verbrak Hoppenreijs ook nog het 'wereldrecord uit bed springen', zoals hij het noemt. 'In een nacht klonk het eens twee keer keihard KABAM...KABAM!. Dus ik als een speer uit bed, naar de schuilkelder. Na even afwachten bleef het verder rustig. Wat bleek: die klappen waren de eerste schoten van de Nederlandse Patriots. Die stonden vlakbij het hotel! Dat hadden ze mij niet verteld natuurlijk.'

De Patriots zijn ontzettend belangrijk en effectief. Ze kunnen zelfs de hypersonische raketten waar president Poetin mee pocht onderscheppen: 'Eind 2023 kwam de eerste Kinzhal (hypersonische raket, red.) op Kyiv af', vertelt Hoppenreijs. 'Niemand wist of de Patriot zo'n Kinzhal uit de lucht kon halen, maar we wisten wel dat deze hypersonische raket enorme schade toebrengt. Het lukte de Patriot om de eerste afgeschoten Kinzhal te onderscheppen; wat een opluchting! De Patriots hebben veel levens gered, en niet alleen in Kyiv. De aanwezigheid van deze systemen was een grote geruststelling voor de bevolking. Wij als Nederlanders waren ook best blij met deze donatie uit ons land.' Overigens is een succesvolle onderschepping niet zonder gevaar: 'Als een Patriot frontaal een Kinzhal raakt, heb je het over 7000 kilo schroot (ofwel ongeveer 7 personenwagens) dat naar beneden komt; dus toch maar lang genoeg in dekking blijven.'

Een politiek spel van bezoeken, steun en donaties

Intussen probeerde Hoppenreijs het werk als defensieattaché in Kyiv op te pakken, samen met de inmiddels geplaatste plaatsvervangend defensieattaché luitenant-kolonel Patrick Urselmann: 'We bouwden een netwerk op van collega-attachés, met het Oekraïense ministerie van Defensie, de Generale Staf het Oekraïense Logistiek Commando en Oekraïense bedrijven die we uiteindelijk wilden koppelen aan Nederlandse bedrijven. Daarbij wilde ik ook zoveel mogelijk niet-westerse collega's spreken, maar door de beperkte tijd kom je toch uit bij gelijkgestemde landen als Groot-Brittannië, Frankrijk,

Duitsland, de Nordics, Baltics en enkele andere. Met zulke landen leveren we immers samen donaties, voeren we trainingsprogramma's uit of delen inlichtingen en opgedane kennis.'

Voor bezoeken van Nederlandse VIP's probeerde Hoppenreijs in te schatten welke onderwerpen belangrijk zijn in Den Haag om die alvast goed voor te bereiden: 'De kwestie rond mobilisatie zou vast vragen oproepen, net als de spanning tussen president Zelensky en de Oekraïense CDS Zaluzhnyi.' Nederland had in 2022 overigens een enigszins negatief imago in Oekraïne door het referendum over het associatieverdrag met de EU, dat door de Nederlandse kiezers werd afgewezen. 'Het kantelpunt voor dat imago begon toen Nederland, toch als klein land, veel en kwalitatief goed materieel leverde. Dat werd erg gewaardeerd en het negatieve imago kantelde vrij snel naar een zeer positief imago.' Het eerste bezoek van toenmalig minister van Defensie Kaja Ollongren bracht dit proces nog eens in een stroomversnelling. 'Zij was zeer geëngageerd en zeer goed geïnformeerd. Ik heb het programma van het bezoek daar ook op aangepast. Ollongren bood morele steun aan Kyiv, boven op de materiële steun waar Nederland voortrekker in was. Ga maar na: Nederland was de eerste die vizieren op geweren, pantserhouwitsers, Leopard-tanks, Patriots en later F-16's leverde. Minister Ruben Brekelmans zette de Nederlandse ambitie verder voort en richtte zich op drones en kennis-opbouw over drones waarmee Nederland wederom de spotlights haalde in Oekraïne.'

Het politieke spel achter wapenleveranties en bezoeken van prominente officials maakte het werk van de defensieattaché makkelijker, hoewel het samenstellen van een goed programma niet altijd eenvoudig was. 'Patrick en ik moesten bijvoorbeeld een minister of CDS bij ieder bezoek iets nieuws bieden, en de inhoud

van het programma moest passen bij het verhaal dat ze in de media uitdragen. Het ging soms moeizaam om onze ideeën bij het Oekraïense ministerie van Defensie ook echt tot uitvoering te brengen. Voor hen is een standaardprogramma makkelijker dan steeds iets nieuws te moeten organiseren. Bovendien is bureaucratie zo'n beetje uitgevonden in Oekraïne en het hoogste niveau moest goedkeuring verlenen voor een door ons voorgesteld programma. Maar met een goede samenwerking kwamen we er altijd wel weer uit.'

De bezoeken leverden Hoppenreijs veel op. In het kielzog van een bezoek gingen deuren open die eerder voor hem gesloten bleven. 'Tijdens bezoeken, zeker met een kleine delegatie, is men in Oekraïne ook eerder bereid bijzondere of zelfs gevoelige dingen te laten zien aan gewaardeerde partners. Onze VIP's kregen regelmatig dingen te zien die hun internationale collega's niet te zien kregen. Dat had ook te maken met de steunende rol en de donaties van ons land.' Na zo'n bezoek kon Hoppenreijs dan weer verder via die geopende deur en onderzoeken welke kansen hij kon identificeren voor de Nederlandse defensieorganisatie. Niettemin was hij ook opgelucht als een bezoek weer was afgerond. 'Je voelt je toch verantwoordelijk voor de veiligheid, ook al is dat officieel niet zo. Een keer in Odessa met minister Ollongren zagen we vier kruisraketten in de lucht. Twee werden in ons zicht neergehaald en twee veranderden van richting. Die gingen ergens anders heen, maar je zult er maar eentje op je pet krijgen.'

Ook een bezoek van de Nederlandse CDS was spannend. 'Toen hij een keer op bezoek kwam stonden we op het perron om de trein te ontvangen. Het luchtalarm ging af en wij, onder anderen de ambassadeur en het protocolteam, gingen een beetje verveeld dan toch maar de plaatselijke schuilkelder in. Een harde klap klonk; we voelden de drukgolf. Pal achter het station was een raket ingeslagen. In zo'n situatie wordt de trein stilgezet, die mag Kyiv dan niet in. Iets later reed de trein binnen, de CDS stapte uit en begroet ons hartelijk. Wij stonden daar, waarschijnlijk nog een beetje witjes, en nog onder de indruk van de klap.' Hoppenreijs was

De schuilkelder van het hotel. Voordat Kyiv werd voorzien van adequate luchtverdediging voelde artillerist Hoppenreijs zich als een 'sitting duck' in het doelengebied

‘Verandering en invoering van doctrines duurt generaties’

blij als de minister en/of CDS op bezoek kwamen, maar nog blijer als ze weer veilig uitgezwaaid waren.

De aard en lessen van de oorlog

Uitzoomend deelt Hoppenreijns enkele observaties over de oorlog in Oekraïne en de lessen die er eventueel uit te trekken zijn. In februari 2022 begon de strijd als een klassiek Russisch-georiënteerde oorlog, stelt hij. ‘Twee krijgsmachten met dezelfde leerschool botsten op elkaar. De toplaag van Oekraïne, en de middenlaag eigenlijk ook, is vaak nog in Rusland opgeleid, op basis van oude Sovjetdoctrines.’ Het Westen, inclusief Nederland, levert ook niet-materiële steun door bijvoorbeeld Oekraïense officieren en onderofficieren te trainen in manoeuvre-oorlogvoering en commandovoering. Het culturele verschil levert vervolgens soms praktische problemen op, ziet Hoppenreijns: ‘Wij geven de Oekraïners les in commandovoering. Maar de Sovjet-opgeleide top van leidinggeven acceptiert die nieuw aangeleerde kennis niet altijd, waardoor de in het Westen opgeleide officier snel weer terugvalt op de oude Sovjet-

methodieken in zijn oude staf. Verandering en invoering van doctrine duurt generaties, dat is geen kwestie van een cursus van een paar maanden aan een handvol Oekraïense collega’s.’

Zijn er lessen die Nederland kan leren van deze oorlog? Hoppenreijns benadrukt dat je voorzichtig moet zijn met het kopiëren van andermans lessen. ‘Sommige dingen moet je juist *niet* leren’, zegt hij, ‘omdat ze specifiek gelden voor de Oekraïense situatie. Zij vechten met de doctrine, de vele verschillende (internationale) middelen, de tactiek en het opleidingsniveau die ze tot hun beschikking hebben, en daar leren ze inderdaad van; heel snel en heel veel! Maar wij hebben een andere doctrine, en ook andere middelen. Analyseer dus welke lessen op welke manier voor ons van belang kunnen zijn.’ Als voorbeeld noemt de kolonel de rol van tanks: ‘Zijn tanks overbodig, omdat goedkope drones ze kunnen uitschakelen? Wellicht, maar wij hebben straks andere tanks, die we op een andere manier inzetten en in combinatie met andere middelen. Dat leidt waarschijnlijk ook tot andere resultaten dan die we op het hedendaagse Oekraïense slagveld zien.’

Drones, of eigenlijk alles wat het elektromagnetisch spectrum gebruikt, spelen duidelijk een belangrijke rol in deze oorlog en nog veel meer in toekomstige operaties. ‘Ook hier is denkwerk nodig om de ontwikkelingen te volgen en te analyseren hoe ze geïntegreerd moeten worden in eenheden, platforms, schepen et cetera. Overigens weert modern materieel, zoals de pantserhouwitsers en CV90’s, zich goed tegen droneaanvallen in Oekraïne. Dat materieel is van een andere orde dan de oude Sovjet-rommel.’

De overgang van materieel uit de Sovjettijd naar moderne spullen is van groot belang voor Oekraïne. ‘Westerse landen kochten over de hele wereld oud Sovjetmaterieel voor de Oekraïners, omdat we dachten dat ze daar bekend mee waren. Maar ze wilden juist westers materieel, vanwege de kwaliteit en de opleidingen. Van dat westerse materieel wilden ze ook het modernste, niet de oude types. Dus: geen Leopard 1 maar de Leopard 2, liefst de laatste versie. Dit had ook te maken met de toekomst van hun strijdkrachten.

Toenmalig minister van Defensie Kajsa Ollongren nam met succes de eerste Nederlandse handelsmissie mee naar Kyiv

FOTO HANS HOPPENREIJS

Als tijdens de oorlog het modernste westerse materieel binnenkomt dan zijn ook alle (export) vergunningen afgegeven en is de weg in de toekomst vrij om zonder problemen dit moderne westerse materieel zelf aan te kopen.’

‘Oekraïne is in staat geweest om zijn eigen defensie-industrie te versnellen en nieuwe uitrustingsstukken te produceren die nodig zijn in de huidige oorlog tegen Rusland’, vervolgt Hoppenreijs, ‘zoals een ongeëvenaarde diversiteit in drones, EW, alle kalibers munitie, infanteriegevechtsvoertuigen, gemechaniseerde artilleriestukken, en ga zo maar door. Oekraïne

wil hier in de toekomst dan ook graag economische resultaten mee boeken, zeker in een tijd dat Europa veel investeert in defensie. Sinds eind 2023 nodigt Kyiv systematisch landen uit om te investeren in de Oekraïense industrie.’ Hoppenreijs heeft daar in zijn werk als defensieattaché direct mee te maken gehad: ‘De minister voor Strategic Infrastructure vroeg Nederland bijvoorbeeld om in plaats van materieel in diverse landen te kopen, het direct in Oekraïne af te nemen. Ten eerste kan Oekraïne goede kwaliteit leveren voor een veel lagere prijs, waardoor Nederland veel meer zou kunnen kopen voor hetzelfde geld. Ten tweede kan

Oekraïners knielen uit respect, bijvoorbeeld als een kist met een gesneuvelde militair gedragen wordt na de kerkdienst. Kolonel Hoppenreijts verwacht niet dat Oekraïne door de knieën zal gaan voor agressor Rusland

Oekraïne de eigen geproduceerde uitrustingsstukken niet betalen. Ten derde voorkomt het dat nog meer verschillende materieelsoorten de logistieke nachtmerrie voor de Oekraïners vergroten. Maar Europese landen willen tegenwoordig natuurlijk ook hun eigen defensie-industrie ontwikkelen, dus dat schuurt wel eens met elkaar.’

Een speerpunt voor verdere Europese defensiesamenwerking is het brede begrip van interoperabiliteit, iets waar de NAVO tijdens de Koude Oorlog grote stappen in heeft gezet, vooral door te standaardiseren. De strijd in Oekraïne observerend signaleert Hoppenreijts echter wel een probleem en geeft daarbij een concreet voorbeeld: ‘Een standaard artilleriegranaat van 155mm past in elk systeem. Je ramt hem zo in de schietbuis en dat zit dan klemvast, of die nu van een M109 is of van een moderne pantserhouwitser (PzH2000; in Oekraïne ook wel een

computer op rupsbanden genoemd). Maar de negen sensoren en de boordcomputer van de PzH2000 herkennen “vreemde” munitie niet, bijvoorbeeld wanneer die door een ander land is gemaakt of wanneer niet de juiste (sensor)data in de boordcomputer is ingevoerd. Met de M109 had je dat probleem niet, die heeft nul sensoren en schiet gewoon als je aan het afvuurkoord trekt. Bij de PzH gaat het schot niet af als niet alle sensoren tegelijkertijd “happy” zijn; de techrace heeft onderdelen van interoperabiliteit op achterstand gezet.’

Een ander klein voorbeeld van technologische ontwikkelingen gaat om communicatie. ‘De hele oorlog speelt zich af op WhatsApp en Signal’, zegt Hoppenreijts, ‘althans in mijn wereld. Voor operationele eenheden aan de frontlijn ligt het anders. Natuurlijk kun je altijd beveiligd documenten naar Den Haag sturen, maar dat gaat niet heel erg snel. Als militair moet je die

middelen nog steeds wel hebben, maar ik heb er zelf weinig gebruik van gemaakt. Communicatie met het Oekraïense ministerie van Defensie en Generale staf gaat ook niet met beveiligde middelen, want we hebben geen middelen waarmee we beveiligd met elkaar kunnen communiceren en bovendien moet alles zeer snel.'

Soms levert het gebruik van social media bijzondere momenten op. Hoppenreijs vertelt hoe zijn echtgenote hem appte toen hij 's ochtends heel vroeg in de schuilkelder zat. Hij had haar niet geïnformeerd terwijl hij 'beloofd had om dat netjes te doen als ik naar de schuilkelder ging. Dan wist ze dat ik veilig was. "Hoe weet je dat ik in de schuilkelder zit?", vroeg ik haar. "Nou, je staat met een foto op NOS-Twitter." NOS-journalist Wessel de Jong zat ook in de schuilkelder. Ik had hem nog niet gespot, maar we hebben daarna regelmatig leuke gesprekken gehad.'

Een einde aan de oorlog?

Op het moment van het gesprek zijn er pogingen tot onderhandelingen tussen de VS en de strijdende partijen. Hoe ziet Hoppenreijs een einde aan deze oorlog? 'Politiek gezien zit Oekraïne in een welhaast onmogelijke situatie. Agressor Rusland accepteert geen verdrag en houdt via slimme onderhandelingsacties strikt vast aan de vijf doelstellingen van de "Speciale Militaire Operatie" zoals Poetin die heeft geformuleerd bij het afkondigen van de oorlog in 2022. Daar kan Oekraïne niet serieus op ingaan, hoewel de VS al drie van de vijf doelstellingen volstrekt gratis heeft weggegeven aan Poetin (de Krim wordt Russisch, de vier bezette provincies worden Russisch, geen NAVO-lidmaatschap voor Oekraïne). Poetin is ongetwijfeld zeer dankbaar.'

'Daarnaast heeft Oekraïne blijvend hulp nodig van de VS, bijvoorbeeld voor de aanvulling van de Patriot-raketten, reservedelen, F-16's, maar ook voor de wederopbouw van het land en veiligheidsgaranties tegen toekomstige agressie van Poetin. Maar die hulp lijkt wankel. Tot slot

wil het land met zijn status als kandidaat-lid van de EU straks volwaardig lid worden.' Hier ziet Hoppenreijs een uitdaging, want 'hoe verenigd blijft Europa tot die tijd en als dit allemaal succesvol verloopt, hoe kijkt de EU dan bij een eventueel vredesbestand aan tegen "artikel 42.7"? Die bijstandsclausule is vergelijkbaar met artikel 5 van de NAVO (een aanval op één is een aanval op allen). Hier ligt een risico dat de EU (zonder de VS, het VK en Canada) voor een veiligheidsuitdaging met Rusland komt te staan.'

En daar houdt het nog niet op. 'Ondertussen zijn de bodemschatten die Oekraïne zou kunnen inzetten in de EU-onderhandelingen grotendeels onbereikbaar', zegt Hoppenreijs. 'Het eigendom over olie- en gasvoorraden in de territoriale wateren rond schiereiland de Krim zou bij Rusland komen te liggen, net als de (zeldzame) metalen en andere grondstoffen in de vier bezette provincies in het oosten van het land. Tel daarbij op de mineralendeal van president Trump als compensatie voor eerdere "donaties" en je ziet dat Oekraïne in deze fase van onderhandelingen feitelijk al volstrekt gestript is. Ik zie president Zelensky niet door de knieën gaan, noch verwacht ik dat het Oekraïense parlement instemt met een vredesverdrag waarbij andere landen de soevereiniteit en onafhankelijkheid van Oekraïne voor de bus gooien.'

Hoppenreijs had nooit kunnen bevroeden dat zijn laatste jaren bij de krijgsmacht de meest turbulente zouden worden. De steun van het thuisfront was daarbij van onschatbare waarde. 'Mijn vrouw en gezin betaalden de prijs voor een interessante eindspurt in mijn carrière. Zeker die laatste jaren waren voor hen niet gemakkelijk. Ik ben hen zeer dankbaar voor alle steun.' De plaatsing in Kyiv eindigde in november 2024 en daarna ging de kolonel met FLO. Hij werd gevraagd om als burger te blijven werken voor de taskforce Oekraïne. Hoppenreijs hoefde daar niet lang over na te denken, want op deze manier kan hij zijn kennis en ervaring doorgeven. 'Ik vind het belangrijk dat mijn ervaring niet verloren gaat voor de organisatie en ik blijf graag mijn bijdrage leveren aan de hulp die Nederland biedt aan Oekraïne, zolang Defensie me nodig heeft.' ■

Militaire paraatheid en maatschappelijke weerbaarheid: niet of-of maar en-en

Annelies van Vark en Stefan Mastenbroek

Jaus Müller gaat in zijn column van april in op wat hij noemt ‘de schijnveiligheid van preppen’. In zijn ogen draagt preppen – gesymboliseerd door de aanschaf van een noodpakket – niet of nauwelijks bij aan de maatschappelijke weerbaarheid en kun je als burger van dit land beter stemmen op een partij met een stevige defensieparagraaf dan een noodpakket aanschaffen.

Een noodpakket leidt inderdaad niet vanzelf tot een weerbare samenleving. Datzelfde geldt voor de stroom aan door oud-militairen geschreven boeken met pakkende titels als *Paraat* en *Schokbestendig*. Boeken van vooral oud-militairen met een sterk profiel op social media. In het verlengde van de boeken verschijnen er ook cursussen in weerbaarheid. Die kunnen wellicht bijdragen aan zelfredzaamheid, maar zoals wij eerder schreven is dat slechts een eerste stap in maatschappelijke weerbaarheid.¹ We moeten naar samenredzaamheid: een samenleving waarin mensen naar elkaar omkijken en elkaar helpen in geval van een ramp of crisis. Een samenleving waarin de sociale cohesie groot is. Zo’n samenleving is een weerbare samenleving.

Dan helpt zo’n noodpakket (dat je overigens eenvoudig zelf kunt samenstellen met producten die je in het dagelijks leven toch al gebruikt – een duur standaardpakket aanschaffen is echt niet nodig) of een zelfhulpboek met tips je misschien de eerste dagen van een crisis door met je gezin of huisgenoten, maar dat is het dan ook wel. Als niet zelfredzaamheid maar samenredzaamheid het uitgangspunt is, is het zinvol om in kaart te brengen wie er kwetsbaar is in jouw straat of wijk en wellicht jouw hulp nodig heeft. Of bij wie jij hulp in kunt roepen als dat nodig is. Ook de noodsteunpunten in gemeenten waar het Veiligheidsberaad voor pleit dragen bij aan samenredzaamheid.² Daar kunnen burgers terecht voor informatie en een aantal eerste levensbehoeften. Als we vanuit een *all-hazards*-benadering naar weerbaarheid kijken dan zijn investeringen in onderwijs, versterken van onafhankelijke media en wetenschappelijk onderzoek ook noodzakelijk. Onderminning van de democratische rechtsstaat is immers ook een dreiging die alleen een weerbare samenleving kan weerstaan.³

Terug naar de column van Jaus Müller. Hij creëert in onze ogen een valse tegenstelling door investeringen in Defensie te verkiezen boven zelfredzaamheid (waarvan de noodpakketten het symbool zijn). Beide zijn nodig. Zowel de militaire paraatheid als de maatschappelijke weerbaarheid moet omhoog. Het zijn twee kanten van dezelfde medaille. Niet voor niets werken steeds meer Europese landen aan een moderne versie van *total defence*, waarin militaire verdediging en civiele bescherming hand in hand gaan. En dat vergt

1 Annelies van Vark en Stefan Mastenbroek, ‘Opinie CDA: ‘Een noodpakket in huis is slechts een eerste stap’’, *Algemeen Dagblad*, 20 september 2024.

2 Jorn Jonker, ‘Kabinet wil in elke buurt noodsteunpunten voor als het crisis is’, *NOS.nl*, 15 mei 2025. <https://nos.nl/artikel/2567405-kabinet-wil-in-elke-buurt-noodsteunpunten-voor-als-het-crisis-is>

3 *Hybride dreigingen en maatschappelijke weerbaarheid*, AIV Advies 126 (Den Haag, Adviesraad Internationale Vraagstukken, 4 juni 2024).

coördinatie. Daarom stelde zowel Zweden als Denemarken recent een minister voor civiele bescherming aan. Een *whole-of-government*-benadering (als eerste stap naar een *whole-of-society*-benadering) vereist dat overheden op verschillende niveaus (van lokaal tot en met Europees) gecoördineerd aan de slag gaan. Daar heeft Nederland nog wel wat stappen te zetten.

We moeten ons ook realiseren dat het versterken van de militaire paraatheid niet kan zonder de samenleving. De krijgsmacht heeft (veel) meer mensen nodig, vooral in mobilisabele eenheden. Reservisten dus, die in het dagelijks leven elders in de samenleving werkzaam zijn. Of bedrijven die vanuit een ecosysteem-gedachte taken van de krijgsmacht kunnen ondersteunen of zelfs overnemen. Zo gezien is een weerbare samenleving de ultieme vorm van schaalbaarheid.

Laten we ons niet richten op ofwel de maatschappelijke weerbaarheid ofwel de militaire paraatheid, maar laten we beide doen, en dus ook nadenken over concepten op het

snijvlak van het civiele en militaire domein. Denk aan een moderne variant van een burgerhulpverleningsorganisatie, zoals we vroeger de Bescherming Bevolking hadden. Of aan de ontwikkeling van een Nederlandse Home Guard, waarin mensen met een militaire opleiding (als reservist, oud-beroepsmilitair, Dienjaar-deelnemer of welke categorie dan ook) worden ingezet in hun eigen regio, om daar te beschermen wat hen dierbaar is. En koppel dit aan een duidelijk narratief vanuit de overheid over de belangrijkste dreigingen (militaire dreiging, hybride dreiging en klimaatverandering, zoals helder beschreven is in het Europese rapport van de voormalig Finse president Niinistö dat afgelopen najaar verscheen) en de rol die eenieder (als individu en als onderdeel van een groter geheel) kan spelen om die dreigingen het hoofd te bieden. Zo gaan maatschappelijke weerbaarheid en militaire paraatheid hand in hand. ■

Annelies van Vark en Stefan Mastenbroek zijn senior coördinerend adviseur bij de Programmadirectie Opschaling Krijgsmacht

ANTWOORD OP MENINGEN VAN ANDEREN

Met waardering voor de bijdrage van Annelies van Vark en Stefan Mastenbroek wil ik graag enige nuance aanbrengen bij hun lezing van mijn column. Mijn betoog was geen pleidooi tegen maatschappelijke weerbaarheid. Integendeel: ik onderschrijf volledig het belang van een veerkrachtige en zelfredzame samenleving. Alles wat daarbij helpt, inclusief een noodpakket, juich ik alleen maar toe.

Mijn kritiek richtte zich op de illusie dat het bezit van een noodpakket op zichzelf al gelijkstaat aan daadwerkelijke weerbaarheid. Zonder bredere context — zoals daadwerkelijke fundamentele en grootschalige investeringen in onze krijgsmacht, civiel-militaire structuren en

onderlinge solidariteit — moeten we ervoor waken dat we onszelf niet in slaap sussen door zo'n ding op zolder te leggen en te denken dat het daarmee klaar is.

Dat ik de nadruk legde op investeren in Defensie, was geen pleidooi voor een of-of-keuze, maar een oproep om militaire paraatheid niet uit het oog te verliezen in een tijd waarin dreigingen steeds complexer worden. Als we streven naar een geïntegreerde benadering van veiligheid, dan verdienen beide domeinen — bescherming burgerbevolking en militair — serieuze aandacht en debat. Waarvan akte! ■

Jaus Müller

Het uur der waarheid

Pien van der Hoeven

Voor de Engelse journalist Claud Cockburn heb ik altijd een fascinatie gehad. Hij wordt als een van de beste journalisten van de twintigste eeuw beschouwd. Tegelijkertijd is hij hevig bekritiseerd voor zijn verslaggeving over de Spaanse Burgeroorlog. Hij behoorde tot de journalisten voor wie deze oorlog het uur der waarheid was – daar moest het fascisme worden bedwongen om de democratie te redden. Dat was voor Cockburn de hogere waarheid en daaraan bleek zijn beroepsmatige omgang met de waarheid ondergeschikt. Hij verzoon een complete veldslag om de Spaanse Republikeinen aan de overwinning te helpen en hij schaamde zich daar niet voor, ook niet achteraf. Sterker nog, hij schepte erover op.

Het was in 1937. Aan de grens bij de Pyreneeën hield Frankrijk de wapens tegen, die de wettig gekozen Spaanse regering nodig had om zich te kunnen verdedigen tegen de troepen van Franco. De non-interventieovereenkomst die Groot-Brittannië en Frankrijk hadden opgesteld verbood namelijk de doorvoer van wapens naar Spanje. Ook Duitsland en Italië hadden zich aan het non-interventiecomité verbonden, maar dat weerhield Hitler noch Mussolini ervan hun geestverwant Franco via Portugal van wapens te voorzien.

In Parijs bedacht de communist Otto Katz, die daar het persbureau van de Spaanse regering leidde, een list. Als hij de Franse socialistische premier Léon Blum enig vertrouwen kon geven in de mogelijkheid van een Republikeinse overwinning, zou deze misschien een oogje dichtknijpen en het wapenkonvooi doorlaten. Samen met Cockburn schreef hij daarom een ooggetuigenverslag

voor de Franse pers over muiterij in de gelederen van Franco. Ze lieten een complete veldslag plaatsvinden in Tetouan, het bolwerk van Franco in Spaans Marokko, waarvandaan hij een jaar eerder zijn putsch was begonnen. Katz en Cockburn waren beiden nooit in Tetouan geweest, maar baseerden zich op enkele reisgidsen met daarin een stratenplan van de stad. Hierop was echter geen hoogteverschil te zien, dus zoals Cockburn twintig jaar later in zijn autobiografie optekende, bleef het gissen of ze de rebellen en de troepen van Franco niet op elkaar lieten schieten door een straat met een heuvel erin. Desalniettemin werd het volgens Cockburn een overtuigend staaltje oorlogsjournalistiek en slaagden ze in hun opzet: de Franse kranten namen het verslag over en Blum opende de grens voor de veldkanonnen.

Het is mij tot nu toe helaas niet gelukt om een krant te vinden die inderdaad over deze zogenaamde veldslag heeft bericht. Toch is de kans groot dat Cockburn de episode met het nepnieuws niet heeft verzonnen, want hij is er door vakgenoten om verguisd. Zij vonden het schandelijk dat hij de beroepsethiek schond door lezers leugens op de mouw te spelden en daar in zijn memoires ook nog eens vol enthousiasme over te vertellen. Zelf begreep hij die ophef niet. In zijn ogen was een krant in oorlogstijd altijd een wapen.

Propaganda vond hij ook geen vies woord, omdat hij deze als onderdeel van de oorlogsinspanning zag.

Recent ben ik nog meer over Cockburn te weten gekomen dankzij de biografie die zijn jongste zoon over hem heeft geschreven. Net als zijn

vader en zijn twee oudere broers is deze Patrick journalist geworden. Voor zijn onderzoek heeft hij toegang gekregen tot de 26 lijvige mappen die MI5 over zijn vader aanlegde, want als subversief journalist is Cockburn ongeveer zijn hele werkzame leven door de Engelse veiligheidsdienst geschaduwd.

Als zoon van een diplomaat groeide Cockburn gedeeltelijk op in het buitenland. Met name het verblijf in Boedapest tijdens zijn pubertijd had grote invloed op zijn wereldbeeld. Hij ondervond hier aan den lijve hoe het giste in Oost-Europa na de ontmanteling van de dubbelmonarchie. Na zijn studie in Oxford ging hij met een reisbeurs naar Berlijn, waar hij assistent werd van de correspondent voor de *Times*, Norman Ebbutt. Vervolgens liet hij zich door de *Times* naar de Verenigde Staten sturen met de stille wens uit te vinden of het Amerikaanse kapitalisme de oplossing was voor de sociale en economische problemen die hij in de Weimarrepubliek had meegemaakt. Maar binnen drie maanden na zijn aankomst in New York stortte de beurs in. In de drie jaar dat hij voor de *Times* in de VS werkte, zag hij hoe 12 miljoen Amerikanen werkloos raakten en hongerige mensen met elkaar op de vuist gingen om etensresten bij de achterdeur van de luxehotels in New York.

In 1932, toen Cockburn 28 jaar was en een rijzende ster bij de meest invloedrijke krant ter wereld, nam hij tot verbijstering van velen, en niet in het minst van de hoofdredacteur, Geoffrey Dawson, ontslag. Hij keerde terug naar Europa, huurde een stencilmachine en publiceerde vanuit Londen op 29 maart 1933 zijn eerste nieuwsbrief, *The Week*. In dit onooglijke nieuwsblaadje bracht hij het nieuws dat kranten zoals de *Times* omwille van de lieve vrede met Duitsland negeerden: de beestachtige behandeling van de Joden door de nazi's en de vele aanwijzingen voor de expansiedrift van Hitler en Mussolini, die een oorlog volgens Cockburn onvermijdelijk maakte, tenzij de rest van Europa gezamenlijk een vuist tegen hen maakte. Het grootste succes van *The Week* waren de onthullende reportages over de bijeenkomsten van een groep vooraanstaande politici en journalisten, die ijverden voor een overeenkomst met Hitler-Duitsland. Cockburn brandmerkte deze 'appeasers' al in 1936 als de 'Cliveden Set',

naar het landhuis Cliveden van de steenrijke familie Astor waar zij samenkwamen. De familie was eigenaar van onder meer de *Times* en ook de hoofdredacteur, Dawson, van die krant behoorde tot de groep, net als de minister van Buitenlandse Zaken, Lord Halifax, en premier Chamberlain. Zij probeerden uit alle macht kritiek op het naziregime uit de kranten te houden. Zo werd de kopij van Ebbutt, de *Times*-correspondent in Berlijn, die zich al inhield en het ergste niet eens meer opschreef, stevast verder afgezwakt en gecensureerd. Cockburns typering van de groep als 'de klik van Cliveden' sloeg aan en hielp om tegenkrachten te mobiliseren.

Cockburn schreef *The Week* eigenhandig vol en reisde ondertussen ook naar Spanje om daar met pen en geweer aan de strijd deel te nemen. De nieuwsbrief had met een oplage van 4500 tot 5000 slechts weinig abonnees, maar aangezien het vaak om vooraanstaande lezers ging, had *The Week* een veel grotere invloed dan het aantal abonnees deed vermoeden. Zelfs de nazikopstukken lazen het. Von Ribbentrop drong als ambassadeur van Duitsland bij de Engelse regering aan op maatregelen tegen het blad, dat volgens hem de bron van alle vuilspuiterij tegen het nazibewind was. Cockburn was een buitengewoon kundig journalist: door zijn afkomst en opvoeding had hij een groot netwerk in de upper class en met zijn charme wist hij iedereen aan het praten te krijgen. Wat hij aan geheimen te weten kwam, wist hij vervolgens pakkend en met humor op te schrijven. Zijn charme en humor maskeerden zijn radicale inborst. Cockburn was in de kern een onverschrokken man met een vastbesloten wil om de wereld te verbeteren. Hij sloot zich aan bij de communisten omdat zij de best georganiseerde tegenstanders van het fascisme waren. Maar hij bleef onafhankelijk in woord en daad en hield zich aan geen enkele partijlijn. Als hij geen Brit was geweest, maar een Tsjech of een Rus, was hij zeker door Stalin vermoord in de showprocessen, net als de communisten met wie hij zij aan zij streed in de Spaanse Burgeroorlog, zoals Otto Katz. Cockburn werd geschaduwd door MI5, maar – anders dan in de totalitaire staat van Stalin – niet vermoord. Lang leve de democratische rechtsstaat! ■

Het nieuwe NAVO-Artikel 15

Frans Matser

Eind juni is in Den Haag de NAVO-top gehouden. Deze top leek in het teken te staan van onderlinge solidariteit en Donald Trumps 5 procent. Het werkelijke doel van de bijeenkomst was natuurlijk het paaien van de Amerikaanse president, een grillige narcist die dagelijks een grote minachting voor de hem opgedrongen Europese 'bondgenoten' ten toon spreidt.

Die minachting blijkt uit talloze voorbeelden, zoals zijn herhaalde dreigement NAVO-landen die hun bijdrage niet betalen ook niet langer te helpen (al heeft hij daar natuurlijk wel een punt). Hij is bovendien een groot bewonderaar van de enige echte 'vent' in Europa, Vladimir Poetin en hij schuwt het niet om, voor het oog van de hele wereld, de Oekraïense president Zelensky te schofferen en andere Europese leiders zoals de Franse president Macron en de Duitse kanselier Merz publiekelijk te ringeloren.

Met grote regelmaat maakt Trump hem onwelgevallige mensen en media uit voor rotte vis, sloopt democratische instituties en klopt zichzelf, als een verwend kind, voor iedere scheet op de borst. Door zijn wraakzuchtige gedrag loopt het zowel voor- als tegenstanders van Trump bij voorbaat al

dun door de broek. Miljoenen mensen zijn er tijdens de NAVO-top dan ook live getuige van hoe Mark Rutte en alle regeringsleiders van de NAVO deze 'briljante leider van de vrije wereld' op gênante wijze publiekelijk met de stroopkwast bewerken. Want enerzijds hebben ze hem nu eenmaal hard nodig en anderzijds wil echt niemand het volgende slachtoffer zijn van Trumps eindeloze tirades, doorzichtige leugens en intimiderende strafmaatregelen.

Ik durf daarom hier de stelling aan dat de meeste NAVO-leiders banger zijn voor Trump dan voor zijn Russische ambtgenoot Poetin. De uitkomst van de NAVO-top in Den Haag stond daarom al bij voorbaat vast: het invullen van het nieuwe Artikel 15 van het NAVO-verdrag: keep 'daddy' happy! Met dank aan Mark Rutte. Al die angstige en slijmende leiders zijn het schoolvoorbeeld van politici die om volstrekt verkeerde redenen iets beloven wat min of meer toevallig toch goed zou kunnen uitpakken voor onze veiligheid. Dus beloven alle NAVO-landen na een zorgvuldig door 'best friend Mark' geregisseerd toneelstukje plechtig dat ze binnenkort 5 procent van hun bnp aan defensie zullen gaan uitgeven. Maar gaat dat ook gebeuren?

Het antwoord weet u net zo goed als ik: nee natuurlijk! Laten we eens een paar 'bondgenoten' tegen het licht houden. Eerst Spanje, Portugal en Italië. Die schatten de dreiging van de Russische beer héél anders in dan de Baltische staten. De zuidflank van Europa voelt zich veel meer bedreigd door illegale immigranten uit Noord-Afrika dan door Russische tanks. Geen haar op hun zongebruinde hoofden denkt eraan om zoveel geld te steken in militaire hardware, laat staan om ooit substantiële aantallen militairen naar Estland te sturen. Dan heb je in diezelfde zuidhoek nog Turkije en Griekenland. Die hebben beide indrukwekkende legers, maar alleen om elkaar in de gaten te houden, niet om de NAVO-oostflank te beveiligen.

Dan zijn er ook nog een paar opportunisten die graag van twee walletjes eten, zoals Hongarije en Slowakije. Onze eigen vijfde colonne. Deze landen worden geleid door sluwe populistten die zoveel mogelijk euro's proberen te peuren uit de EU-ruif. Ze zijn dol op Poetin, ondermijnen de eigen democratie, verhandelen tegen alle afspraken in massaal Russisch gas en olie en als klap op de vuurpijl verkopen ze – na veel ceremonieel dwarsliggen – hun instemming met elk Europees of NAVO-besluit voor veel geld of privileges. Fijne bondgenoten!

Oh, en dan is er nog België, het land dat waarschijnlijk economisch het meest profiteert van de EU en de NAVO, maar nu eenmaal met een onhandige federale structuur zit, waardoor het merendeel van de overheidsbudgetten vooral in Vlaanderen en Wallonië wordt beheerd en daar heeft men al decennia geen cent over voor defensie. Tel daarbij op de deplorabele staat van de 'motor van Europa': de as Frankrijk-Duitsland, die steeds verder in de greep dreigen te raken van – door Trump gesteunde – rechtse populistten, die helemaal niets met de NAVO hebben en het beeld is compleet. Oh nee, wacht. Ik zou nog bijna onze eigen vaderlandse inbreng vergeten. We weten allemaal dat de meeste politici, met de verkiezingen in aantocht, over een maand alweer spijt zullen hebben van al die toezeggingen voor defensie en honderd goede redenen zullen vinden om het met een onsje minder te doen.

Kortom: veel van de Europese NAVO-landen zullen – net als in het verleden – alleen op papier meewerken aan het versterken van de daadwerkelijke *capabilities*. Er zal de komende jaren vooral veel 'Chinees gerekend' gaan worden. Rutte's briljante 3,5 procent +1,5 procent-formule geeft gelukkig iedereen voldoende ruimte voor creativiteit. De kosten voor de nationale politie, de brandweer, de ziekenhuizen, de pensioenen, de nationale luchthaven, elke spoor-, brug- of wegverbinding, elke datakabel of satelliet, ze zullen allemaal uit de NAVO-pot worden betaald. Op papier zal het kloppen als een zwerende vinger. Maar, net als de plechtige 2-procentbelofte uit 2014, zal het merendeel van de landen het gewoon niet doen.

Om dit gebrek aan bereidheid te maskeren en toch aan het nieuwe Artikel 15 te blijven voldoen, zal de NAVO een in de loop der tijd beproefd concept toepassen, namelijk de meetbare doelen ver in de toekomst leggen. In 2030, of nog beter: 2035. Dan moet het allemaal geregeld zijn, want dan is straatvechter Trump al lang en breed van het toneel verdwenen en zal de druk om mee te betalen afnemen en trouwens... wie dan leeft, wie dan zorgt. Dus het 'succes' van de NAVO-top zit goedbeschouwd in het voldoen aan het nieuwe Artikel 15, niet aan het oude Artikel 5.

Sommige mensen noemen mij een zwartkijker. Toch zie ik geen derde wereldoorlog aankomen. Er zijn namelijk gelukkig ook een handvol landen die wel wat tastbaars zullen doen. Dat zijn bijvoorbeeld Polen, de Baltische staten en onze Scandinavische vrienden. Daar voelt men dagelijks de Russische dreiging. Want laten we eerlijk zijn: het hemd is in Europa al jaren nader dan de rok. Solidariteit is in de NAVO vooral een multi-interpretabel concept. Laten we hopen dat deze inspanning van 'weinigen' genoeg is om ons kikkerlandje veilig te houden en laten we deze kleine groep landen vooral heel dankbaar zijn, net als de dappere Oekraïeners. Zij betalen dagelijks de hoogste prijs voor onze veiligheid, wij al jaren niet. ■

Zonder vrees, zonder overmoed

Vorming en inzet van de NLMARSOF
 Martin J. Hoekstra en Anselm J. van der Peet (redactie)
 Den Haag/Colmschate (NIMH en Klus op Dek) 2023
 336 blz.
 ISBN 9789290371900
 € 47,75

Zonder vrees, zonder overmoed is geschreven voor het tienjarig jubileum van de Netherlands Maritime Special Operations Forces (NLMARSOF) en de auteurs nemen de lezer mee in de ontwikkelingen en missies van deze maritieme eenheid. Het boek opent met de historische ontwikkelingen binnen het Korps Mariniers vanaf 1943, waarna het de drie verschillende specialistische 'bloedgroepen' van het Korps introduceert: de kikvorsmannen, de mountain leaders en de Bijzondere Bijstandseenheid Mariniers (BBE-M). De kikvorsmannen waren de gevechtsduikers en deden de amfibische verkenningen. De mountain leaders waren gespecialiseerd in winter- en bergoorlogvoering, terwijl de BBE-M bedoeld was voor man-tegen-man gevechten en antiterreur-operaties. Na meerdere integratieprocessen van de drie groepen aan het einde van de 20e en het begin van de 21e eeuw werden de eenheden op 8 juli 2013 uiteindelijk samengevoegd tot één orgaan. Hiermee werd de NLMARSOF een feit.

Het boek is opgebouwd uit zeven hoofdstukken en een uitgebreide epiloog. Het eerste hoofdstuk gaat dieper in op de verschillende groei-

en integratieprocessen van de speciale eenheden. Het tweede hoofdstuk kijkt naar de profielschets van deze mannen: welke training moeten zij doorstaan om zich uiteindelijk onderdeel van de NLMARSOF te mogen noemen? Hoofdstukken 3 tot en met 7 vertellen over de missies waarbij deze speciale maritieme troepen zijn ingezet en de lessen die zij hieruit trokken. Hoofdstuk drie gaat over de pre-NLMARSOF periode op de Balkan, hoofdstuk vier kijkt naar de inzet van deze speciale eenheden voor antiterreuroperaties in Nederland. In hoofdstuk vijf wordt het optreden van de mariniers in Irak behandeld, waarna in hoofdstuk zes de specifieke inzet van Task Group Orange, Task Group Viper en Task Force 55 in Afghanistan aan bod komt. In hoofdstuk zeven keren de mariniers terug naar zee en wordt de antipiraterijmissie bekeken rond de Hoorn van Afrika. Tot slot beschrijft de epiloog de inzet van de mariniers in Mali en de evacuatie uit Afghanistan in 2021.

Combinatie geestelijke en fysieke weerbaarheid

In het boek staat de vraag centraal wat en wie de NLMARSOF zijn. Hieraan ontleen de auteurs een

aantal deelvragen: Wat definieert de NLMARSOF als speciale eenheid? Welke omstandigheden leidden ertoe dat de NLMARSOF werd opgericht? Waarom heeft Nederland maritieme Special Operations Forces (SOF)? Wat is de toegevoegde waarde van deze SOF-eenheid en hoe veranderde deze de afgelopen jaren? De lezer kan volwaardige antwoorden verwachten op deze vragen, waarbij hoofdstuk twee er duidelijk tussen uitspringt, want dat biedt een unieke inkijk in het trainingsprogramma van deze special forces. De mariniers beginnen hun traject op de sintelbaan in Doorn en doorlopen het selectieproces van de opleiding, dat in detail beschreven wordt. De auteurs maken duidelijk dat maritieme operators niet alleen door een fysieke beproeving heen gaan, maar ook getest worden op hun mentale vaardigheden. Alleen een juiste combinatie van geestelijke en fysieke weerbaarheid leidt een aspirant-operator uiteindelijk naar de felbegeerde zilveren drietand en opneming in de NLMARSOF. Hoekstra gaat dieper in op de vervolgoopleidingen van de NLMARSOF-eenheden, zoals de kikvorsmanopleiding, de mountain leaders-opleiding en de para-opleiding.

Zonder vrees, zonder overmoed staat vol verhalen over de inzet van de SOF-eenheid, van het oppakken van oorlogsmisdaggers uit voormalig Joegoslavië tot het vrijdelen van terreurdaden in Nederland. Door de meeslepende schrijfstijl komen de gebeurtenissen tot leven, waarbij de auteurs vakkundig gebruik gemaakt hebben van foto's van NLMARSOF-eenheden. Veel van deze actiefoto's zijn afkomstig uit de beeldcollectie van de NLMARSOF zelf. Het gaat onder meer om afbeeldingen van

vuurgevechten in Afghanistan en boardings van gekaapte schepen bij de Hoorn van Afrika.

De mens achter de operator

Tijdens hun onderzoek hielden de auteurs interviews met (voormalige) operators en gebruikten die in het boek. Daardoor krijgt de lezer naast de historische gebeurtenissen, actiemomenten en integratieprocessen een beeld van de mens achter de operator en de gedachten en emoties die hem drijven. Een beschrijvend stuk over een missie of een trainingssituatie wordt in het boek vaak afgewisseld met een citaat of een (deel van een) interview. Zo beschrijft Hoekstra de rauwe

emoties en gezichtsuitdrukkingen die hij zag bij 43 aspirant-operators in 2019. Hoekstra's eigen verslag en de opmerkingen van de instructeurs maken het mogelijk het trainings-traject vanuit twee verschillende perspectieven te bekijken: de lezer kan zich inleven in de cursisten, terwijl hij ook zal inzien waarom instructeurs bepaalde beslissingen nemen en wat zij precies in een aspirant-operator zoeken. Ook elders in het boek krijgt de lezer gelegenheid 'in het hoofd te kruipen' van deze speciale maritieme eenheid.

Zonder vrees, zonder overmoed is een aanrader voor iedereen die geïnteresseerd is in de geschiedenis

en inzet van de NLMARSOFF. Het boek is een jubileumuitgave en geen wetenschappelijke publicatie, waardoor het toegankelijk is voor een breed publiek. De hoofdstukken over de inzet van de mariniers zijn pakkend geschreven en versterkt door het gebruik van vele actiefoto's van de SOF-eenheden. De auteurs zijn zeker in hun opzet geslaagd om in *Zonder vrees, zonder overmoed* de juiste combinatie van geschiedenis, spanning en menselijkheid samen te brengen. ■

Simon Depenbrock – NIMH

AANKONDIGING KVBK

De KVBK is in overleg met enkele strategische partners over een evenement op 19 september, dat onder meer voortborduurt op het minisymposium over de NAVO-top op 17 juni. Verdere details worden binnenkort bekendgemaakt via de website kvbk.nl en de social media van de vereniging.

www.linkedin.com/company/kvbk/

www.instagram.com/kvbk1865

Rectificatie:

In *Militaire Spectator* 194 (2025) (5) is in het interview met Dennis van Dijk Jeruzalem abusievelijk de hoofdstad van Israël genoemd. Het is geen beleid van de *Militaire Spectator* om de stad zo te noemen. De hoofdredacteur

‘Mijnen zijn niet Pionier-gevoelig’

NAVO-bondgenoten Finland en Litouwen willen zich terugtrekken uit het Verdrag van Ottawa, dat antipersoneelsmijnen in de ban doet, en zelf weer mijnen produceren als dat proces is afgerond. Zij reageren hiermee op de aanhoudende Russische dreiging. Terwijl Nederland zoals vaak gezegd veel kan leren over total defence van Finland en andere landen aan de NAVO-oostflank, biedt de *Militaire Spectator* oude inzichten van de Nederlandse krijgsmacht die voor bondgenoten bruikbaar kunnen zijn. Zo richtte de Koninklijke Landmacht in 1944, nog voor de bevrijding, een Mijnschool op.

Reserve-eerste luitenant der artillerie A.J.J.M. Rijssenbeek deed in 1948 het ontstaan en het doel van de school uit de doeken.¹ Aanvankelijk begon de Mijnschool op slechts ‘bescheiden schaal’ vanaf 1 januari 1945 met de eerste cursus: ‘de Staf bestond uit één officier-instructeur, tevens detachementscommandant, twee onderofficieren-instructeur en enig

technisch personeel voor teken- en stencilwerk’. Zij bedienden in het begin twintig cursisten.

Door de bescheiden schaal werd de school als ‘Dutch Wing’ gedetacheerd bij een Britse opleiding die in België gelegerd was. ‘Hier konden de Nederlanders onder ervaren, Brits toezicht de grondslagen leggen voor een zelfstandige Mijnschool’, schrijft luitenant Rijssenbeek. Het bleek een gouden greep: ‘De Engelsen waren zeer behulpzaam en uitermate sympathiek; zij hielpen, waar zij konden en hadden een open oor en oog voor alle moeilijkheden bij de heroprichting van de Nederlandse Strijdkrachten. De Mijnschool is hen in geestelijk en stoffelijk opzicht grote dank schuldig.’

Al in augustus 1945 maakte de Mijnschool een grote slag in schaalbaarheid, om in moderne termen te blijven. Vanaf toen zelfstandig en gevestigd in Bergen op Zoom leverde de school

FOTO BEELDBANK NIMH

Een cursist van de Mijnschool in Bergen op Zoom

¹ A.J.J.M. Rijssenbeek, ‘De Mijnschool’, *Militaire Spectator* 117 (1948) (4) 239–247.

FOTO BEELDBANK NIMH

Een sergeant-majoor instructeur wijst collega's op een gecamoufleerde landmijn op het oefenterrein van het Genie Opleidingscentrum, 1998

240 leerlingen per cursus af, en het personeel werd aanzienlijk uitgebreid met onder andere meer instructeurs, verpleging en magazijn-medewerkers.

Het idee was om kennis over mijnen plaatsen en opruimen breed te verspreiden binnen de landmacht, niet alleen bij het Wapen der Pioniers maar ook bij kaderleden van andere wapens en dienstvakken. Die moesten eigen 'soldaten-mijnenspecialisten' krijgen, vijf man per compagnie. Pioniers kunnen immers niet altijd en overal met mijnen aan de slag: 'De Pionier, die al overbelast is met zijn andere taken (bruggenbouw, wegeaanleg, vernielingen, etc.) is niet in staat op ieder willekeurig ogenblik mijnen te leggen en op te ruimen ten behoeve van andere onderdelen.'

Behalve voorkomen van overbelasting van Pioniers gaf Rijssenbeek met een nuchtere blik nog een 'voor de hand liggende reden' voor verplicht mijnsonderwijs voor iedereen: 'Mijnen zijn niet "Pionier-gevoelig"; zij detoneren ook, wanneer een Artillerist, een A.A.T.-chauffeur, een Veldprediker of een Officier van Gezondheid er op trapt! Iedereen moet dus reeds in vreedetijd voorbereid worden op deze risico's van de oorlogstijd.' ■

FOTO BEELDBANK NIMH

Een genist bij het leggen van scherpe mijnen in Soesterberg, 1963

Studiereis Bosnië zet militairen en studenten aan het denken

Frans van Nijnatten

Nederland blijft deelnemen aan de EU-vredesmissie EUFOR Althea in Bosnië-Herzegovina en stuurt er later dit jaar maximaal 175 militairen heen.¹ Het Balkanland, sinds de bloedige burgeroorlog van begin jaren negentig verdeeld, blijft politiek instabiel en Rusland wakkert de onrust aan. Recent reisde een groep studenten van de Rijksuniversiteit Groningen onder leiding van dr. Sipke de Hoop door het gebied en zij ontmoetten in Bosnië naast de plaatselijke bevolking ook docenten militaire geschiedenis van het NIMH en veteraan luitenant-kolonel b.d. Paul van Harten. De *Militaire Spectator* was ter plaatse en bracht studenten na de reis met Van Harten rond de tafel voor een gesprek. Waarom ging Van Harten (rotatie Victor 10) destijds vrijwillig naar Bosnië? En welke indruk maken de besprekpunten Mostar, Sarajevo en Srebrenica op de studenten? ‘Ook voor cadetten zou deze reis erg nuttig zijn’, zegt professor dr. Arthur ten Cate. De casus-Bosnië, nog altijd inzet van historisch en militair-operationeel debat, omvat lessen die van toepassing zijn op moderne conflicten zoals de huidige oorlog in Oekraïne en een eventuele crisisbeheersingsinzet daarna.

Na een tocht die hen al door Kroatië en Montenegro heeft gevoerd luistert de groep studenten op zondagavond in de conferentiezaal in Hotel Europe in Sarajevo gebouwd naar de uitleg van luitenant-kolonel Dion Landstra over het mandaat waarmee VN-militairen en -waarnemers (UNMO's) op de Balkan – en specifiek in de Bosnische Oorlog – in het tijdvak 1991-1995 hun werk moesten doen. Landstra analyseert hoe het mandaat van de VN-missie

UPROFOR tot stand kwam en wat dat inhield. Aan het einde ontspringt zich een discussie, die draait om de vraag of de Nederlandse regering en de landmacht op de verkeerde paragraaf van het mandaat gefocust hebben en meer hadden kunnen of moeten doen. Studenten Tim Buruma, Mathijs Koopman en Patrick Smid horen Landstra's voordracht voor de tweede keer: de eerste keer, bij het vak Vrede en Veiligheid in Groningen, lag de nadruk op de niveaus van militair optreden. ‘Nu kwam meer naar voren dat militair historici een nieuw onderzoeksideaal willen poneren, dat inhoudt dat Dutchbat meer had mogen doen volgens het VN-mandaat en misschien ook meer had moeten doen’, zegt Buruma.²

1 Zie: ‘Opnieuw militairen naar Bosnië en Herzegovina’, *Defensie.nl*, 25 april 2025. De studiereis vond eerder die maand plaats.

2 De kritiek was destijds ook gericht op minister van Defensie Joris Voorhoeve. Zie ook: Joris Voorhoeve, *Veilige gebieden. Falen en slagen bij het beschermen van burgers in oorlogstijd* (Amersfoort, Atlas Contact, 2015) 201-202.

FOTO MILITAIRE SPECTATOR, FRANS VAN NUNATTEN

Luitenant-kolonel Dion Landstra gaat tijdens een college in Hotel Europe in Sarajevo dieper in op het VN-mandaat en hoe dat in Nederland werd opgevat

Is er in dit complexe dossier, waarin velen aan interpretatie doen, wel één ‘waarheid’ te vinden? Nieuwsgierig naar wat er in juni en juli 1995 in Srebrenica en Potocari gebeurde en waar de verantwoordelijkheid voor bepaalde beslissingen lag luisterden de studenten de volgende dag bij Zeleni Jadar, de zuidelijkste punt van de *safe area*, hoe prof. dr. Arthur ten Cate de diepe wortels van het conflict blootlegt. Sinds een groep Bosniërs onder de Turkse overheersing in de 15e eeuw overging op het islamitische geloof vormden zij een derde geloofsgroep, naast orthodoxe Serviërs en katholieke Kroaten. Bij het uiteenvallen van Joegoslavië begin jaren 90 hitsten nationalistische (Bosnische) Serviërs de eigen groep op in een poging de zeggenschap in Bosnië te behouden. Gesteund door het Joegoslavische leger wilden deze nationalisten de gebieden met Bosnische (Moslim)meerderheden in het oosten van het land, dicht tegen de grens met Servië, voor altijd van de kaart vegen. De geschiedenis komt tot leven op de T-splitsing waar de studenten en docenten staan. Het is een

vlak stuk vallei in bergachtig terrein, waar Bosnisch-Servische troepen zich konden verzamelen om onder dekking van artillerievuur verder naar het noorden en Srebrenica-stad op te rukken. Bij Zeleni Jadar was VN-Observation Post Echo, bemand door Nederlandse militairen, ingericht om over beschietingen en troepenbewegingen te rapporteren. Op 3 juni 1995 zetten de Bosnische Serviërs de aanval op deze positie in – waarbij zij om te intimideren continu net langs en over de OP vuurden – en veroverden zij Echo binnen een half uur. De Nederlanders trokken zich terug. Tijdens de aanval op Echo vroeg de Nederlandse militaire leiding om luchtsteun, maar de VN-hoofdkwartieren in Sarajevo en Zagreb hielden dat tegen, uit vrees dat VN-waarnemers die de Serviërs sinds mei in gijzeling hielden en als levend schild gebruikten, vermoord zouden worden. Volgens Ten Cate lieten de VN en de NAVO zich hier in hun kaarten zien, waardoor de Serviërs overtuigd raakten dat zulke aanvallen ongestraft zouden blijven en zij zich

FOTO MILITAIRE SPECTATOR: FRANS VAN NIJNATTEN

De studenten op de plek waar Raviv van Renssen om het leven kwam door een Bosnische handgranaat

zelfs konden wagen aan een aanval op de gehele 'Safe Area' Srebrenica. Zij zagen de enclave als strategisch risico en als legitiem doelwit omdat zich daar tussen de bevolking en duizenden vluchtelingen ook Bosnische strijders bevonden, die regelmatig uitvallen en strooptochten in het omringende Bosnisch-Servische gebied ondernamen.

Door het stoffige Bosnisch-Servische landschap met armoedig aandoende huizen bereikt de bus met studenten het volgende bespreekpunt, de plek waar OP Foxtrot stond. Op 6 juli 1995 begonnen de Serviërs hier hun slotoffensief en Landstra legt uit hoe soldaat Raviv van Renssen het leven verloor door een Bosnische granaat toen de Nederlanders zich met hun pantser-voertuig wilden terugtrekken. Opnieuw bleef *close air support* uit terwijl die wel was aangevraagd. Op de plek waar Van Renssen sneuvelde drommen de studenten samen rond de gedenkplek die daar is ingericht. De foto bij het monument is duidelijk verbleekt door de weersinvloeden. Na de verovering van OP Foxtrot gaven Nederlanders op andere posten zich over aan de Serviërs, ook omdat zij de Bosnische strijders niet meer vertrouwden. De docenten leggen uit dat dit een kantelpunt was, want de Serviërs misbruikten de Nederlanders hierna als

In het herdenkingscentrum in Potocari geven de tentoonstellingen en films het drama van Srebrenica realistisch weer

gijzelaars om luchtaanvallen af te schrikken en dat werkte. De *blocking positions*, die de Nederlanders rond en in Srebrenica-stad innamen na het opgeven van de OP's en vanwaar zij vuur uitbrachten op de Serviërs, bleken eveneens onhoudbaar.

Van Harten wijst er ook op dat het aantal Dutchbat-militairen in de loop van 1995 geslonken was van 600 naar zo'n 300, omdat de Serviërs, vooral in de periode van Dutchbat III, de vervangers bij een verlofsrotatie wel lieten inreizen, maar verhinderden dat zij naar Srebrenica konden. Dat was een grove nalatigheid van de VN, die tevens toestond dat de Serviërs voedselkonvooien naar Srebrenica en andere enclaves blokkeerden of treineerden. De uitrusting van de Nederlanders was niet in orde – Van Harten sprak op Veteranendag met een Dutchbat III-veteraan die beaamde dat bij het schoonmaken van de magazijnen de hulzen van de patroonkoppen loskwamen – en de bewapening was door de inbreng van de Nederlandse politieke en militaire leiding verteruggeschroefd. Tim Buruma: 'Het besluit om het 25mm-kanon van de YPR te halen kwam van de landmachtleiding, die de Luchtmobiele Brigade wilde presenteren als 'onze' nieuwe beroepseenheid, die niet mocht optreden als

pantserinfanterie, want dat was zogenaamd 'oud'. Majoor Rob Franken en kapitein Jelte Groen opperden het inzetten van de TOW, maar dat is vanuit het hogere dek afgeschoten'. 'De kritiek is zeker terecht', zegt Van Harten. 'Toch denk ik dat, als het in die omstandigheden op vechten was aangekomen, een wespennest getriggerd zou zijn, want door onvoldoende inzetbaar materieel, wapens en personeel had de uitkomst van een mogelijk gevecht er bijzonder slecht uit kunnen zien. De volledige hoop was gevestigd op close air support en het is niet mogelijk om te bepalen of dat de Serviërs tegengehouden zou hebben. De uiteindelijke aanval van een Nederlandse F-16 leverde slechts de dreiging van Mladic op dat hij de 30 in Bratunac vastgehouden militairen zou laten ombrengen. In een *worst-case scenario* waren er 300 bodybags naar Nederland gekomen.'

Emoties in Potocari

Diezelfde middag vormen de studenten zich in Potocari, op de voormalige hoofdcompound van Dutchbat iets ten noorden van Srebrenica-stad, een verder beeld van de omstandigheden waarin de Nederlandse VN-militairen en de Bosnische bevolking en vluchtelingen zich destijds bevonden. Eerder op de dag hebben enkele docenten die route al zonder problemen gereden, maar nu krijgen zij een politieauto met sirene en zwaailicht achter zich aan. Op de vraag wie er die ochtend aan het stuur geflitst werd luidt het eerlijke antwoord: 'Van Harten', maar die is al uitgestapt en zegt, rustig op een broodje kauwend, dat de Bosnisch-Servische politieagent maar naar hem toe moet komen als hij iets van hem wil. Onder de studenten oogst Van Harten bewondering als hij mee moet naar het bureau. Hij weigert het proces-verbaal te ondertekenen omdat hij niet kan lezen wat er staat, waarna de Kroatische chauffeur van de studentenbus als tolk optreedt. Iemands etnische afkomst was en is de eerste vraag die in Bosnië gesteld wordt. Na het betalen van de boete verlaat Van Harten uiteindelijk het PTT-gebouw, toevallig dezelfde plek waar VN-generaal Philippe Morillon in 1993 beloofde dat de VN-macht de Bosniërs zou beschermen, wat bij veel Moslims, maar ook wereldwijd in militaire en politieke kringen, tot de misvatting leidde dat die belofte volledige

bescherming tegen de Serviërs zou betekenen. 'Bosnië laat aan de hand van een actuele casus zien hoe de conceptualisering van een missie van mandaat naar militaire uitvoering kan lopen, wat de gevolgen van bepaalde keuzes kunnen zijn en hoe belangrijk leiderschap is', zegt Ten Cate.

De voormalige compound van Dutchbat in Potocari is als herdenkings- en onderzoekscentrum ingericht. Onder het mom dat zij naar strijders zochten vermoordden de Serviërs op 11 juli 1995 en in de volgende dagen meer dan 8.000 Bosnische mannen en -jongens, onder wie velen die al uit de enclave gevlucht waren. In het centrum vertelt gids Azir hoe hij zelf als 13-jarige aan de dood ontsnapte doordat hij snel onder de hoede van een vrouw wist te komen. De tentoonstellingen en films in het herdenkingscentrum geven het drama realistisch weer en roepen onder de studenten en docenten sterke emoties op. En steeds poept weer de vraag op: had de VN, de NAVO of Nederland deze genocide kunnen voorkomen? 'Het doet me denken aan Arlington', zegt een student als hij over de uitgestrekte begraafplaats tegenover het herinneringscentrum loopt. Maar anders dan op de Amerikaanse begraafplaats bij Washington liggen hier in Potocari duizenden slachtoffers van massamoord.

Iemands etnische afkomst was en is de eerste vraag die in Bosnië gesteld wordt

In 2022 maakte de Nederlandse regering excuses aan de nabestaanden van de genocide van Srebrenica en aan veteranen van Dutchbat III die destijds in de enclave waren. Door de geheel terechte aandacht voor Srebrenica komen andere Bosnië-veteranen minder in het nieuws. Om oud-collega's een stem te geven is Van Harten mede oprichter van de Vereniging van UNMO's en ECMM'ers (VvUE), die opkomt voor de erkenning en waardering van voormalige waarnemers van de VN en de EU en hen naar de juiste hulplokken wil kunnen verwijzen als zij dat nodig hebben. De vereniging presenteerde zich op de afgelopen Veteranendag met een stand op het Malieveld in Den Haag aan een breder publiek. Ad van de Kreeke, de voormalige UNMO die de erkennings- en waarderingscommissie van de VvUE leidt, presenteerde er zijn nieuwe boek.³ De inzet is dertig jaar geleden, maar de herinneringen aan de tijd in Bosnië zijn bij hem en toenmalige collega's springlevend. 'Wat betreft erkenning en waardering is de categorie van waarnemers nooit gehoord geweest. Het decoratiebeleid bepaalt dat voor 1 juni 2001 geen gevechtsinsignes worden uitgereikt, terwijl meerdere waarnemers onder gevechtssomstandigheden hun werk zijn blijven doen', benadrukt Van Harten. Hij beseft dat de oprichting van de VvUE, die ook terugkeerreizen wil gaan aanbieden, laat komt, 'maar misschien kunnen we sommige veteranen nog net die laatste strohalm bieden waaraan ze zich op kunnen trekken'.

Waarnemen in Mostar

Van Harten heeft voor de reis een brochure voor de studenten gemaakt, waarin hij beschrijft hoe hij van december 1993 tot februari 1994 als waarnemer in Mostar werkte en daarna, na de eerste explosie op de Markale Markt, als reënforcement naar Sarajevo werd gestuurd. Van Harten is nu voor de tweede keer terug bij het gedeelte van het woonhuis dat de VN toen aankocht in het oosten van de stad. In de stromende regen schetst hij voor de studenten

de werkomstandigheden in oorlogstijd, die niet alleen primitief, maar ook ronduit gevaarlijk waren. Hij wijst naar de buitentrapp die naar de wc leidde, maar die hij en zijn collega's niet konden gebruiken zonder doelwit te worden van Kroatische scherpschutters. Iedere dag brachten de UNMO's rapport uit aan het VN-hoofdkwartier in Sarajevo, onder meer over granaatinslagen, schietincidenten en doden en gewonden. Van Harten vertelt dat de UNMO's elke ochtend besprekingen hadden met het Bosnische 4 Corps Mostar Brigade en dat korte bestanden, die op zich altijd al een uitzondering waren, meestal als eerste door de Bosnische Kroaten werden geschonden. Nederlandse UNMO's hadden niet de nationale driekleur op hun gevechtspak; zij maakten zelf een aangepast embleem om geen verwarring te scheppen met het rood-wit-blauw van de Kroatische vlag. Van Harten wijst naar de top van de tegenover gelegen berg Hum, waar de Kroaten luchtafweergeschut hadden staan om Moslimstellingen in het dal te kunnen beschieten. 'Voor mijn uitzending had ik het boek van Gerard Wondergem, *Je komt anders terug*, over zijn ervaringen in Bosnië, gelezen. Ik heb toen ook veel met hem gesproken en over de beschietingen op zijn observatiepost in Sarajevo heeft hij geen woord gelogen. Wie destijds vrijwillig naar Bosnië ging moest een flinke dosis motivatie hebben. Persoonlijk wilde ik weten of ik mijn

In Mostar, waar hij als UNMO werkte, geeft luitenant-kolonel b.d. Paul van Harten een toelichting op de toenmalige militaire situatie

³ Ad van de Kreeke, *Beklemd in de enclave. Bihac, in de schaduw van Srebrenica* (Houten, Uitgeverij Kompas, 2025).

uniform waard was, en achteraf vind ik zelf van wel. Onder penibele omstandigheden ben ik blijven functioneren; als ik dat niet had gekund, had ik uit moeten kijken naar een andere betrekking dan beroepsmilitair.’

Bij de familie Cucurovic, in het huis naast Van Hartens toenmalige woon- en werkplek, worden de overste b.d., de studenten en NIMH-docenten hartelijk ontvangen. In een overvolle woonkamer gaat Halil Cucurovic rond met de fles en schenkt kleine glaasjes rakija in. Katharina spreekt Duits en zo komen de Nederlandse bezoekers het verhaal van het echtpaar te weten. Naast alle fysieke ontberingen, zoals voedsel- en stroom- en drinkwatergebrek, kenden zij in de oorlog de extra last van een gemengd huwelijk, waarbij de katholieke Katharina en de islamitische Halil van alle kanten verguisd werden. ‘Ze zijn dus hun hele leven lang verketterd, ook door hun eigen burens’, constateert student Mechiël Hoenink. ‘Dat er zulke bizarre etnische spanningen zijn had ik zelf voor de reis niet verwacht’. De situatie in Bosnië, waar president Milorad Dodik, een Bosnische Serviër, afgelopen februari bij verstek tot een jaar celstraf werd veroordeeld wegens ondermijning van het staatsgezag en het saboteren van de Dayton Akkoorden van 1995, toont aan dat een oorlog altijd diepere dimensies kent en cultuurstudie

voor militairen die op uitzending gaan een strikte noodzaak is. Om te provoceren hield Dodik op het moment van de uitspraak een rede voor aanhangers in Banja Luka en hij bevindt zich nog altijd op vrije voeten omdat zijn arrestatie tot oncontroleerbare onrust zou kunnen leiden. Waarom zijn de etnische bevolkingsgroepen in Bosnië zo van haat vervuld? ‘Ook ik kan die vraag niet beantwoorden’, zegt Katharina in haar huiskamer vol studenten.

Een vuurtrekkend object

Van Harten beveelt de studenten het Museum of Crimes Against Humanity and Genocide 1992-1995 in Sarajevo aan. Hij benadrukt dat iedereen, bij het bestuderen van de situatie op de Balkan toen en nu, moet beseffen dat elke partij de situatie naar eigen goeddunken inkleurt. De pers doet dat volgens hem ook. ‘De *third party* in de oorlog in Bosnië waren de media’, zegt Van Harten. In het gesprek met de studenten, waarbij zijn VN-helm – ‘mijn beste kameraad in Bosnië’ – op tafel ligt, noemt hij Christiane Amanpour, destijds verslaggever in het gebied voor CNN, een ‘vuurtrekkend object’. ‘Het was niet zo dat Amanpour op een plek kwam waar iets gebeurd was; nee, pas als zij ergens kwam gebeurde er wat. Als wij haar zagen, gingen we onmiddellijk weg.’ Van Harten spreekt uit

FOTO MILITAIRE SPECTATOR, FRANS VAN NUNNATTEN

Studenten, docenten en militairen beseffen dat ze zich breed moeten informeren, maar nooit het volledige beeld van de Bosnische oorlog zullen krijgen

'Sommigen weten niet wat er in Srebrenica is gebeurd of hebben er zelfs nog nooit van gehoord'

ervaring hoe feiten verdraaid kunnen worden, zoals bij de keer dat hij vanaf het PTT-gebouw in Sarajevo drie uitgaande schoten over *sniper alley* van Bosnische zijde richting de Serviërs rapporteerde. De volgende ochtend hoorde hij tot zijn verbijstering op de persconferentie in hetzelfde gebouw dat de Serviërs drie schoten zouden hebben afgevuurd.

Dat het onderhoud van Dutchbat III-commandant Thom Karremans met generaal Ratko Mladic op 11 juli 1995 in Hotel Fontana in Bratunac geheel door de Bosnisch-Serviërs in scène was gezet is wijsheid achteraf. Er zijn niet veel mensen die de hele film hebben gezien die de Serviërs destijds maakten en velen weten ook nu nog niet dat Karremans daar stond in hetzelfde gebouw waar gegijzelde VN'ers zaten. Student Patrick Smid zegt zich terdege bewust te zijn van de pr-machines die regeringen of organisaties in werking kunnen zetten en die ook desinformatie kunnen spuwen. 'Ik gebruik als hoofdbronnen voor het nieuws NOS en het *Algemeen Dagblad*. Zeker bij moeilijke politieke onderwerpen, zoals Oekraïne, Duitsland, Trump, Hongarije enzovoort, zal er enige kleur zijn, en ook onbenulligheden', zegt Smid, zich realiserend dat het voor geen mens te doen zal zijn om altijd alles over een onderwerp te weten te komen. Hij vertelt hoe hij in Sarajevo met de gids van de studentengroep in gesprek kwam, waarbij de man plotseling over de schuldvraag over de oorlog in Oekraïne begon en zei dat het beeld van Rusland als grote boeman niet klopt, 'omdat de Oekraïners systematisch Russen zouden vermoorden. Ik ben er verder niet op

ingegaan, maar het laat wel zien hoe verdraaid het nieuws kan zijn en dat ik een manier moet vinden om daar mee om te gaan', zegt Smid, die een algemeen vertrouwen heeft in de westerse media: 'Het zal geen grote misleiding zijn'. Student Tim Buruma hanteert methodes om bij het lezen van nieuws aan *fact checking* te doen. 'De Bosnië-reis heeft duidelijk gemaakt dat mensen vastgeroest in een eigen narratief kunnen zitten, wat onder meer blijkt uit de ontkenning van de genocide van Srebrenica door sommige Bosnische Serviërs.' Mathijs Koopman zegt het nodige te hebben gelezen over de Balkan, maar door de reis veel meer aan de weet te zijn gekomen. 'In Sarajevo vertelde een taxichauffeur dat de meeste Bosnische Moslims een hekel hebben aan Serviërs, maar dat ze de Kroaten als de echte *backstabbers* zien. Dat het zo diep zit verbaasde me'. 'Een hele generatie is gevormd door wat er dertig jaar geleden gebeurd is', vult Tim Buruma aan. 'Bij het lezen van een boek blijft het vrij abstract; pas als je op de locatie zelf bent en het verhaal nog een keer hoort met veteranen en de lokale bevolking er bij krijg je er meer beeld en gevoel bij'. Dat beeld kan rauw zijn, ondervond Patrick Smid bij het rondkijken in Sarajevo: 'Er is nog oorlogsschade aan gebouwen te zien en er ligt veel afval op straat. De vraag is dan hoe een buitenstaander iets effectiefs voor een land als Bosnië kan doen'. Volgens Van Harten moet de impuls vanuit de Bosnische samenleving zelf komen, en hij verwijst naar de maatschappelijke en politieke complexiteit waarover militair attaché Bob Segaar de studenten vertelde bij hun ontvangst op de Nederlandse ambassade in Sarajevo. Mathijs Koopman zegt dat het belangrijk is om de indrukken die hij op de Balkan heeft verzameld te delen, 'want sommigen weten niet wat er in Srebrenica gebeurd is of hebben er zelfs nog nooit van gehoord. Dat valt mij op als ik er over praat'.

Op de vraag of de Balkanreis hen aan het denken heeft gezet om zelf voor een carrière bij Defensie te kiezen antwoorden de studenten uiteenlopend. Mechiël Hoenink zit in zijn eerste jaar en wil nog niet beslissen en Mathijs Koopman interesseert zich meer voor de kant van de veiligheidsstudies, de NAVO en de VN. Tim

Buruma is bij het Defensity College al wel de weg naar de krijgsmacht ingeslagen. 'Een van de redenen waarom mensen militair worden is om een bepaalde spanning mee te maken en voor dilemma's komen te staan. Militairen willen laten zien dat zij kunnen opereren onder moeilijke omstandigheden; dit is een van de weinige beroepen waarin je dat gelegitimeerd kunt doen.' Van zulke omstandigheden weet Van Harten alles af. Enkele jaren na zijn terugkomst werkte hij mee aan de documentaire *UN impartial?* van de Britse journalist James Moncur. In de documentaire merkt Van Harten op dat het tijdens de opwerkperiode in een klaslokaal makkelijk gezegd is dat een VN-waarnemer neutraal moet blijven tijdens inzet; de praktijk loopt nooit volgens een vooraf vastgesteld plan.

FOTO MILITAIRE SPECTATOR, FRANS VAN NIJNATTEN

De VN-helm van Paul van Harten – 'Mijn beste kameraad in Bosnië' – ligt tijdens het gesprek met de studenten als een stille getuige op tafel

Is het debat nog niet af?

Student Jarne Blokzijl noemt de conclusie van NIMH-docenten Landstra, Jaus Müller en Ten Cate duidelijk: er zijn destijds fouten gemaakt in Bosnië die te voorkomen waren geweest. Mathijs Koopman spreekt van een 'heel andere kijk op de situatie in Bosnië' van het trio onderzoekers, en Tim Buruma stelt hardop de vraag: 'De politiek heeft duidelijk steken laten vallen, maar heeft de landmacht dat ook niet gedaan? Bijvoorbeeld op het vlak van inlichtingen verzamelen; er waren meerdere mogelijkheden om een betere inlichtingenpositie te verkrijgen, maar de landmachttop blokkeerde dat. Daardoor ging Dutchbat blind de enclave in en kon gaandeweg de missie ook geen betere situational awareness opbouwen'. Wat betreft inlichtingen bleef Nederland op die manier afhankelijk van de bondgenoten.

Paul van Harten: 'De Denen hadden in Bosnië hun Leopard-2, wij kwamen met een afgetakelde YPR'. Hij heeft er zo zijn eigen gedachten bij. Hij verwijst naar de zondagavond discussie in Sarajevo, waarin Sipke de Hoop op de onverwachte omstandigheden wees waarin Dutchbat verkeerde, met de wetenschap dat de Bosnische Serviërs VN'ers gegijzeld hielden als afschrikking tegen luchtaanvallen. 'Ik had vanuit de studentengroep meer bijval voor De Hoop verwacht', zegt Van Harten. 'Er zijn dertig jaren verstreken en de politiek heeft Dutchbat

III vrijgepleit. Toch gaat de knuppel nu opnieuw in het hoenderhok. Er bestaat een gereede zorg dat de historie van veteranen door recente publicaties verkwanseld wordt. Zulke missies beginnen uiteindelijk met een politiek besluit, en destijds was al duidelijk dat we iets gingen overnemen van de Canadezen wat we niet hadden moeten doen', aldus Van Harten. In de aanloop naar de Nederlandse deelname aan UNPROFOR is er volgens hem geen gedegen tactische weer- en terreinstudie (TWTS) gemaakt. 'Was dat wel gebeurd, dan hadden we ons afgevraagd: wat moeten we daar in die put?' Tim Buruma zegt dat de TWTS wel is uitgevoerd, maar dat Nederland zich op dat moment al aan de VN-missie had gecommitteerd en regering en krijgsmachtleiding uit prestige-overwegingen niet terug wilden krabbelen.

De studenten, Paul van Harten en de historici zijn het spanningsveld tussen afstandelijk wetenschappelijk onderzoek en de militair met Bosnië-ervaring binnengegaan. Om vaststaande feiten willen zij niet heen en interpreteren willen zij ook niet. Ze staan wel allemaal open voor een diepgaande discussie. ■

Srebrenica nu 30 jaar geleden: tijd voor een nieuw debat

Was falen Dutchbat een kwestie van ingewikkeld mandaat, of van beperkte interpretatie?

Prof. dr. Arthur ten Cate, luitenant-kolonel dr. Dion Landstra, drs. Jaus Müller*

De tot genocide verklaarde massamoord van Srebrenica staat in het Nederlandse collectieve geheugen gegrift als een diep moreel en militair falen. Als een van de zwartste bladzijden in de recente militaire geschiedenis van de VN en van Nederland. In juli 1995 – deze maand precies 30 jaar geleden – werden meer dan 8.000 Bosnische mannen en -jongens vermoord, hoewel onder meer Nederlandse blauwhelmen – het infanteriebataljon Dutchbat III – op de grond en NAVO-vliegtuigen in de lucht, in naam van de internationale gemeenschap, een ‘veilig gebied’ rond het Oost-Bosnische mijnstadje moesten garanderen. De afgelopen jaren is met name gedebatteerd of Dutchbat ‘meer’ had *moeten* doen (het debat van de moraalridders) of wel/niet meer had *kunnen* doen (het debat van de optimisten dan wel defaitisten). Wij willen betogen dat een objectievere, wetenschappelijke discussie een ander startpunt moet hebben, namelijk: had Dutchbat eigenlijk meer *mogen* doen? Precies hier ligt, ondanks eerder uitput-

tend onderzoek, nog een historiografische lacune.

Dominant narratief verdoezelt complexe verantwoordelijkheid

De afgelopen dertig jaar is de tragedie in Srebrenica vooral herdacht en vanuit veel perspectieven een plaats gegeven. Terwijl morele schuldbelijdenis, erkenning en rehabilitatie het debat zijn gaan domineren, ontbreekt het echter aan verdere systematische (operationele) analyse. Het NIOD-rapport over het echec (2002)¹ was uitvoerig, maar ook van alles wat; en de politieke verwerking bleef beperkt tot symbolisch schuldbesef, een kabinetsoffer op de valreep van reguliere verkiezingen en uiteindelijk tot een rehabilitatie per parlementaire enquête van Dutchbat III zelf. Sindsdien is de historische discussie – in de eerste plaats de *militair*-historische discussie – grotendeels stilgevallen. Dat is zorgelijk. Terwijl buitenlandse academici het NIOD-rapport naderhand als ‘typisch Nederlands’ beoordeelden (gericht op consensus en verzoening en daarmee onvoldoende op het aangaan van een nationaal debat), bleef het in Nederland na 2002 nagenoeg stil.² Maar het denken over Srebrenica mag niet stoppen. Vooral en zeker niet in de Nederlandse krijgsmacht. Het is tijd voor een herstart, met meer scherpste, meer

* Dit artikel is geschreven op persoonlijke titel.

1 NIOD, Srebrenica, een ‘veilig’ gebied. Reconstructie, achtergronden, gevolgen en analyses van de val van een Safe Area (Amsterdam, 2002).

2 Zie bijvoorbeeld: Pieter Lagrou, ‘Réflexions Sur Le Rapport Néerlandais Du NIOD: Logique Académique et Culture Du Consensus’, Cultures et Conflits, No. 65 (2007) 63–79. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/23703592>.

diepgang, en minder vrees voor ongemakkelijke waarheden. Juist slachtoffers, overlevenden, nabestaanden en betrokkenen verdienen een waarheidsgetrouw, complex en eerlijk verhaal – niet een excuusgeschiedenis waarin hun lot het onbedoelde product is van diplomatie, mandaten, misverstanden en goede bedoelingen.

Op dit moment echoot in de historiografie vooral het beeld van militair onvermogen. Dutchbat, zo luidt het dominante narratief, kon niet anders. Het *overkwam* de eenheid allemaal. Een terugkerend mantra in het Nederlandse debat is dat Dutchbat niets deed omdat onder meer het mandaat te beperkt of te vaag was³, de middelen te gering en de internationale partners te obstructief. Maar dat verhaal is te smal. Niet de juridische, militaire of politieke begrenzingen van het VN-mandaat leidden tot het falen, maar de smalle, minimalistische interpretatie die aan die aspecten ten grondslag lag; een interpretatie die ruimte bood voor inertie en terughoudendheid, terwijl juist een bredere, meer actieve opvatting van te nemen verantwoordelijkheden – binnen het gegeven mandaat – mogelijk en noodzakelijk was geweest, zo laat onder andere een vergelijking met het optreden van andere VN-eenheden in andere Safe Area's in Bosnië zien.⁴ Dat in het ruim 3300 pagina's tellende NIOD-rapport zo'n diepere internationaal-comparatieve analyse ontbreekt, zien wij als een gemiste kans.

Wat de niet-Nederlandse voorbeelden laten zien, is dat niet het mandaat zelf faalde, maar mogelijk de (Nederlandse) interpretatie en militair-conceptuele vertaling ervan. Meer specifiek: de minimalistische lezing van internationale resoluties en daarin toegekende verantwoordelijkheden, die op operationeel en tactisch niveau leidde tot passiviteit waar actie naar het zich laat aanzien ook een optie was. Wil de Nederlandse krijgsmacht echt lessen trekken uit Srebrenica, dan moeten we opnieuw durven kijken – naar de ruimte die wél bestond, maar die ongebruikt bleef.

Passiviteit als norm

Op papier was de opdracht destijds helder. VN-resolutie 819 (april 1993) verklaarde Srebrenica tot 'safe area', vrij van vijandelijke

Wil de Nederlandse krijgsmacht echt lessen trekken uit Srebrenica, dan moeten we opnieuw durven kijken

aanvallen.⁵ Resolutie 836 (juni 1993) ging verder: de VN-beveiligingsmacht UNPROFOR kreeg de bevoegdheid om geweld te gebruiken tegen hen die het veilige gebied bombardeerden, wapenderhand aanvielen of blauwhelmen van hun bewegingsvrijheid beroofden.⁶ Beide resoluties waren gebaseerd op hoofdstuk VII van het VN-Handvest. In de terminologie van de VN betekende dit een verschuiving van *peacekeeping* naar *peace-enforcement*. Deze autorisatie laat, in gevallen van dreiging, ruimte voor dwingend beschermen.

In de praktijk was passiviteit de norm. Dutchbat koos, gesteund door de politieke en militaire top in Den Haag, voor een strikte, smalle interpretatie van het mandaat: technisch beheer van het staakt-het-vuren, onbuigzame neutraliteit,

3 Zie ook: Tweede Kamer der Staten-Generaal, Enquête Srebrenica, vergaderjaar 2002–2003, 28 506, nr. 2, p. 423.

4 Zie bijvoorbeeld Tony Ingesson, Trigger-Happy, Autonomous, and Disobedient: Nordbat 2 and Mission Command in Bosnia, 20 september 2017. Via: <https://thestrategybridge.org/the-bridge/2017/9/20/trigger-happy-autonomous-and-disobedient-nordbat-2-and-mission-command-in-bosnia>.

5 VN-document S/RES/819, 16 april 1993, par. 1. Via <https://digitallibrary.un.org/record/164939?v=pdf>.

6 VN-document S/RES/836, 4 juni 1993, par. 9. Via <https://digitallibrary.un.org/record/166973?v=pdf>.

Was machteloosheid echt het maximaal haalbare resultaat voor Dutchbat?

geweldgebruik enkel bij zelfverdediging. De bredere, actieve invulling die resolutie 836 nadrukkelijk ook toestond – ‘The Security Council authorizes UNPROFOR (...) to use the necessary measures, including the use of force in reply to bombardments of the safe areas (...) or to armed incursion into them or in the event of any deliberate obstruction in or around those areas to the freedom of movement of UNPROFOR. (...) Member states (...) may take (...) all necessary measures, through the use of air power, in and around the safe areas in the Republic of Bosnia and Herzegovina, to support UNPROFOR in the performance of its mandate’⁷ – werd door niemand echt benut. Aan de historici de taak om te verklaren: waarom niet?

De kernvraag is dus niet wat het mandaat was, maar hoe het werd gelezen. Er zijn aanwijzingen dat Nederland handelde volgens (een beperkt gekozen deel van) de letter, niet volgens de geest. Het ontnam zichzelf daarmee een aantal sporten op de escalatieladder. Tegelijkertijd reduceert de hedendaagse beeldvorming de val van de enclave

vaak tot een tragisch maar onvermijdelijk falen van één bataljon. De nadruk ligt op Dutchbat – op onmacht, op trauma’s, morele last. Maar die focus maskeert de bredere systeemfout. Het was zeker niet de verantwoordelijkheid van enkel het (Nederlandse) bataljon dat de enclave viel. Een hele keten van politieke, diplomatieke en militaire besluitvorming, in internationaal verband, faalde. Dit was een cumulatief gevolg van een jarenlange strijd, van een specifieke dynamiek tussen VN-troepen en lokale strijdgroepen, en in Nederland: van structurele vooraf door de Landmachttop ingecalculeerde onderbewapening van Dutchbat⁸ en van Nederlandse beleidskeuzes die politieke verantwoordelijkheid vertaalden in operationele onmacht.

Breed mandaat, breed handelen

Maar was machteloosheid dan echt het maximaal haalbare resultaat voor Dutchbat? Een bredere interpretatie van het mandaat was namelijk mogelijk en denkbaar geweest – en moreel verdedigbaar. In plaats van zich te beperken tot een strikte *peacekeeping* opvatting, hadden militair leidinggevend in de enclave Srebrenica (van het bataljon), Sarajevo (het regionaal VN-commando) en Zagreb (het UNPROFOR-hoofdkwartier), alsmede de Nederlandse politieke en militaire autoriteiten in Den Haag, de VN-resoluties ook kunnen verstaan als een moreel en humanitaire opdracht. Hierbij valt te denken aan het durven beschermen van burgers, of het afdwingen van bewegingsvrijheid voor humanitaire hulp- en bevoorradingskonvoien, zodra de veiligheidssituatie verslechterde. De VN-leiding in Zagreb, Sarajevo en Srebrenica hield bijvoorbeeld luchtsteun op verschillende momenten tegen, en raakte verstrikt in regels, timing en (politieke) aarzeling.

Niet alleen was het juridische kader voor robuust optreden aanwezig, ook het precedent. In Goražde, Bihać en Tuzla riep de VN de Bosnische Serviërs meermaals met geweldstoeppassing tot de orde. Waarom bleef dit in Srebrenica uit? De keuze voor passiviteit was geen onafwendbare noodzakelijkheid, maar een keuze. Zij kwam voort uit een bestuurlijke cultuur die terughoudendheid in crisisbeheersingsoperaties verabsoluteerde. Geboren uit een

7 VN-document S/RES/836, 4 juni 1993, par. 9 & 10. Via <https://digitallibrary.un.org/record/166973?v=pdf>.

8 TK, Enquête Srebrenica, 424.

smal interpretatiekader, risicomijdend handelen, maar ook gevoed door pittige Servische reacties op eerder ingrijpen, prevaleerden in juli 1995 militaire neutraliteit en politieke voorzichtigheid boven de bescherming van burgers.

VN-militairen kregen, toen het al te laat was, instructies om het risico op confrontatie tot het uiterste te vermijden. Politieke leiders in Den Haag en diplomaten in New York waren vooral gericht op *damage control* – niet op humanitaire bescherming.

Ontsoeg dit Nederland van de taak om de resoluties ruimer te interpreteren? En waarom mist dit aspect in de NIOD-geschiedschrijving? Het NIOD concludeert dat “Dutchbat werd (...) uitgezonden op een missie met een zeer onhelder mandaat.”⁹ Opmerkelijk genoeg biedt het rapport in andere paragrafen voldoende aanknopingspunten om die conclusie te nuanceren of zelfs te weerleggen: diverse in het rapport aangehaalde experts spreken over de juridisch ruime bevoegdheden die resolutie 836 Nederland bood.¹⁰ Een tot 2021 geheime, zelfkritische analyse van de Ministerraad dat de VN en Dutchbat in een eerder stadium meer hadden mogen om de val van de enclave te voorkomen, heeft eveneens zijn weg niet gevonden naar de geschiedschrijving.¹¹ Dergelijke nieuwe feiten en omstandigheden geven aanleiding om het historische debat rondom Srebrenica van nieuw zuurstof te voorzien. Dit opiniestuk vormt een eerste aanzet daartoe. In de tweede helft van 2025 zullen wij met een omvangrijker artikel komen, waarin we dieper ingaan op een aantal kwesties rondom de bevoegdheden van UNPROFOR en Dutchbat om handelend op te treden.

Intellectuele moed

Srebrenica leert dat internationale mandaten alleen effectief zijn als zij gepaard gaan met politieke wil en morele helderheid. De smalle interpretatie die Dutchbat destijds in problemen bracht, was niet onvermijdelijk; ze was het product van een bredere cultuur van terughoudendheid, van bureaucratische logica en van het (willen) afschuiven, of niet willen nemen, van verantwoordelijkheid. Vandaag de dag is leren van dat inzicht relevanter dan ooit. Internationale missies opereren opnieuw in fragiele contexten – van de Sahel tot Gaza, van Oekraïne

tot de Rode Zee. Ook nu dreigen mandaten hol te worden als ze niet gepaard gaan met effectief leiderschap, politieke en diplomatieke rugdekking, en militaire morele alertheid.

Srebrenica blijft een pijnlijke geschiedenis. Maar juist door deze militaire gebeurtenis met rust te laten, gaan waardevolle lessen verloren. Dit motiveert ons om dit verleden opnieuw onder een academisch vergrootglas te leggen. We moeten in ons onderzoek en in ons militair-historische onderwijs kritische vragen blijven stellen. Niet om schuldigen aan te wijzen, maar met de vaste overtuiging dat achteruitkijken naar Srebrenica toen, leidt tot het vooruithelpen van onze krijgsmacht nu.

Willen we voorkomen dat de lessen van Srebrenica verdwijnen in ritueel geheugenverlies en platitudes, dan moeten we af van het idee dat de geschiedenis vastligt. Die is altijd onder revisie, mits we de moed hebben te blijven denken – kritisch, breed, en met oog voor het grotere geheel. De genocide van Srebrenica is onmiskenbaar en het denken erover mag geen gesloten systeem worden. Een volwassen democratie en moderne krijgsmacht durven hun trauma's onder de loep te nemen – niet om ze uit te kunnen wissen, maar om ze dieper te doorgronden. Alleen zo wordt herdenken een beginpunt van begrip, en geen eindpunt van debat. ■

9 NIOD, Srebrenica, een 'veilig' gebied. Reconstructie, achtergronden, gevolgen en analyses van de val van een Safe Area (Amsterdam 2002), 3136.

10 Zie bijvoorbeeld NIOD, Srebrenica, een 'veilig' gebied, 984. De hoogste jurist binnen Defensie, de directeur Directie Juridische Zaken, stelde in het najaar van 1995 dat op basis van zuiver juridische argumenten Resolutie 836 voldoende ruimte gaf om luchtsteun te verlenen om bedreigingen van de veilige gebieden tegen te gaan.

11 Nationaal Archief (NA): Ministerie van Algemene Zaken (AZ), secretarie ministerraad, inventarisnummer 7550, notulen ministerraad, 27 oktober 1995, 5.

Srebrenica, een nieuw debat? Leren moet wel voorop staan!

Luitenant-generaal b.d. Kees Matthijssen

Met meer dan gewone interesse maar toch ook enige verbazing las ik het artikel 'Srebrenica nu 30 jaar geleden: tijd voor een nieuw debat'.¹ Ik heb als compagniescommandant gediend bij Dutchbat III en maakte de val van de enclave Srebrenica mee. In vele jaren daarna was Srebrenica voor mij een soort rode draad, heb ik veel aanvullende kennis en inzichten opgedaan, er veel over gesproken en maakte ik deel uit van de Commissie-Borstlap die het onderzoek Focus op Dutchbat III begeleidde en tevens daaruit voortvloeiende aanbevelingen formuleerde voor de minister van Defensie. Bovendien heb ik in diverse functies en missies op de hogere niveaus in Nederland, de NAVO en de VN ervaren hoe ingewikkeld internationale politiek soms is en dientengevolge evenzo de context waarin missies moeten opereren. De schrijvers van het recente artikel betogen dat er nog een historiografische lacune ligt rond de vraag of Dutchbat meer had *mogen* doen. Hoezo lacune? Dat ging door mijn hoofd omdat in de afgelopen dertig jaar al zoveel is onderzocht, geschreven, gesproken en bediscussieerd. Daar zat mijn verbazing.

Maar na de eerste verbazing beseftte ik dat de centrale vraag wellicht nog niet eerder expliciet aandacht heeft gekregen. Ik ben benieuwd naar de verdere analyse van de schrijvers. In deze

reactie wil ik wel enkele zaken benoemen om het geponeerde vraagstuk in een breder perspectief te plaatsen. Leren van het verleden is altijd nuttig, maar dan wel in de juiste context. Ik ga daarop in aan de hand van een aantal invalshoeken. Ik ben uiteraard graag bereid met de schrijvers in gesprek te gaan en eventueel bij te dragen aan het vervolg dat zij hebben aangekondigd.

Safe area concept

Ik begin met het startpunt dat ten grondslag lag aan de inzet van VN-troepen in Srebrenica en nog vijf andere gebieden in Bosnië-Herzegovina die in 1993 tot *safe area* zijn uitgeroepen op basis van een resolutie van de VN-Veiligheidsraad. Het zogeheten *safe area*-concept. In 1993 woedde de oorlog in dat land op zijn hevigst en waren er een zestal gebieden waar de moslimbevolking onder druk van Bosnisch-Servische agressie in grote aantallen in een nijpende situatie terecht was gekomen. Srebrenica was er een van met circa 40.000 mensen in een klein gebied. In maart 1993 ging de toenmalige VN Force Commander, de Franse luitenant-generaal Morillon, naar Srebrenica om zelf polshoogte te nemen. Hij schrok van de ernst van de situatie en zegde de bevolking toe dat er hulp zou komen. Een maand later was er een V-Raad resolutie (0819) waarin Srebrenica uitgeroepen werd tot *safe area* en onder bescherming zou komen van VN-troepen. Snel daarna kwam er een vergelijkbare resolutie (824) voor de gebieden Zepa, Gorazde, Tuzla, Bihac en

¹ Arthur ten Cate, Dion Landstra en Jaus Müller, 'Srebrenica nu 30 jaar geleden: tijd voor een nieuw debat', gepubliceerd op de website van de *Militaire Spectator* op 5 juli 2025.

Sarajevo. De militaire analyse binnen de VN concludeerde dat zo'n 34.000 militairen nodig zouden zijn om die gebieden daadwerkelijk te beschermen. Dat aantal kwam er nooit, want de biedingen van VN-lidstaten (waaronder Nederland) kwamen in totaal tot niet meer dan 7.500.

Ondanks te weinig troepen werd het concept toch uitgevoerd, waarbij overigens het mandaat en het begrip safe area niet zijn aangepast. Dat maakte dat de verwachtingen, zeker bij de bevolking (onwetend van deze problematiek), hoger waren dan dat de VN überhaupt kon waarmaken. De voorgenomen *deterrence through strength* werd niet meer dan *deterrence by presence*. Anders gezegd betekende dit: 'als het niet kan zoals het moet, dan moet het maar zoals het kan'. De hoop was dat de zichtbare aanwezigheid van blauwhelmen voldoende zou zijn om de bevolking te beschermen. Met de NAVO was overeengekomen dat die luchtsteun zou bieden in het geval VN-troepen zouden worden aangevallen.

De belangrijkste conclusie hiervan is vooral dat in deze besluitvormingsfase al duidelijk werd dat de beschikbare middelen om de gebieden te beschermen volstrekt onvoldoende waren. Het Nederlandse bataljon ontplooipte met slechts twee infanteriecompagnieën in Srebrenica, de derde infanteriecompagnie werd in Simin Han, nabij Tuzla, ingezet. Voorts is het opmerkelijk dat Nederland niet concludeerde om de in te zetten eenheid van robuuste middelen te voorzien, sterker nog, lichte bewapening prevaleerde en daarom werd bijvoorbeeld het YPR-pantservoertuig uitgerust met een .50 mitrailleur in plaats van het organieke 25mm-kanon.

Het mandaat en de weerbarstige realiteit

Ik ben het met de auteurs eens dat het bij een mandaat niet gaat om de letter van de tekst, maar om de interpretatie en de toepassing. Ik heb in latere jaren in drie missies als commandant de positie gehad om daaraan invulling en richting te geven. Het gaat bij een mandaat om het zoeken naar de ruimte om het optreden zo goed en effectief mogelijk vorm te geven in de realiteit van de omstandigheden.

Juist in die omstandigheden ligt bij Srebrenica

de weerbarstigheid. Daarom is Srebrenica ook niet zonder meer te vergelijken met bijvoorbeeld Tuzla en het Nordbat-2, waar de schrijvers aan refereren in hun artikel. Het is verstandig om te bezien waar een vergelijk wel of niet gerechtvaardigd is. Laat me een paar zaken schetsen.

Ten eerste was Srebrenica een van de meest geïsoleerde safe areas. Geografisch omdat het in een uithoek van Bosnië-Herzegovina lag, maar als safe area ook omdat het volledig geïsoleerd was, niet groter dan circa vijftien bij vijftien kilometer en volledig omringd door Bosnisch-Servische posities op de hoge toppen in het heuvelachtige gebied. Elke beweging in de enclave was voor hen zichtbaar en bovendien volledig binnen bereik van Bosnisch-Servische wapensystemen.

Dutchbat kon geen stap buiten de enclave zetten en was nagenoeg blind wat betreft inlichtingen in de periferie van het gebied. Contacten met de Bosnisch-Servische kant waren er nauwelijks. Een beklemmende situatie. Het was niet voor niets dat geen enkel land hier troepen wilde inzetten. Nederland deed het uiteindelijk wel. Militair gezien had Dutchbat echter nauwelijks bewegingsvrijheid en/of manoeuvreerruimte, iets waar een militaire eenheid behoefte aan heeft om vrijheid van handelen te hebben of te creëren. Dat maakt dat een eenheid überhaupt zwak staat, want alles dat zij doet kan afgestraft worden, zoals ook gebeurd is. Dutchbat II is in 1994 bijvoorbeeld geconfronteerd met een toenemende mijnendreiging in de grensgebieden van de enclave waar het bataljon actief was.

Ten tweede was Dutchbat volledig afhankelijk van de Bosnisch-Servische autoriteiten om toestemming te krijgen voor logistieke konvooien. Voor ieder konvoi, zowel in als uit, moest toestemming gevraagd worden waarbij gedetailleerde informatie moest worden overgelegd over de inhoud van de konvooien. Bij checkpoints op de route waren er strikte controles. Alle Dutchbat-bataljons hebben hiermee te maken gehad en hebben zelfs periodes gehad dat de logistieke toevoer beperkt werd. In april 1995 stopte alle logistieke toevoer volledig, waardoor geen vers voedsel meer beschikbaar was en het brandstofverbruik fors

MENINGEN VAN ANDEREN

geminimaliseerd moest worden tot het draaiende houden van generatoren voor de communicatiemiddelen. Interne logistieke bevoorrading naar observatieposten gebeurde niet meer met voertuigen, maar met ingehuurd muilezels of andere lokale middelen. De VN overwoog op enig moment bevoorrading met helikopters. We zijn gevraagd te zoeken naar landingsplaatsen uit het zicht van de Bosnische-Serviërs. Maar die waren er niet en daarom durfden de hogere niveaus het niet aan om met helikopters te gaan bevoorraden.

Ten derde ontstond in het voorjaar 1995 grote terughoudendheid bij de VN-leiding van de UNPROFOR-missie voor de inzet van luchtsteun door de ontstane gevolgen van elders uitgevoerde luchtaanvallen. Naar aanleiding van een Bosnisch-Servische aanval op een VN-depot had de VN-commandant in Bosnië-Herzegovina, luitenant-generaal Rupert Smith, besloten om de NAVO luchtaanvallen te laten uitvoeren op een Bosnisch-Servisch munitiecomplex in Pale (25-26 mei 1995). Het gevolg was dat bijna 400 UNPROFOR-waarnemers en andere militairen gegijzeld werden en zelfs als menselijk schild werden ingezet om de NAVO te dwingen de luchtaanvallen te stoppen. Er waren twee belangrijke gevolgen: grote terughoudendheid voor het inzetten van luchtsteun en de opdracht van luitenant-generaal Rupert Smith om VN-troepen te herpositioneren naar minder kwetsbare posities.

Dutchbat kreeg met beide zaken te maken. De opdracht kwam om de geïsoleerd liggende observatieposten los te laten. Deze opdracht heeft Dutchbat echter niet uitgevoerd vanuit de overweging dat we daardoor geen invulling meer zouden geven aan de reden van onze aanwezigheid, namelijk het beschermen van kwetsbare bevolking. Het compromis was dat Dutchbat gevraagd werd maatregelen voor te bereiden om

de observatieposten snel te kunnen verlaten mocht dat noodzakelijk zijn. Het niet uitvoeren van deze opdracht is wat mij betreft een voorbeeld van de juiste en ruime interpretatie van het mandaat.

In juli 1995 moest Dutchbat ervaren hoezeer de terughoudendheid van de inzet van het luchtwapen eraan bijdroeg dat de enclave viel. In de dagen van de Bosnisch-Servische aanval op Srebrenica had Dutchbat al enkele keren om luchtsteun gevraagd, maar is het meermaals afgewezen. Luchtsteun waarvoor in de besluitvorming overigens een zogeheten dubbele sleutel bestond, dat wil zeggen dat niet alleen de militaire commandant, maar ook de diplomatieke leiding van de VN-missie hierin mee-besliste.

Op 11 juli kwam er uiteindelijk wel luchtsteun, beperkt echter tot Close Air Support (CAS)² omdat er op hogere niveaus geen consensus was over grootscheepse luchtaanvallen. Met de inzet van CAS is een Bosnisch-Servische tank aangevallen. Vrij snel daarna echter dreigde de Bosnisch-Servische militaire leiding de Nederlandse gijzelaars³ om te brengen en het Nederlandse kamp in Potocari te beschieten. Bataljonscommandant Karremans heeft onmiddellijk contact opgenomen met de hogere VN-niveaus omdat hij dit niet zelf kon beslissen. Het besluit dat op enig moment terugkwam, was dat de luchtsteun gestopt zou worden. Dat was het kantelpunt, wat ik mij toen al realiseerde. Er was geen enkele mogelijkheid meer om de enclave te behouden zonder luchtsteun. Dat bleek al snel, want de Bosnisch-Servische strijdkrachten drukten door en aan het einde van dezelfde 11 juli hadden we naar schatting ruim 25.000 vrouwen, kinderen en oudere mannen voor de poort van ons kamp. De mannen, zo'n 15.000, verzamelden zich aan de noordzijde van de enclave met het plan om gedurende de nacht te voet te proberen centraal-Bosnië te bereiken. Dit alles impliceerde de facto de val van de enclave Srebrenica. De volgende ochtend zijn nog de intact zijnde observatieposten aan de noordzijde overrompeld en is het hele gebied door de Bosnische-Serviërs gezuiverd. Vroeg in de middag startten zij met de evacuatie van de circa 25.000 mensen, wat binnen 24 uur was afgerond.

2 Close air support is kleinschalige maar gerichte inzet van luchtmiddelen om via geleiding vanaf de grond door een Forward Air Controller (FAC) doelen op de grond aan te vallen.

3 De bemanning van de observatieposten die in het zuidelijk deel van de enclave overrompeld waren in de eerste dagen van de aanval zijn door de Bosnische-Serviërs als gijzelaar vastgehouden in Bratunac, ten noordoosten van Potocari.

Kunnen en mogen

In de toepassing van een mandaat liggen kunnen en mogen dicht bij elkaar. Het zijn zeker twee verschillende dingen en normaal gesproken moet het kunnen onder andere in de toerusting van een eenheid het mogen faciliteren. Voorts kan de aard van de toepassing verschillen tussen gebieden omdat de omstandigheden en de dynamiek anders kunnen zijn. Bij de inzet van geweldsmiddelen is het altijd van belang te beseffen dat actie een reactie oproept en de keten van actie-reactie maakt dat escalatie of de-escalatie kan optreden. Als commandant wil je in beginsel de-escalerend optreden, tenzij het niet anders kan. Het is altijd een bewuste afweging op basis van inschattingen, waarbij je ook moet beseffen welke middelen je in steun hebt, mocht het zodanig escaleren dat je het niet met eigen middelen afkunt. Als je weet dat je niet kunt rekenen op bijvoorbeeld luchtsteun zijn je handelingsopties op voorhand beperkter. Bij deze afwegingen houd je als commandant uiteraard rekening met wat in je mandaat staat, eventuele Rules of Engagement en/of richtlijnen van je operationele hogere commandant in een missie. Tevens kunnen nationale richtlijnen hierbij een rol spelen. Ieder land houdt altijd bepaalde zeggenschap over zijn ingezette eenheden. Zo kunnen zogeheten nationale *caveats* maken dat je iets niet mag doen. Maar het is belangrijk op te merken dat de operationele aansturing in de missie in beginsel leidend is, waarbij uiteraard wel rekening wordt gehouden met nationale *caveats*.

Als je in een situatie zit waarin je bewegingsvrijheid en daarmee je manoeuvreerruimte beperkt is, waarbij je bovendien sterk ingeklemd zit en een grote afhankelijkheid kent van een strijdende partij zoals de Bosnische-Serviërs, en daarnaast met beperkte middelen bent toegerust wordt het een stuk lastiger om robuust op te treden. Het afdwingen bijvoorbeeld van bewegingsvrijheid was echt een illusie, zeker als daarbij komt dat je niet zonder meer kunt rekenen op steun van buiten, luchtsteun in dit geval. Uiteindelijk is de kans immers groot dat je door de positie waarin je zit aan het kortste eind zult trekken en mogelijk in een nog penibeler situatie kunt belanden omdat bijvoorbeeld de logistieke toevoer wordt afgeknepen.

De schrijvers refereren aan Resolutie 836 waarin inderdaad gesteld is dat 'the use of force' geautoriseerd is bij aanvallen op de safe areas. Een robuust mandaat inderdaad. In de toepassing moet de aard van de middelen en de mate waarin deze gebruikt worden wel gezien worden in de context van de realiteit op de grond en zeker ook de beperktheid aan middelen. Resolutie 836 bevatte mede daarom ook de bepaling dat het gebruik van het luchtwapen ter ondersteuning van troepen in de safe areas toegestaan was. De resolutie was daarom vooral ook een politiek signaal aan de Bosnische-Serviërs om medewerking te geven aan de afspraken over het safe area concept. Het soort afwegingen dat ik hiervoor beschreef worden voortdurend op alle niveaus gemaakt, tactisch en strategisch. De terughoudendheid op VN-niveau voor de inzet van het luchtwapen, uitmondend in het stopzetten van de inzet ervan op 11 juli 1995 is het meest duidelijke voorbeeld op strategisch niveau. In de enclave zelf was in de uitvoering bij alle Dutchbateenheden zeker geen sprake van een strikte peacekeeping-opvatting. De morele en humanitaire kant van de opdracht stonden op het netvlies, getuige onder meer het besluit in mei 1995 om observatieposten niet te verlaten.

Relevantie?

Is de vraag die de schrijvers opwerpen relevant, of, meer nog, nu nog relevant? Ik kan de vraag zeker billijken als het doel is om ervan te leren en als we niet oude discussies oprakelen die al gevoerd zijn. Als gezegd is het belangrijk de vraag te analyseren in de juiste context. Gekoppeld aan de vraag of dit nu, dertig jaar later, nog relevant is schets ik drie overdenkingen.

Allereerst is het de vraag of een eventuele andere benadering de pijnlijke afloop in Srebrenica anders had gemaakt. Ik waag dat te betwijfelen. Het safe area-concept was de Bosnische-Serviërs een doorn in het oog geworden en zij wilden ervan af. Ze hadden de gehele VN-missie stevig in hun greep en gezien dat de VN niet in staat was het nakomen van afspraken af te dwingen. Dat Srebrenica gekozen is als eerste doel is voor mij niet verrassend. De eerdergenoemde kwetsbaarheid en beklemmendheid voor ons, waren andersom in het

MENINGEN VAN ANDEREN

voordeel voor de Bosnische-Serviërs. De enige manier om de val echt af te wenden was de inzet van luchtsteun geweest, maar die heeft gefaald omdat de VN-missieleiding het risico niet (meer) aandurfde.

Vervolgens is de vraag of Nederland ervan geleerd heeft. De schrijvers stellen hun vraag immers om de krijgsmacht vooruit te helpen. Ik durf wel te stellen dat er veel geleerd is en dat de krijgsmacht sindsdien al voor een groot deel vooruit geholpen is. Als ik bijvoorbeeld binnen mijn eigen scope kijk naar mijn missies als commandant in Irak en in Afghanistan, dan had ik daar het gevoel en de overtuiging dat ik de juiste middelen had die mij vrijheid van handelen gaven en het mogelijk maakten robuust op te treden als dat noodzakelijk was. Ik beschikte over escalatiedominantie, zoals dat heet, zware middelen zoals bijvoorbeeld Apache-helikopters waarmee in geval van escalatie toch gehandeld kon worden. Ik kon bovendien zelf als commandant beslissen over de inzet van luchtsteun indien noodzakelijk. De mandaten waren ruim genoeg en ik heb ik mij nooit belemmerd gevoeld in een ruime interpretatie.

Een leiderschapsstijl gedreven door mission command is wel randvoorwaardelijk is. Als commandant heb je vertrouwen en ruimte nodig, moet je risico's durven nemen, je ondercommandanten op die manier aansturen en uiteraard bereid zijn verantwoording af te leggen. Ik geef wel toe dat we als krijgsmacht zeker moeten blijven stellen dat we onze mensen als zodanig daarin goed opleiden, trainen en vormen. De juiste mindset is van belang. Dat begint met het besef dat operationele omstandigheden risicovol zijn en dat een 'schone' oorlog niet bestaat, maar dat je toch ook in alle hectiek de juiste dingen doet. In operaties is het voortdurend risico's afwegen in de wetenschap dat ze nooit volledig weggenomen kunnen worden. De vredesbedrijfsvoeringscultuur bij Defensie helpt daarbij niet altijd omdat ruimte voor commandanten daarin vaak beperkt wordt omdat de organisatie risico's lijkt te willen uitsluiten. Als het gaat om missies zie ik bovendien helaas vaak een bepaalde krampachtigheid in de verantwoording achteraf. Ook dat is niet behulpzaam in de vorming van commandanten. Elke missie heeft vaak haar

geschiedenis die langer naijlt. Srebrenica, Chora en Hawija zijn voorbeelden daarvan. Maar in alle gevallen zijn mensen ingezet onder leiding van verantwoordelijke commandanten. Zij maken complexe afwegingen in soms oorlogsachtige omstandigheden waarbij besluiten onvoorzien en onbedoeld wel eens anders kunnen uitpakken. Daar moeten we zeker van leren, maar we moeten dan niet te krampachtig doen achteraf als het onverhoopt fout gaat. Dus ja, het kan altijd beter.

Een derde en laatste element is wellicht minder relevant dan de inhoud, maar toch belangrijk om te noemen. Het gaat om het risico op neveneffecten bij een publieke discussie over Srebrenica. Dertig jaar na dato is er enorm veel bekend en zitten we nu in een tijd dat het stof over de nasleep eindelijk enigszins lijkt te zijn neergedwarreld. Het handelen van Dutchbat III staat na vele jaren in het juiste perspectief, de veteranen en hun relaties hebben onder meer door de publieke excuses van de minister-president meer rust en er zijn inmiddels goede relaties opgebouwd met de nabestaanden van de Bosnische slachtoffers. Maar het blijft een gevoelige balans. Een publieke discussie kan het risico inhouden op verstoring van die balans omdat het lijkt alsof er nieuwe informatie is en mogelijk in de media zaken weer uit het verband worden gehaald zoals veelvuldig eerder is gebeurd. Dat wil niet zeggen dat we ons de vraag niet hoeven te stellen, maar het gaat er wel om dat we zorgvuldig zijn in de juiste duiding.

Tot slot

Laat er geen misverstand zijn dat de schuld van het drama volledig bij de Bosnisch-Servische autoriteiten van toen ligt. De internationale gemeenschap heeft collectief de dramatische afloop niet kunnen afwenden. In die context had een al dan niet andere toepassing van het mandaat in mijn optiek geen verschil gemaakt. Dat doet niets af aan de relevantie van de vraag die de schrijvers opwerpen. We moeten altijd kijken wat we kunnen leren zodat de organisatie maar ook jonge generaties officieren en politici er hun voordeel mee kunnen doen. Dat moet voorop staan, maar wel in de juiste context. Waar het vooral niet om gaat is om, met de wetenschap van nu, nog eens te oordelen. ■

SIGNALERINGEN

Beklemd in de enclave

Bihac, in de schaduw van Srebrenica
Door Ad van de Kreeke
Houten (Uitgeverij Kompas) 2025
320 blz.
ISBN 9789492107626
€ 23,95

In het noord-westen van Bosnië, tegen de grens met Kroatië, bevond zich in de Bosnische oorlog de pocket Bihac. Waarnemers van de Verenigde Naties, UNMO's, hadden er de taak de 'vrede' te bewaken, afgesloten van de buitenwereld en ongewapend. In *Beklemd in de enclave* doet voormalig UNMO Ad van de Kreeke verslag van zijn tijd als VN-waarnemer (1994-1995). Met oog voor detail en zonder zichzelf te sparen schetst hij een onthutsend en ontroerend beeld van het leven in de omsingelde Bihac-pocket tijdens de oorlog in voormalig Joegoslavië. De jongensdroom van heldendom en kameraadschap verandert al snel in een rauwe confrontatie met onmenselijkheid.

Als Rusland wint

Een scenario
Door Carlo Masala
Amsterdam (Prometheus) 2025
136 blz.
ISBN 9789044660067
€ 19,-

In *Als Rusland wint* schetst Carlo Masala een realistisch toekomst-scenario waarin Russische troepen de Estische stad Narva en het eiland Hiiumaa in de Oostzee aanvallen. Na de oorlog in Oekraïne heeft Europa zich niet goed genoeg bewapend en ontbeert het cruciale militaire kracht. Rusland gebruikt de inval van Estland als test. Hoe zal de NAVO reageren? Geldt Artikel 5 nog? En bestaat er een risico op een kernoorlog? Wat als in dit geval niet alles goedkomt en Rusland wint? Masala, hoogleraar internationale politiek in München, schreef zijn boek voor een breed publiek en het belandde in Duitsland meteen na verschijning op nummer 1 van de bestsellerlijst.

Who Fights for Governments?

Paramilitary Mobilization in Ukraine and Beyond
Door Huseyn Aliyev
Londen (Bloomsbury) 2025
264 blz.
ISBN 9781350498419
€ 71,-

Huseyn Aliyev deed voor zijn boek *Who Fights for Governments* veldonderzoek onder Oekraïense vrijwilligersbataljons die voor de regering vechten. Hij wilde weten wie het zijn, wat hun motivatie is en hoe lang zij vrijwillig in dienst blijven. Aliyev schrijft de bataljons een grote rol toe in het stuiten van de Russische opmars en het opzetten van tegenaanvallen. Aliyev gebruikte een database van gesneuvelde vrijwilligers om uitspraken te kunnen doen over hun afkomst en de gevechtssomstandigheden waarin zij terecht kwamen. De auteur trekt zijn bevindingen in Oekraïne door naar andere landen waar milities zijn opgezet.

De geschiedenis van oorlog in infographics

Door Vincent Bernard, Julien Peltier en Laurent Touchard
Amsterdam (Uitgeverij Nieuw Amsterdam) 2025
144 blz.
ISBN 9789046833605
€ 32,99

In een reeks waarin eerder boeken over Napoleon en de Tweede Wereldoorlog verschenen is nu *De geschiedenis van oorlog in infographics* uitgekomen. De auteurs willen met hun infographics een compleet overzicht geven van oorlogvoering, van de oudheid tot Oekraïne. De onderwerpen lopen uiteen van oprukkende Romeinse legioenen tot listige cyberaanvallen, van de Chinese eenheidsstrijd van keizer Qin tot WO I en WO II en de oorlog in Oekraïne. Het doel is alle grote vragen over de militaire wereldgeschiedenis op een originele manier te bespreken en te verbeelden en in elk geval een grote vraag te beantwoorden: wat waren de grote veranderingen in oorlogvoering in de afgelopen 3000 jaar?

